

Jahakir...

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Kevorkian, Vartan (1893-1933). Jahakir.... 1919.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

ՉԻՆԵՍԻՆ

ՎԱՐԳԱՆ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

(ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՄԾՈՅ)

Թ Ի Ի Բ.

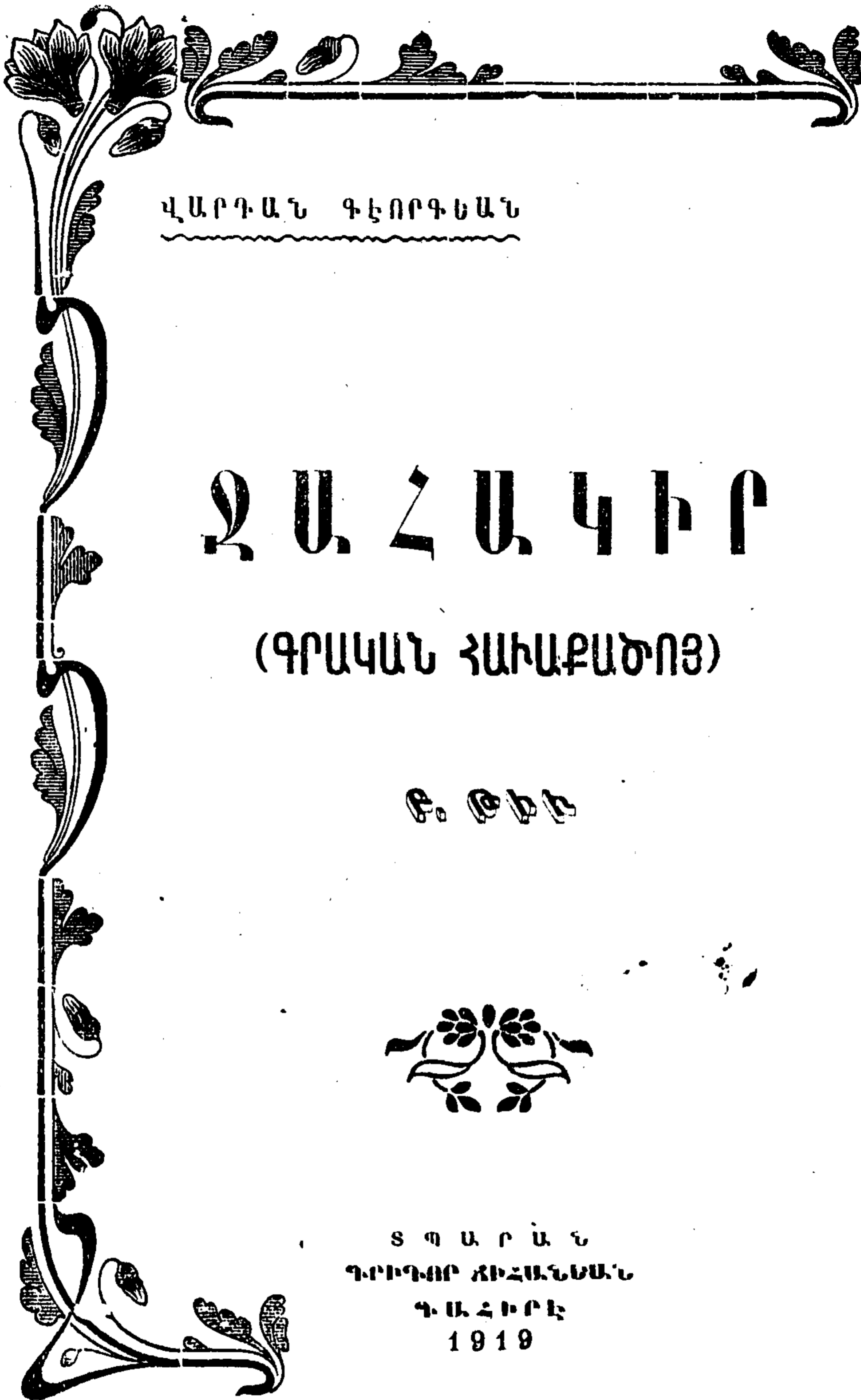

Տ Գ Ր Ա Ն
ԳՐԻԳՈՐ ՋԻԶՆՆԵԱՆ
Գ Խ Ա Բ Բ Է
1919

41270665

Handwritten scribbles in the top left corner.

ՎԱՐԳԱՆ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

Զ Ա Հ Ա Կ Ի Ր

(ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ)

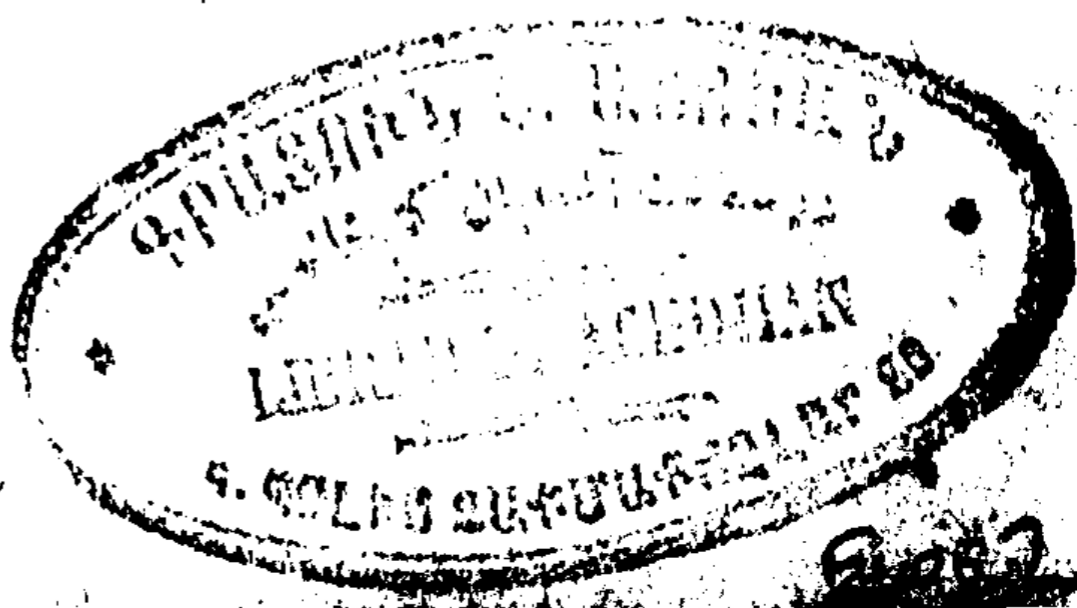
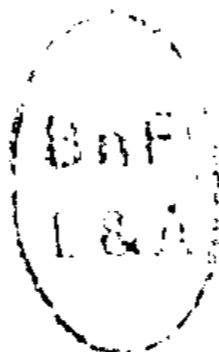
Բ. ԹԻԼ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն
ԳՐԻԳՈՐ ԽԵՀԱՆՆԱՆ
Գ Ա Հ Ի Ր Է
1919

FCH TOI 2008 1953
2008 126873

0474

Ա. Ա. ՀԱՐՈՆՅԱՆ

Տպագրութեան գրասենտի մէջ երգիչը հայ
ստապանիքն. — Երեւանի Գաղափար Բարիկ
զօնուղ Արարատեան Հանրապետեան
պատկանութեան:

BnF
L&A

ՈՒԽՏԱԻՈՐԸ

ՊԵՏՕՅԻ ԵՒ ԻՐ ԽՄԲԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Սև մուսայութեան ամօթը ճակտիս, անյագ վրէժի՛ զայրոյթը կրծքիս, սար ու ձոր անցած ուխտի եմ եկել: Եւ մէկիկ-մէկիկ ես կը համբուրեմ սուրբ շիրիմները նահատակների, թողութիւն կ'ուզեմ նրանց սուերից, որ աղատութեան սրբազան մարտին ես անմասն եղայ, ես ապրում եմ դեռ . . .

Եւ լուռ գիշերւայ այս տխուր ժամին, երբ մեռելները մեզմփախում են և պատմում իրար իրենց վիշտ ու ցաւ, երբ մուսայութեան, ապերախտութեան խորունկ կակիծը ցաւի երգ շինած ողբ են մրմնջում շիրիմների տակ, — գլուխս դրած հողի թմբերին՝ ես տկանջ կը դնեմ նրանց գրոյցին, անգիր կ'ուսանեմ նրանց շուկներ և սրտիս վրայ բոցեղէն տառով ես կը դրոշմեմ մահու աշխարհից հնչող ձայները, ես կը հառաչեմ նրանց հառաչով, ես կը կսկծամ նրանց ցաւերով, ես լայ կը լինեմ նրանց արցունքով, ապա անըզգայ, քարսիրտ աշխարհին ցաւը կը պատմեմ նահատակների . . .

Լուռ է ամէն ինչ, գիշերը՝ խաւար, դաշտերը՝ մուայլ, լեռները՝ համր, վտակն՝ անձայն, քամիներն՝ զգայլ: Խաղաղութիւնը նւիրական է — այստեղ են հանգչում նահատակները:

Շիրիմ չկայ, թումբեր չկան, քար չկայ, անյիշատակ ու անդարդ, հսկայական դամբարան . . .

Դա՛շտ, արիւնոտ վա՛յր՝ գիտեմ, դու տեսար այն անեղ մարտը, ուր մէկը տասի դէմ, նզովք կարդալով սեւ ճակատագրին՝ մէկ-մէկ փուկեցին իմ եղբայրները՝ խեղճ հայրենիքի մօտիկ վրկու-թեան անհուն կարօտը այրած սրտերում, անկատար իղձերի, վառ երազների ցաւը կրծքերում . . . Ասա՛, դաշտ, ո՞ւր, ի՞նչպէս ընկան նահատակները, ո՞ւր են նրանց սրբազան շիրիմները . . .

Լուռ է սեւ դաշտը, գիշերը՝ խաւար, քամիներն՝ անձայն . . . Մեծ լուսթի՛ւն, դո՛ւտը անհունի՛ դու, որ ոճիրն ու ազնիւ գործը միեւնոյն սիրով համը խաւարի բիւրածալ՝ քօղով ընդմիշտ ծածկելու տխուր դերն ունես. միայնութեան, խուլ անկիւնների, լուռ գիշերների մօայլ սիրահար, որ անհուն դարուց, ով գիտէ ինչու, քո անողայ ծոցում արիւնոտ դէպքի, անյայտ ցաւերի, ծածուկ արցունքի, կորած հառաչի՛, անզօր դայրոյթի գաղտնիքն ունես, — դու տեսար մի օր այս սև դաշտերում, ինչ որ աշխարհում ոչ ոք չտեսաւ: Դո՛ւ ասա գոնէ, ի՞նչպէս ընկան նահատակները և ո՞ւր են նրանց սուրբ շիրիմները . . .

Լուռ է ամէն ինչ, խաւարը՝ խեղդող, վտակը՝ համր:

Դարահիսար լեռ, անէծքի՛ անուն. քո կանաչ մէջքին այն սեւ գիշերում դու լոսորային ծիրանի առար, խոչ ու խուռչներ և մերկ կողերդ ալ — կարմիր քօղով մէկէն պատեցիր՝ թէ որ խոր ցաւից, անհուն ամօթից բարդ-բարդ ամպերով չէիր պատել դէմքդ, ասա՛ դու ինձ, լե՛ռ, քո ո՞ր ժայռի տակ լուռ ընկաւ Պետօն, ո՞րտեղ պառկեցին իր ընկերները . . . Դու միայն էիր քո ստերի հետ լուռ յուղարկաւոր նահատակներին. ասա՛ լացեցի՞ր այնքան մահերը, և քո այրերի լուռ կամարները արձագանգ տւի՞ն քո հսկայ սուգին . . .

Լուռ է սեւ լեռը, խաւարը՝ ճնշող, քամիներն՝ անշունջ:

Մոլար, թափառական, խելազար քամի՛ դու, որ մենաւոր եղէգների հետ ողբ ես յօրինում ուչ գիշերներին և նրանց դալար մէջքերին փարած՝ մեղմ հեծեծում ես մի անյայտ ցաւից. դու որ կորած, անտէր շիրիմների գաղտնիքն ես երգում մեղմիկ շշուճով. դու որ արիւնոտ մարտի դաշտերում ընկած քաջերին գովք ես յօրինում և անյազ լիզում վառ ծաղիկների արիւնոտ ցօղը կիզիչ արեւի շողերից ծածուկ, — ասա՛, դու, ինչո՞ւ ես այսօր լուռ, զգոյշ, ինչո՞ւ ես անձայն. այն ի՞նչ գաղտնիք է, որ եթերային թեւերիդ առած՝ լռիկ փախչում ես աշխարհէ աշխարհ: Դու վախենում ես յուզել հանդիստը այս լուռ վայրերի . . . Չը լինի՞ թէ գիտես,

Թէ ո՞ւր են պառկել հայ հայդուկները: Դէ՛հ, ասա՛ դու ինձ, ո՞ր ձորում փնտռեմ շիրիմը նրանց . . .

Լուռ է խենթ քամին, խաւարը՝ խեղդող, դաշտերը՝ մռայլ, լեռնօրը՝ համր:

Բայց ահա թփերն ու ծաղիկներն իրար են զալիս, նրանց թերթիկներ մեղմ փաթաթւում են, փարում են իրար և զալարւում են քամու մեղմ շնչով: Իրար մօտ գալիս ինչպէս անտէրունչ, մուսացւած որբեր, որոնք դողում են խաւարից, ցրտից, — և նրանց քնքոյչ սօսափիւնի մէջ հազիւ լսում եմ ուշիկ շուկների որպէս մրմունջը վշտացած ոգու, որպէս հեծեծիւնը լացող գիշերւայ . . .

— «Լո՛ւռ կաց, ուխտաւո՛ր, լո՛ւռ . . . Մի՛ խռովիր տխուր հանգիստը ցաք ու ցրիւ ընկած մեր ոսկորների . . . Շիրի՛մ ես փընտըռում . . . Դնա՛ դէպի այնտեղ, ուր կեանքից իսպառ յղիացած մարդը, աշխարհի ցաւին անզգայ, անփոյթ, սիրում է մեռնել ճոխ ապարանքում — այնտեղ՝ ուր մարդը դողում է մահից և բռնութեան առաջ՝ ինչպէս վատ սողուն՝ ե՛ւ զալարւում է, ե՛ւ հողը լիզում, ուր մի կաթ արիւնից սարսափի մատնւած, նա ծով արցունքով ցօղում է ձեռքը բիրտ բռնաւորի, որ թողնի նրան անարգ կեանքից յետ՝ մի անարգ մահով՝ իր շունչը փչել . . .

«Շիրի՛մ ես փնտռում . . . Ո՛հ, զգոյշ շարժի՛ր: Նայի՛ր ոտքիդ տակ՝ տե՛ս, դու քայլում ես շիրիմների մէջ . . . Ժայռերի ներքեւ, վտակի ափին, սեւ լերան կրճքին, այս թփերի մէջ, այն խոտերի տակ՝ անտէր փուլած են մեր ոսկորները . . . Քամին է շոյում մեզ իր մեղմ շնչով. ծաղիկն է լալիս մեզ ուշ գիշերին, խաւարն է ծածկում մեզ գազաններից . . . Թո՛ղ, թո՛ղ մեզ հանգիստ ու անցիր գնա՛ . . .

«Երբ արշալոյսի առաջին շողեր կ'ոսկեզօծեն լերան կատարը, դու ուշով նայիր հսկայ ժայռերին. տե՛ս, սեւ են կտրել ինչպէս մութ գիշեր և պատառ-պատառ բաժնւել իրարից: Այն սեւ օրերում նրանք զայրոյթի ցաւից ձեղքւեցին, այն մեր անէծքից նրանք սեւացան մեր սրտերի պէս . . . Ինչե՛ր են տեսել այն ի՛նչ կուիւ էր . . . Օրերով սոված՝ մենք խոտ ծամեցինք, չար կուի համար փամփուշտ էլ չկար (ա՛խ, հայ ժողովուրդ, ա՛խ, անմիտ լալկան). թշնամու գնդակով երկու տակ խոցւած, հրացաններիս տաք-տաք փողերով դեռ կուռում էինք, ճանապարհ հարթում նրանց կարգերում և երկու քայլում ընկնում շարքերով: Իսկ ո՞վ գէնք շունէր, ողջ թէ վիրաւոր, այն օրհատական, արիւնոտ մարտում գէթ վերջին անգամ

պինդ փաթաթւում էր թշնամու վզով, կրծում կոկորդը սուր ատամներով, յոգնած ուժասպառ գետին թաւալում, կրկին վեր կենում, կրկին գալարում վիրաւոր օձի պէս թշնամու մարմնով և վերջին անգամ փուռում էր գետին՝ կուրծքը պատառած, անյոյս անկենդան . . . Այսպէս ընկանք մենք և մեր կոչերին ոչ ոք ձայն տուց, մեր աղաղակներին ոչ մի արձագանդ, բացի լեռներից և սև ժայռներից . . . Թո՛ղ, թո՛ղ մեզ, դնա՛, և մի՛ խռովիր դու մեր հանդիսաւր . . .

«Ուխտի՛ ևս եկել . . . Ինչո՞ւ չհասար այն անեղ ժամին, երբ մենք ուժասպառ յոգնած, վիրաւոր ընկնում էինք զէնքով կամ անզէն, տասնեակ գնդակից սրտերս խոցւած . . . Ո՞ւր էիր, երբ զէնք ազերսեցինք, երբ որ անխամփուշտ մեր հրացաններ ժայռերի վրայ մէկ-մէկ փչրեցինք, երբ իբր վահան՝ կրծքերս ունէինք, և հաւտ դաշոյն՝ մեր բազուկները, երբ լալիս էինք անլօր զայրոյթից՝ մատնրւած մի անարգ սև մոռացութեան, երբ որ մեր շուրջը մարդիկ անվրդով գլուխ էին պարզում սրերի առաջ, ինչպէս ոչխարի հնազանդ հօտեր . . . Այն օրհասական, այն անեղ ժամին, ասա՛, ո՞ւր էիր, ինչո՞ւ լուռ կացար . . . Թո՛ղ մի՛ խռովիր դու մեր հանդիսաւր, անցիր ու դնա՛ . . .

«Ի՞նչ ևս փնտռում խուլ ամայութեան մէջ մուայլ դաշուերի, ուր մահն է իշխում և լուռ գերեզման, ուր ցան ու վշակը մարած են ընդմիշտ մեր կեանքերի հետ, ուր քամին անդամ զգոյշ է սուլում, ուր թռչուններն էլ անով են անցնում . . . Թո՛ղ մեզ, հեռացիր Գնա՛ ուխտ այնանդ, ուր վէրքն է մխում խորունկ ցաւերով, արցունքն է հեղեղ, հառաչանքն՝ անվերջ թողութի՛ւն ևս ուղում . . . Երբ կը սրբես լացող աչքերը, երբ որ կը փոփես այրւած սրտերը, երբ մենակ կանես այն, ինչ մեզ հետ չարիր, — այն, ժամանակ արի և ասա՛. «Թողութիւն տւէ՛ք» . . . Ա՛հ այն ժամանակ հաղար տեղերից, հաղար ձայներով հաղար ձորեր և հաղար քարեր քեզ մէկէն կ'ասեն. — «Հաղա՛ր երանի քեզ». Եւ թէեւ անշիրիմ ու անյիշատակ, մենք էլի կը քնենք հանդիսաւր յաւիտեան» . . .

Եւ լուռ անցնում եմ արիւնտ դաշտով. քայլում եմ անվերջ յառաջ ու յառաջ — այնտեղ, ուր վէրքն է մխում ցաւերով, ուր արցունքն է հեղեղ, հառաչանքն՝ անվերջ և 'արիւնը՝ ծով . . .

Նահատակ ընկերներ, արդեօք դեռ երկա՞ր պիտի սպասէք իմ վերադարձին . . .

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՍՈՒՐԻՍ ԿԱՏՎԵՐՈՒՆ ԱՌՋԵՒ

Անցեալ, անցեալ եւ իր օրերն եւ իր արեւն անդորուքեան,
Երբ դահլիճին կապոյտ պատերէն, շիրականօրէն առկախ,
Քու պատշապանի հպարտ նայուածքներովդ ազամանդէ,
Իմ մանկական հոգիս յոյսով կը ծորէիր, երկիւղներս հալածելէն:

Նախնիքներես մինչեւ ինձ՝ քու շողիւններդ ահա կ'երկարին,
Ո՛վ իշխանական, ահաւոր, հեմարիտ եւ բարեկամ Սուր,
Ու սնարիս, երազներուս եւ կեանքիս երջանկութեանցը մեջէն,
Միտ մահավճիռը գտած եմ քեզ դարանակալ ոճիրին . . . :

Եւ կը սիրեմ զքեզ, դուն՝ Արդարութիւն եւ Բարբարոս,
Դ՛ուն, որուն կայծկլտուքը սուկում մըն է եւ խրախոյս մը միան-
գամայն,
Դ՛ուն, որուն ժանգը անբաւելի պարտութիւն մը ամօքաբեր,
Դ՛ուն, որուն դադարը սերկացում մըն է զքեզ պատշույժ ձեռներուն . . . :

Թե՛ս քու ոսկեմանդակ պատեանդ արժացողունն է կեանքիդ,
Բայց դուն մերկութեանդ մեջ միայն կրնաս ասուածօրէն գեղեց-
կանալ . . .
Պատեանդ դ՛ուրս միայն քու ծարաւդ կը յաղենայ եւ ցատումդ
կ'ամոքի
Անկեց դ՛ուրս միայն քու շիրոջդ նսկասք պիտի կրնայիր պսակել . . . :

Եւ այսպէս մերկ՝ ինչպէս հիւս, իմ դողդոջունն եւ զայրացկոտ ձեռ-
ներուս մեջն յանախ,
Քու լուրթեան կայծերովդ երգերուն է՛ն յաղթականը կ'երգես,
Եւ շարժումեդ եւ շունչեդ եւ շողիւնեդ ահաւասիկ որ դուրս կը
ժայթի,
Եւ կռիւին հարողը, ազատութեան բուրմունքը եւ վառքը կտրին
մարդուն . . . :

Բայց խորհրդաւոր սուտեր, զարհուրանքով կը տեսնեմ որ այլեւս
կ'ասես զիս,
Այսօր մահուան եւ կեանքի օր, հարուածի եւ վրեժի եւ պատիժնե-
րու օր,
Եւ երբ քու կայծակն սկերպ հասակդ տրթուցնենքու կը սանիմ կամ
ձեռնովս քեզ կը շոյեմ . . .
Բարկութեանդ կայծերը, այժերուս մեջէն, նզովնենուն եմ անելը
ի՞նչ կ'ուզուի . . .

Մեղա՛յ, մեղա՛յ եւ ըսէ՛ ի՞նչ գրեով է գրուած իմ նակասագիրս
քու նամարտութեանդ վրան,
Արդեօք ստուկի՞ք յաղթողի արիւնս է որ քու վրայ պիտի ցոլայ . . .
Թէ հայրենիքին անիծապարտ թեմսիներուն սեւ արիւնն է որ պիտի
վազի,
Քու բերանդ դար վար, աղբիւրներու նման եւ յորդահոսան . . .

Մերկացի՛ր, մերկացի՛ր, մերկացի՛ր, օրերուն Օրն է, ո՛վ իմ սուրս
աղիսաւոր . . .

, ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Ա. Լ. Պ. Օ Մ Ը

Մեր կեանքն է ան, — ալպօւր, երինազան դրասանգներով դրուագուած մեր կեանքը, զոր ճակատագրի հովերը վեռլեմեան տերեւի մը նման օրն ի բուն կ'օրօրեն . . . Ու անցորդներ, — անոնք որ հրաւիրուած են յիշատակի տող մը զետեղել անոր ցուրտ էջերուն վրայ, իրենց զգացումներուն ու բաղձանքներուն լաւագոյնը ծրարած ըլլալու պատրանքով՝ կը ստորագրեն հոն:

Ու այսպէս, օրերու և տարիներու համը բեռին տակ ալպօւրն է կը լենայ, կ'ուռի յոյզերով ու յոյսերով թաթաղուն, ճակատագրին պէս անոնց, որ օր մը անցեալը ապրելու մտածումով կազմեցին զայն, — ու նաեւ անոնց, որ մեզի մաղթեցին երջանկութիւններուն ամենէն զեղեցիկը և ապա անձայն ու անշուկ գացին, ու ժամանակը տարաւ զիրենք, անգիտակ՝ որ իրենց մտերմութիւնն իսկ պիտի կազմէր հիմքը անոնց մեզի մաղթած երջանկութիւններուն . . . :

Հոն՝ ալպօւրին մէջ են մեր սէրերը, մեր բաղձանքներն ու խտէալներն ալ, ու նաև անոնցը՝ որ ամէն անգամ իրենց հոգիէն մասնիկ մը, խանդաղատանքի պայծառ զանակ մը դրին, — իղձ մը զոր պիտի չկրնային գուցէ չըթնել . . . :

Ո՛հ, որքան զգլխիչ, որքան քաղցր զգայութեամբ մը կը խօսի ան մեր սրտին. — ալպօւր, — անոր իւրաքանչիւր էջը հանգիտութիւնը ունի մեր կեանքին, որ լի է շատ անդամ պատահարներու և դէպքերու անդոհով:

Քանի քանի հողինքր հոն ծրարած են իրենց խանդէն ու երազէն փոքրիկ պատառ մը — լո՛ւռ ու խորհրդաւոր տողեր, որոնք կախարդանքը ունին իրերու և զգայութիւններու վշտազին բանաստեղծութեան . . . : Շատ անգամ տող մը, բառ մը, ընդելուզուած բաղձանքներուն ամենէն քաղցրովը, կը թրթռայ աղուական ու դիւթիչ եզանակով մը, ու միշտ ալ, գրիթէ, թախիծն է որ կանգ կ'առնէ, ու կէտեր, անվերջ կէտեր կը վազեն իրարու ետեւէ՝ դիրար դրկելով . . . : Ո՛հ այդ բառերը, այդ տողերը կը նմանին երազունակ այն աչքերուն, որոնք կ'արտասուեն, ամէն անգամ, երբ սիրած ցաւերու սոււայտանքն է որ կ'երկարի ու կուգայ թաղուիլ մինչև խորերը մեր հոգիին: Կեանքը զոր ապրելու անհուն բաղձանքով կը տառապինք, կը նմանի այդ ալպօսին, որուն մէն մի էջը զարդարուած է յիշատակի մը ցուքերով:

Ա՛հ, սուանց այդ յիշատակներուն որքա՛ն տխուր պիտի ըլլային մեր օրերը . . . որովհետև անոնք են որ կը հիւսեն տարիներու երկարաձիգ շղթային այն օղակները, որ մեր կեանքի հրապոյրը կը կազմեն: Անոնց մէջ ամենէն՝ պայծառ՝ խորհուրդն իսկ է մեր խէպլին, ու ատոր համար է որ գայն աւելի կը սիրենք, ու ամէն անգամ երբ կը նայինք անցեալին վրայ, մեր բովանդակ ուշադրութիւնը կը գրաւէ ան: Յիշատակներով լիցուն մեր կեանքին մէջ խորհուրդներու անդորրիկ հանգրուան մըն է ալպօսը, ուր միշտ ալ կը փափաքինք որ մեր ծանօթները խօսին մեզի հետ . . . : Դիպուածը, որուն գոյութեան տարակուսանքը պիտի ունենայինք ներհայեցումի մեր պահերուն, իր բոլոր ձևերուն և երևույթներուն տակ իրականութիւն մը կը գառնայ, երբ յիշատակներ կան ապրուած, երբ կը զգաս թէ խորհուրդի այն ոլորտը, որուն մէջ շնչած ես, դիպուածին կոյր վաղքը սանձահարած՝ յիշատակ մը դարձած է կեանքիդ համար: Ալպօսը, ահա այդ յիշատակներուն կենդանի սրտակերն է, ու երբ ա՛լ կը դարձնես անոր սեւցած էջերը, տպաւորութիւններու և ապրուած օրերու շղթան է որ կը քակուի . . . : Ժամանակը, տարիները յամբօրէն կը լուծուին՝ ամիսներու, շաբաթներու կը վերածուին, ու շաբաթներն ալ օրերու, ժամերու, վայրկեաններու՝ և այսպէս անցեալը տակաւ կը մերկանայ իր մշտապատ ոլորտէն, ու յիշատակը լոյսի պայծառ ճաճանչաւորում մը կը ստանայ, ու ա՛լ բոպէ մը կուգայ որ՝ գրուած խրաքանչիւր սուղ մարմին կ'առնէ ու կը խօսի՛, կը խօսի՛, կը խօսի՛ քեզի . . . բառեր, լո՛ւռ և համր բառի՛ր, որոնց լիզուն միայն գուն կրնաս հասկնալ,

1 արդէն անկարելի է որ ուրիշ մը նոյն այդ պատկերին մէջ կարե-
նայ ապրիլ անցեալ մը, այնքան կենդանի, որքան՝ դուն, կարե-
նայ լոյսի փողիողումներուն մէջ տեսնել երանգներու այն ներդաշ-
նակութիւնը, որքան պիտի կրնայիր տեսնել դուն . . . Սէբեր,
պարզ անսխեմեթ համակրանքներ, երբեմն նոյնիսկ կեանքէն ու
կեանքի խմատուններէն փոխ առնուած ճշմարտութիւններ իրարու
քով կուգան մեզի հծծելու խօսքեր, որոնց անկեղծութեան չենք տա-
րակուսիր բնաւ, և ամեն անգամ հաճոյքն ու հոգածութիւնը կ'ունե-
նանք մեր գուրգուրանքին առարկայ դարձնելու զանոնք, որովհետեւ
կը զգանք թէ մեր մտերմութիւնն ու բովանդակ անցեալը կ'ապրին
անոնց մէջ: Անոնք մեր կեանքի անբաժան մէկ մասնիկն են հիմա,
— ընկերը մեր վաղնջական երազներուն և տենդերուն, որոնք ժամա-
նակին հետ պիտի սահին, գիտնաք ասիկա, և սակայն գիտենք նաեւ
որ, ժամանակը պիտի գնչեցկացնէ ու արգասաւորէ անոնց իրական
հմայքը, 'սման այն առարկաներուն՝ որոնց արժէքը տարիներու հետ
ուղիղ կը համեմատուի եւ ասոր համար է որ քանի մանկութիւնը
կը հեռանայ, քանի պատանեկութիւնը կը խուսափի մենէ և քանի
երիտասարդութիւնը կ'իտաու մի նշաններ ցոյց կուտայ, ալպօսի մը
տխուր էջերուն մէջէն անցեալը այնքան աւելի հրապուրիչ կը
զառնայ մեզի համար Հոս՝ վաղեմի ընկեր մըն է որ իր սրտին լա-
ւապոյն իղձերը զիտեղած է անգին՝ մանկութեան բարեկամ մը,
որուն հետ ամբողջ տարիներ տպրած եւ ու լսած նոյն ուսուցիչը,
որ քեզի խօսած է, և որոնց երկուքն ալ սակայն, զկան այլեւս,
զածան և անողոք մահը խլած է զանոնք քննէ, ու հիմա, ամէն
անգամ, երբ կը նայիս այդ սուղերուն, որոնց տակ մտերիմ մը ստու-
րագրած է, և որ հիմա չապրիր ա՛լ, աչքերդ կը լեցուին ջերմ
արցունքներով: Բայց դարձուր քնացող ալպօսիդ էջերը, ու ահա՛
ձայն մը, լուս ճիչ մըն է որ կը փրթի սրտիդ խորերէն, — մեռելներն
են որ կուլան հոգիիդ մէջ, անոնք որ երբեմն մայթմանքներուն
ամենէն թանկագինը ըրին քեզի՝ կեանք և սրնա բաղձալով, կախա-
զաններու մուսլ խորհուրդը կ'ապրին հիմա: Թե այսպէս պատրանքը
և տարիներու երկարածիլ թրթուումներով լի թախիծը՝ կուգան պա-
րուրել հոգիդ, և ալպօսի մը դալուկ էջերը, որոնց կը զգաս որ
կասլուած է ա՛լ բովանդակ էութիւնդ, ու ի՛նչ որ ունիս ամենէն
թանկագինն ու ամենէն քաղցր այս աշխարհիս վրայ, այլեւս կուլան
հոգիիդ խորը . . . Եւ այդ արցունքը յուշիկ բանաստեղծութիւն
խակ է, միտթիք երգը բոլոր այն հոգիներուն համար, որոնց կեանքը
խորհուրդի և զգայնութեան աշխարհ մըն է . . .

* * *

Ալպօմս է կուլայ ահա մատներուս մէջ, ու իր տրամաթա-
խիծ վիշտը գիշերներու համերգին չափ խորունկ է: Ո՞վ պիտի ըսէր
արդեօք ինծի անոր երգին չափ աղու երգ մը, ո՞վ պիտի հծծէր
արդեօք ինծի, տարագրի այս դաժան խութերուն մօտ, անոր օրօրը,
որուն դիւթական ձայնով կհանքի բոլոր վշտակիրները կը քնա-
նան: Անոր դալկացած թերթերը, որոնք վարանքի անդոհով գա-
լարուած են, ո՞հ կը սիրեմ ես, որովհետեւ ամէն իրիկուն լկան-
քիս խոնջ պահերէն վերջ, ա՛ն է որ ոգեկոչումը կ'ընէ ինծի այն
երազ օրերուն, որոնք կը զգամ թէ գային անդարձօրէն, և որոնց
կարօտը կը հիւժէ, կը հիւժէ՛ կը հիւժէ զիս . . . Ու ասոր համար ես
պիտի պահեմ քեզ, իմ անշուք ու խոնարհ ալպօմս: Եղևոնը, որ
խլեց ինէ ինչ որ ամենէն թանկ էր ու սիրելի ինծի, քեզ մ'այն
բաժին ձգեց ձակատապրին մռայլ խոռվքը իր գերազոյն զարհուրան-
քին մէջ ապրելու համար. ու ես, ահա՛ կը սեղմեմ քեզ կուրծքիս
Վրայ. քու աշնանացած թերթերդ այսուհետև պիտի խօսին ինձ
այն բոլորը, բոլո՛ւրը, որ ոչ մէկ մտերիմ պիտի կրնար ձայնել ին-
ծի. քու յայնած թերթերդ պիտի պատմեն ինձ անսահման սէրը
մօր մը սրտին, ու կարօտի բոլոր այն ռեֆլաքները որ օր մը փսփը-
սացին ինծի . . . Ու ես, ժամանակին հետ, ա՛լ առելի պիտի սիրեմ
քեզ, ո՞վ իմ անշուք ու սիրելի ալպօմս . . . :

Վ. ԳԵՈՐԳԵԱՆ

ՅԱՐԱՆՔԻՆ *

Զասիկ գիշեր, «Քրիստոս Յարեալ», կ'երգեին,
Խաւար գիւղակն անգամ լոյսով ողողուն,
Երանութեամբ կը շողար, —
Վերածընունդ երազներու երկնային,
Փրփոււմը նոր մոխիր դարձած յոյներուն,
Ու նոր կեանիքի նոր երևար :

Այլ մենք անխօս, լուռ, իրարու նայեցանք,
Քեզմէն հեռու. մեր անուշիկ Յարութիւն,
Ծովին սարսուռ, Լուսնին շող,
Եկան մեր եով, այլ ոչ մի ձայն, արձագանգ,
Անայնտերէն հասաւ մեզի, մոլորուն,
Մեր արտերուն եով մաշող . . .

Անդունդներ կան մեզի բաժնող իրարմէն,
Հառաչներով լցինք զանոնք, այլ ափսո՞ս,
Որոնեցինք զուր բու ձայն,
Ո՞ւր ես, սրդաս, այլ ուր յոյսերը կ'երգեն.
Այլ մենք մենիկ, արցունքներով վշտահոս,
Կը սարսանք զուր յարութեան :

Ո՞վ Յարութիւն մեր վշտակեզ հայրենեաց,
Ո՞վ Յարութիւն սարսնալուծ Հայութեան,
Ո՞վ մեր արտին Յարութիւն,
Քեզ կը կոչենք հառաչներով վերապաց,
Քեզի համար կը սառապինք յաւիտեան,
Ըսէ՛ արդեօք ո՞ւր ես դուն . . . :

Մեր քայլերը գողգոջունն են ու քրկար,
Աչերն աղօս, արցունքներով կը մարին,
Վրաքնիս ուժ չի մընաց,
Մռայլ են ետ արեւը ե՞րբ պիտի գար,
Ե՞րբ ծաղկեին պիտի յոյսերն անցեալին,
Ու բաղձանքներն հայրենեաց :

Յիսուս, միայն երկու գիշեր հեռացար
Մայրեկ, ու դուն չդիմացար բաժանման,
Յարեա՛ր ու զայն գրկեցիր,
Ե՞րբ ամոհես պիտի արեւը վշտահար,
Ե՞րբ դարձունես պիտի մեզի սիրական,
Ի՞ր ծընողաց սարագիր :

Ճիպուքի

Ռ. ՈՐՐԵՐԵԱՆ

*] Զատիկի իրիկունը գրեցի այս տողերը: Մեր Յարութիւն-
Վրոյր զաւկին անուան տօնն էր ինքը՝ Իգնիւս, ու պատերազմէն
ի վեր լուր կամ նամակ չենք առած: Մայրն ու ես, մենաւոր,
յիշեցինք զինք ու լացինք

Ռ. Ռ.

ԼՌԵՅ ՏԱՏՐԱԿՍ...

Յուլիսի տաք օր մը թիկունքի մեր գինուորները քննելու համար ձիերու վրայ յուլօրէն նստած, անտառուտ և դարձդարձիկ ձորի մը մէջէն անընդհատ կը յառաջանայինք: Կէսօրուան արեւը կ'այրէր ամէն ինչ: Շունչը և բուռականութիւնը գրեթէ մեռած, բնութիւնը կը տոչորէր ահաւոր պասպակով մը:

Չայն չկար, ոչ ալ ձորամէջի խաղաղութիւնը խանգարող անտառի ամենախոքրիկ շնկոյ մը: Միակ փայտիորի մը կտուցին միօրինակ կրթկրթացումը կուզար եղևիններու թաւուտքէ մը, որոնք միախումբ ձորամէջի սիւպ և ցցուն հողաթումբի մը վրայ կախուած, ստայիկ ժպրհութիւնով մը կը դիտէին անգունդները:

Հնուէն հեռու՝ թնդանօթը կը գոտար խուլ և արձագանգող վայելնով մը, ընդհատ ընդհատ մեղի բերելով ծովի և Անափարթայի բարձունքներուն մշտական եղերերգը:

Ա՛հ, այդ գոտումները . . . մենք ամիսներէ ի վեր տուն տեղ կորսնցուցած, յայտը մեռած, մեր երազը բզբսուած, մահուան այս հովիտին մէջ կեանքը կը քաշքշէինք առերեւոյթ և ստայիկ հանդարտութիւնով մը:

Ճամբու հատուկտոր խօսակցութիւններու մէջ երբեմն նոյնիսկ երանի կուտայինք մողէզներու որ կեանքոտ, ժայուերն ի վեր կը մազըցէին, կ'արտորային, թերևս քովնտի քարին տակ բոյն մը ունէին, սէր մը, կեանքի հպատակ մը . . .

Իսկ մենք . . . մենք անժառանգներն էինք կեանքի Մեր ցեղը բզբտուած, մեր ընտանեկան սրբութիւնները ոտնակոխուած, կեանքէն կտրատուած անկեղծան խեղճ տարրեր էինք, որ կ'ընթա- նայինք այսպէս ամէն օր, հակառակ մեր կամքին և ատելութեան, կը քալէինք, կը քալէինք, կ'աշխատէինք և կը ճգնէինք մեզի պար- տադրուած բռնաւոր օրէնքին և կամքին անողոք ճնշումին տակ:

Մարդիկ պատերազմի դաշտին վրայ մէկ անգամ կը մեռնին. մենք հազար անգամ, Հայ զինուորին մարտիրոսութիւնն էր որ այս- պէս կը մշտնջենաւորուէր բռնաւորին թաթերուն տակ:

Կէսօրը տաք էր. արեւը կ'այրէր մեր կունակը. ձիերը սնունդի մշտական նուազութենէ և անսուաղութենէ կմախացած, կողը կողին անցած, տքալով և ուժասպառ կը քալէին ձորակին մէջ: Իրենց մեղքի և մարտիրոսութեան ճամբան էր այս, ամէն օր այսպէս կըռ- նակնուէն վրայ թիկունքը բերելու համար մարդիկ, որոնք թերեւս տառապանքով իրենց համանման, իրենց չափ սրտով յոգնած և սպա- սած էին:

— Ի՞նչ կ'ըսես, ընկե՛ր, կը հօծէր քովէս Արշակ, ինձի ընկե- րացող անասնաբոյժը, այլեւս կը թուի թէ, կեանքը չարժեր ապրիլ, իմաստ չունի . . .

— Ո՛չ, քիչ մըն ալ համբերէ, կ'ըսէի խորունկ թախիծով մը, վրէժը մեղի թախքներ պէտք է տայ. Կազանին մահը պիտի տեսնենք:

Այսպէս էր անա ընդհանրապէս պատերազմի դաշտին վրայ մեր ցեղակից երիտասարդներու առօրեայ խօսակցութիւնը, որոնք չփոթած իրենց վշտի մեծութեան առջեւ, գրեթէ ամէն օր այսպէս մահը կ'որոճային, կը շօշափէին:

Չորակին մէջ, դուրս ցցուած պարանոց մը հագլիւ դարձած էինք, երբ ժայռի մը քով նստած թուրք զինուոր մը տեսանք որ կը ճգնէր չորցած եղեւնափայտերու դէզ մը բռնկցնել: Զարմացանք, մրրկող տօթին անբացասելի էր զինուորին այս տեսակ տարապար- հակ աշխատութիւնը: Այրած արեթի կտոր մը դրած չոր տերեւնե- րու մէջ, անդադար կը փչէր, կը փչէր և մխացող դէզին առջեւ պարանոցին երակները ուռած, երեսները կարմրած, քրտնաթոր, մորթը կը փալփլէր դաժան վայրագութիւնով մը:

— Մօ՛տ եկուր, զինուո՛ր, ըսաւ անասնաբոյժը, ձին առաջ քշելով:

Ձին . . .

— Այս տաքին ինչո՞ւ կրակ կը վառես. ի՞նչ պէտք ունիս:

Չինուորը լռեց, յետոյ կմկմաց, անկապակից խօսքեր ըսաւ, թոթովեց, բայց սպային պնդումին վրայ, վերջապէս խոստովանեցաւ.

— Անօթի էի . . .

— Յետո՞յ . . .

— Յետոյ, ճամբան պատահմամբ եղեւինի մը վրայ շինուած բոյնի մը մէջ վայրի տատրակի երկու ձագեր գտայ, իսկոյն վերցուցի և հիմա կրակ կը պատրաստեմ զանոնք տապկելու համար:

Ապշած իրարու երես նայեցանք:

— Թռչունները ո՞ւր են, ըսի հետաքրքիր, ես ալ իմ կարգիս ձիս առաջ մղելով:

Քարի կողին ձգուած և աղուամազերով հագիւ ծածկուած երկու ձագուկ ցուցուց, որոնց կտուցները դեռ գեղին էին, լերկ մարմինները կը թպրտային աշխողորմ ձուռցով մը:

Ընկերս ջլայնտտութեան նշաններ կը ցուցնէր, և աչքերուն մէջ զայրոյթը բոցավառած, բարկութեամբ զինուորին վրայ կը յառաջանար խարաղանով:

— Ասիկա այն գազաններուն սիրունդէն է, կը պտուար կրակ կտրած, որ եթէ անմեղի մը արիւնի համը չառնէ, անօթի պիտի սատկի:

Ընդմիջեցի, ըսի թէ նոյնքան լկտի և գաղան էր այն կառավարութիւնը, որ նոյնիսկ իր սեփական ցեղը և զաւակները ահաւոր կրակի մը տակ անապատ վատնելէ վերջ, թիկունքի զիծերուն վրայ զանոնք անօթի կը մեռցնէր. յետոյ զինուորին մօտենալով մի քանի դահեկան դրի ձեռքը հաց գնելու համար, և վայրի տատրակի ձուռցող ձագուկները մէկ մէկ հաստ մեր ափերուն մէջ սեղմած, ընկերիս հետ ուղղուեցանք դէպի թիկունքի բանակատեղը:

Ճնշող լուծեան մը մէջ կը յառաջանայինք, մահէ ճողոպրած այս որբուկ ձագուկներու ճակատագրի համանմանութիւնը կը խանխանդաղատեցնէր մեզ և մեր սրտերը կը լեցնէր անանուն յուզումներով:

— Վա՛խ, ձագո՛ւկս, ինքնովին կը խօսէր ընկերս, իր սիրով և գուրգուրանքով դողացող շրթունքները հպանցելով թռչունին ազուամազոտ թեւերուն, քեզ խլեցին բոյնէդ, այրելու համար, երբ դեռ ոչինչ սորված էիր օդերու ազատութենէն և կեանքի բերկրանքէն:

Քիչ մը մտածեց, զլուխը շարժեց, յետոյ նորէն իր գուրգուրոտ շրթները բացուեցան հայրական խանդաղատանքով մը:

— Թռչո՛ւնս, դուն իմ ցեղիս անմեղ ձագուկներուն կը նմա-
նիս, որոնք երէկ միախումբ տարուեցան մահուան հովիտներուն
մէջ. բայց մարդկութեան և Աստուծոյ աչքերը կուրցան. տեսնող և
ազատող մէկը չեղաւ:

Իրարու խօսքը վաւերացնող լուռ և իմաստալից նայուած-
քով մը իրարու երես նայեցանք:

Երբ թիկունքի մեր բանակատեղը հասանք, չոր խոտի դէ-
զերու վրայէն քակուած և երկաթ թելերէ ափյափոյ պատրաստուած
վանդակի մը մէջ դրինք ձագուկները, փաղաքուչ խօսքեր ըսինք ա-
ռողջապահական գործունեայ զինուորի մը, որ մեր հրամանին տակ
կը գործէր, դրամ տուինք, խոստումներ ըրինք որ մեր բացակայու-
թեան կատարեալ գուրգուրանքով վերաբերի տատրակի որբուկ
ձագերուն հետ:

Երբ գործերնի՞ն լրացուցած, գիշերը նոր գոգաւորուող
լուսնի աղօտ շողերուն տակ նորէն կը վերադառնայինք խրամները,
Արշակ ոգևորուած և մանկական երազկոտութիւնով մը միշտ կը
կրկնէ:

— Ընկե՛ր, գուրգուրանքով պահենք այս թռչունները, անոնք
մէկ պատկերն են մեր բոյներէ խլուած հալածական ցեղին տա-
տապանքներուն . . . Դժբաղդութեան մէջ ես աւելորդապաշտ մը,
ճակատագրի երկիւղած հաւատացող մը դարձայ . . .

— Փիլիսոփայութիւն չուզեր. ձեռք առաջ քշէ, օդը կը ցրտէ:

— Ո՛չ, կը կրկնէր թախծագին, ո՛չ, մտի՛կ ըրէ, այս թռչնիկ-
ները մենք պիտի պահենք կատարեալ սէրով և գուրգուրանքով.
անոնք խորհրդանիշը պիտի ըլլան մեր ցեղին ճակատագրին:

— Ի՞նչպէս:

— Ինչպէ՞ս . . . Եթէ կարենանք ողջ առողջ մեծցնել զանոնք
և օր մը իրենց շնորհել օգերու ազատութիւնը, այդ պիտի նշանակէ
թէ մեր ցեղն ալ հակառակ իր հալածանքին և տարագրութեան, օր
մը թռիչք պիտի առնէ, պիտի թռի, պիտի երթայ և պիտի համ-
բուրէ ազատ հորիզոններու արեւը և արշալոյսը:

Այս մանկական, զգայնոտ և ճակատագրապաշտ խօսքերուն
ի լուր, երկուքնիս ալ խնդացինք և հրճուեցանք, բայց խօսքերը
այնքան անկեղծ և անղօրութեան մէջ այնքան սրտառուչ էին որ՝
խակոյն հրաշատես երազկոտութեան մը մէջ ինկանք և ինքնաբերա-
բար միասին մրմնջեցինք:

«Պահենք և մեծցնենք թռչունները . . . Երբ չմեռած ա-

նոնք օր մը թռիչք առնեն ու երթան ազատ օդերու մէջ, անոնք պիտի խորհրդանշեն մեր չարչարուած ցեղին արշալոյսը և յարութիւնը:»

Ցանցառ աստղեր կը դիտէին մեզ հեռուներէն, կը պլպլային, կը փթթէին և կը ծիծաղէին գիշերուան մէջ կեանքի և երազի ճամբան կորսնցուցած այս երկու խոշոր տղաքներու մանկական խեղճ աւելորդապաշտութեան վրայ:

* * *

Այն օրէն սկսեալ շատ բաներ փոխուեցան պատերազմի դաշտին վրայ, բացի մեր սրտերէն՝ որ մնացին միշտ տառապող, աւելի թախծագին և ընկճուած. վիշտը թափանցեց մեր ամբողջ էութեան մէջ, ճիւղաւորուեցաւ, խորացաւ ցեղին հասցուած և հետզհետէ ծաւալող աղէտին ահաւոր բօթերովը:

Կռուիլ, մեռնիլ ազգի մը համար, որ այդ սլահուն իսկ արիւնարբու և համայնակուլ դահիճը կը դառնար քու ամբողջ ցեղիդ և ծնողքներուդ. նահատակուիլ թուրք հայրենիքի սիրոյն, երբ անիկա կը նահատակէր քու ամբողջ իտէալներդ, սէրդ, երօզդ, կեանքիդ և շունչիդ նպատակը . . . :

Սեպտեմբերի ամպամած օր մըն էր, երբ Արշակ ձիով վրանիս առջեւ եկաւ ինձմէ հրաժեշտ առնելու համար: Հեռուները կը զրկէին զինքը, կրակի զիծէն շատ հեռու, քոսոտ հիւանդ կենդանիներու հիւանդանոցի մը մէջ աշխատելու համար:

— Շատ գործ կայ, շատ գործ կայ, կը կրկնէր իր պաշտօնին կատարեալ գիտակցութիւնը ունեցող մարդու մը խիստ լրջութիւնովը . . .

— Խեղճ տղա՛ս, դոնէ աշխատէ կենդանիներու հետ այսչափ լուրջ և խոժոռ չըլլալ և չվրդովել իրենց հոգեվարքը . . . որովհետեւ անսուաղութենէ մեռնող թուրքին և զրաստին համար մահը ձենէ շատ աւելի դժբաւոր, միւլնոյն ատեն ժպտալից և բարերար է:

Արշակին հետ համբուրուեցանք ու մեր բաժանումը յուզումով լեցուն եղաւ:

Խրամի մէջ մտերիմ ընկերներ, միշտ կը համբուրուէինք, եթէ նոյնիսկ բաժանումը օրուան մը համար ըլլար . . . որովհետեւ մահը

մէկ պահէն միւսը կրնար մեզ անակնկալի բերել և յաւիտենապէս սառեցնել մեր շրթները:

Արշակ բաժանումի պահուն միշտ կը կրկնէր.

— Ընկե՛ր, հոգածու եղի՛ր միակ մնացած որբ տատրակներուն համար. յիշէ՛ մեր ուխտը և աշխատէ թուցնել զանոնք:

Իրաւ, երկու ամիս անցած էր այն օրէն ի վեր, որ մենք պատահմամբ փրկած էինք տատրակի անպաշտպան ձագուկները: Կարճ ժամանակուան մէջ, անոնք մեծցած, գեղեցկացած էին և թեւ կը բաղխէին իրենց թելէ վանդակին մէջ:

Մեր հրճուանքը մեծ և սրտառուչ եղած էր, երբ օր մը խոշոր հանդիսութիւնով և սրտատրոփ՝ ձագերը օդին մէջ ազատ արձակած ատեննիս, արուն զօրաւոր թռիչքով մը սլացած՝ գացած էր մօտակայ եղեւիններու թաւուտքի մը մէջ, մեր սրտերը լիցնելով մանկական աննախընթաց բերկրանքով մը:

— Պիտի թռինք, պիտի թռինք . . . մեզի համար մահ չկայ. չարը այլեւս յաղթուած է: Պիտի թռինք, կը պոռար Արշակ ոգեւորուած, յոյսի և ուրախութեան անզսպելի աղաղակով մը:

Բայց այս հրճուանքը շատ չտեւեց. սեւ ստուեր մը եկաւ մուսյլել թռիչք առած մանուկ երազին գեղեցկութիւնը: Ձագերէն մէկը — որ իբր զոյգին էզը կը դաւանէինք, զինուորին ձեռքէն խլած ժամանակնիս իսկ ոտքին մէկը կոտրած, յետոյ կիսով չափ առողջացած՝ բայց միշտ ճղճիմ մնացած էր. մի քանի անգոր թեւաբախումներէ ետք՝ անկարող գտնուեցաւ աւելի յառաջանալ և գետին տապալեցաւ, անշունչ իրի մը պէս:

Քովը գացինք, շոյեցինք, ամերնուս վրայ թառել տուած, օրօրեցինք, ցուցուցինք իրեն ազատ երկիրներու գեղեցկութիւնը և փրկութեան ճանապարհը: Ջանացինք նոր թռիչքներ փորձել տալ իրեն . . . կարելի չեղաւ, տատրակի վայրի ձագը կը դողար մեր ձեռքին մէջ, կը սարսափէր ազատ հորիզոններու անսպարիակ անհունութենէն, և թերեւս հսկայ եշեւիներէն, ուր պահ մը առաջ երջանիկ, բայց հիմա տարաբաղդ արուն կը սպասէր տխուր և յուսաբեկ իջեղճ արուին համար ի՛նչ փոյթ հորիզոններու և թռիչքին ազատութիւնը, եթէ անիկա իր աչքը բացած օրէն իսկ տաժած սիրոյ և գուրգուրանքի բացասումը պիտի ըլլար:

Ոչ մէկ բաղձանք զօրեց տատամտա թռչունին նոր թռիչք մը ընել տալու համար: Այդ պահուն կարծես մեր սրտերուն մէջէն գեղեցիկ երազ մը կ'անշքանար, կ'անհետանար: Քէնցանք այս ճղճիմ

արարածին դէմ, որ տառապանքի հովիտին մէջ, անգիտակցօրէն մեզ կը դժբաղդացնէր և մեզի կը գլանար վայրկեանի մը խտէական երջանկութիւնը, եթէ անիկա օդային խեղճ պատրանք մը իսկ ըլլար: Յուսարևկ՝ տարինք ազատ ձգեցինք թռչունը վանդակին քով, նոյնիսկ այլևս զինքը վերստին բանտարկելու սիրտ չունեցանք:

Ազատութեան յարգը չգիտցողի մը չէր արժեր բանտին յուլութիւնը և հանգիստը ճաշակել տալ:

Այս տխուր միջադէպէն մի քանի օր վերջ, Արշակ, երբ կը մեկնէր, վրաններու շրջակայքը պտիկ պտիկ քայլերով ոստոստող թռչունին ի տես նորէն յոյսը իր մէջ յարութիւն առած՝ կը թախանձէր:

— Ընկեր, հոգ տար տատրակին, աշխատէ՛ թռցնել . . .

Այն օրէն սկսեալ զարմանալի երեւոյթի մը ականատես եղանք: Ինք իր գլխուն ձգուած ձագուկը դիւրատաց վարժութիւնով մը ամէն օր մի քանի անգամ կ'երթար կը թափառէր շրջակայքը, արեւուն տակ կը թեւաբախէր, կտուցովը արագ արագ կը քթթէր փետուրները, յետոյ վանդակը կը վերադառնար ընտանի հաւու մը պէս:

Հետզհետէ ես սկսայ սիրել զինքը, մանաւանդ թիկունքի սպայ ընկերները կը գուրգուրային իր վրայ և միշտ կը փաղաքչէին զինքը: Խանդաղաստանքի չեմ գիտեր ինչպիսի վայրկեանի մը մէջ ամէնքնիս մէկէն անունը «Մինկօ» դրած էինք, և երբ ամէն անգամ սուր կոխնչով մը ետեւէ ետեւ իր անունով կը կանչէինք, «Մինկօ»ն զլուխ կը բարձրացնէր, կ'երեւէր քարի մը կամ թուփի մը տակէն, և մանտրտիկ քայլերով կուգար դէպի իր սովորական ապաստանը:

Սեպտեմբերի վերջերը, զիչեր մը, յանկարծ մեկնումի հրաման առինք դէպի հարաւի ճակատը՝ Սէտտիւլ Պահր: Կ'երեւի յարձակում մը կը սպարաուտուէր մեր կողմէն կամ միւս կողմէն, որ թուրքերը կը ստիպէր իրենց գլխաւոր ուժերը կեդրոնացնել նոյն ճակատին ճախակողմը:

Երբ թիկունքի վրանները կը քակէինք, վերջին խեղճ յուսադրութիւնով մը Մինկօն օդին մէջ արձակելով նոր թռիչք մը փորձել տուի: Մեծ տարրերութիւն չունեցաւ, արդիւնքը նոյնն էր՝ քիչ վերջ առաջուան պէս թաւալգոր գետին ինկաւ:

Ջայրոյթէս վանդակը խորտակեցի և ցուրտ, հողմակոծ զիչեր մը ճամբայ ինկանք դէպի հարաւի տարտարոսը:

Ամբողջ ցերեկ մը ձորի մը կողին հանգչելէ վերջ, հետեւեալ զիչերն իսկ սպրտեցանք կրակի գիծին առաջին խրամներու մէջ և գրաւեցինք մեր դիրքերը:

Անոնք որ մեր նոր գրաւած դիրքերը կը ձգէին թիկունքի գիծերը երթալ հանգչելու համար, չափազանց ուրախ էին, վերապրումի անբացատրելի ուրախութիւնովը: Զգացուած կը համբուրուէին իրենց նախապէս ծանօթ սպաներու հետ, որ վայրկեան մը վերջ պիտի ստանային կրակին՝ թերեւս մահուան օծութիւնը:

Անգլիացիները սպասուած յարձակումը չըրին, բայց մահը միշտ ահաւոր եղաւ, միշտ անողոք: Օրական հարիւրներով կը փճանային սոււմբերու տակ: Արիւնը կը հոսէր շոայլօրէն և անխնայ: Ապագայ պատմագիրը երբեք չի կրնար մեղադրել թուրքը թէ կծծի եղաւ իր արիւնը թափելու մէջ... Ըլլայ նոյնիսկ անիկա վայրապար և աննպատակ: Տարտանէլի մէջ թուրքը չափով մը իր ըմպած հայու արիւնը փսխեց հոս...

Դիակներ, կտրատուած, հաշմուած մարմիններ, բզքտուած վիրաւորներ կը կրէին կը բերէին ամէն ժամ, դէպի «վիրաւորներու բոյնը» որ բժիշկներու խորշին քով շինուած խոտածածկ տխեղծ հիւղ մըն էր:

Մինկօն վարժուած խրամի կեանքին, առաւօտուն իսկ կը ձգէր ձորակի կողին փորուած մեր պղտիկ խորշը. մանրիկ քայլափոխերով, նազանքով յառաջ կ'երթար և կ'անհետանար ձորակի քարքարուտքին մէջ:

Շատ անգամ կը տեսնէինք զինք, որ դիակի մը կամ վիրաւորի մը քովը անյուզում և ստոյիկ սառնութիւնով մը կը դիտէր արիւնը որ կը բղխէր, յորդ յորդ կը հոսէր ջախջախուած գլուխներէ և փաշալուած սրունքներէ: Բոյնէն խլուած, որբացած այս թռչունը այնպէս կը կարծեմ որ գերագոյն բերկրութեան մը մէջ կը դիտէր դահիճներու արիւնատօնը, արիւնը այն ճիւղաղներուն՝ որ երէկ իսկ դանակը կոկորդին դրած՝ իրեն պէս անմեղներուն արիւնովը սնած էին:

Չորը շատ խոնաւ էր. ապառաժներու ճեղքած երակներ, ջուրի վճիտ կաթիլներ կը մզէին, կը կաթկթէին մեր խորշին մէջ: Մինկօ չէր սիրեր մեր անկիւնը, հազիւ լոյսը ցաթած՝ կ'իջնար ձորակին մէջ, պղտիկ թուիչներ ալ կը կատարէր և ընդհանրապէս կ'երթար կը հանգչէր ձորին հանդիպակաց եղերքի ժայռերուն վրայ, ուր արեւին ճառագայթներուն տակ ժամերով կը քթթէր իր փետուրները և կայթագին կը թռվաար:

Այդ ապառաժները, թշնամիի հրացաններու և գնդացիքի շարունակական կրակի փոթորիկին ենթակայ մեր դիրքերուն անպա-

տըսպար և ամենէն վտանգաւ որ մասը կը կազմէին: Մինկօ հանդարտիկ սառնութիւնով մը հոն կ'երթար շարունակ, արեւի ջերմիկ գգուանքը ըմբոշխնելու համար:

Շատ անգամ կը յուզուէինք, մեր դիրքերը յայտնի չընելու և թշնամիէն չհասկցուելու պայմանաւ, պզտիկ, շատ պզտիկ քարեր կը նետէինք, ձեռքի ոտքի շարժումներ կը կատարէինք Մինկօն սթափեցնելու, տեղէն շարժելու համար: Բայց շատ հեղ մեր սրբումաշուքը և ճիգերը անհետեւանք կը մնային:

Հերոս թռչնիկը միշտ կը կենար հոն, գնդակներու տարափին տակ, և երբ մօտէն անցնող անոնց վայրի ճուղոցը կը լսէր, վիզը ներս կը քաշէր, կը կարճեցնէր, յետոյ գլուխը վար կ'առնէր, կը պզտիկնա՛ր, կը պզտիկնա՛ր, մոխրագոյն աննշան գնդակի մը պէս, այսպէսով ձգելու համար մահը որ անցնի երթայ:

Մինկօն չէր մեռներ, որովհետև կ'արհամարհէր մահը, և մահը կը խնայէր արեւով և ճառագայթով թուլացող կեանքի և շունչի այս աննշան պատասիկը: Հետզհետէ մեր սէրը աւելի սաստկացաւ, և օր մըն ալ իմ ներքին ուրախութիւնս չափ շուներու Մինկօն վարժուած ազատ կեանքի երկար թռիչքներ կը կատարէր, կը թռէր, կ'երթար դէպի ծովիզերք, կ'անհետանար մեր աչքերէն, յետոյ կանոնաւորապէս մեր խորշը կը վերադառնար:

Երազը մարմին առած, մեր բաղձանքը իրականացած էր:

Խոշոր երանութիւն մը աւետելու պէս, գրեցի Արշակին թէ Մինկօն կը թռէր ազատ և անվարան, թէ Չարը յաղթուած էր . . . բայց նաև կ'աւելցնէի, թէ անիկա միշտ պատնէշին վրայ կը մնար և չէր ուզեր իր խաղաղիկ անտառներուն վերադառնալ:

Խանդավառ և ողբերուած պատասխանեց ինձի. այնպիսի անկեղծ և սրտազին յուզումով մը, որ մարդու քիչ անգամ տրուած է զգալ:

Ա՛լ անկէ վերջ գուրդուրացի պզտիկ տատրակիս թանկագին կեանքին վրայ, սիրոս կը հատնէր երբ ամէն անգամ զինքը կը տեսնայի, ապառաժին ցցուածքին վրայ թառած, ճուացող գնդակներու տակ ստոյլիկ անտարբերութիւնով մը՝ ըմպելով արեւի ճառագայթներուն ջերմիկ հեշտութիւնը:

Նոյեմբերի պայծառ և հովուտ առաւօտ մըն էր, խրամի մասնակի յարձակումի մը սլաածառաւ ամբողջ գիշերը զբաղած էինք վիրաւորներու նախնական դարմանումովը: Առտուան դէմ հաղիւ թէ քնացած էի, երբ առողջապահական զինուորներս ներս մտան, հեւատապառ և սրտատրոփ . . .

— Տօքթօ՛ր պէյ, Մինկօն զարկին . . . մեռա՛ւ . . . :

Խենդի պէս դուրս վազեցի: Գնդացիքի անընդհատ կրակ մը կ'աւլէր հանդիպակաց ապառաժները և իմ հերոս տասրակիս փետուրները հովերու խաղալիք՝ խօլ սլացքով մը օդերու մէջ կը թռչտէին, պարեր կը դարձնէին, կ'ելլային, կ'իջնային, յետոյ արշաւասոյր կ'ուղղուէին դէպի թիկունքի ապառաժները:

Այն պահուն զգացի այն խորունկ ցաւերէն մին, որ մարդ հագիւ թէ կրնայ զգալ իր լաւագոյն սիրելիներէն մէկուն մահովը:

Ցաւագին տխրութեան մը մէջ արձանացած՝ կը դիտէի փետուրները որ կը հեռանային, կ'երթային արագ արագ: Տատրակս յաւիտենապէս լռած էր, ա՛լ չպիտի լսէի իր միօրինակ երգը որ արեւոտ ապառաժի մը վրայ թառած՝ գնդակներու տակ կը մնչէր միշտ տարօրինակ հանդարտութիւնով մը:

Քիչ վարը, ոտքերուս տակ «Վիրաւորներու բոյնին» մէջ կը հռնդային արիւնի լիճերու մէջ անտիտաստրելի համարուած մահամերձ գինուորները: Անոնց ի տես ինչո՞ւ պզտիկ կսկիծ մը չէր դառնացիր հոգիս և ինչո՞ւ ամբողջ էութիւնս կը սարսուար պատնէչին վրայ ինկած հերոս թռչնակիս եղբրական մահովը:

Հովերը կը փչէին, փետուրները կ'ելլային, պարեր կը դարձնէին, յետոյ կը տարածուէին, կ'երթային, կ'անհետանային արիւնի հովիտներու մէջ:

ՏՕՔԹ. Մ. ՍԱԼԲԻ

ԿԸ ՄԵՌՆԻ ՅՈՒՇՆ . . .

Ո՛վ քաղցր քոյր, ծոցն աւազին, աւա՛ղ, ո՛չ մէկ յու՛ճ կ'ապր' . . .
'Նոյնիսկ հոգւոյդ հրեճակային լո՛յս կուսուրբիւնը անմահ,
Մի՛ սպառե՛ր մտուր գանձերն ու արիւնրդ բոցավառ,
Մահկանացու Անցորդներու յու՛ճերգանքին մեջ անգուր . . .
Ասուածաշունչ արեւալոյսին սակ նակսիդ
Մեկուսացո՛ւր հեճանք խոր գեղեցկութեանդ մեծաւոր,
Ու լոռքեան սրբազան սե՛ր նպոսին սակ դարձայն
Ճանանչե՛ մի՛ճ, խաւարներուն մեջ նանանչե՛ յաւիտեա՛ն.
Ուրախութեան, անմահութեան ու փառքի լոյս համերգով . . .

ՀԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԸ ՀԵՌԱԻՈՐ . . .

Հին յիշատակ մը հեռաւոր գիշերն իմ հեզ կ'արիւնոտե . . .
Կը բարձրանայ ջիւղ ու անմեղ կապոյտին մեջ Աստուծո՛ւն . . .
Փախչի՛լ . . . Ա՛խ, ո՞ւր: Ստուերները կ'ըսեն ինձի. «Կեցի՛ր, կեցի՛ր . . .»
Գիշեր՛, կ'ուզե՞ս որ ես մեռնիմ լուրք ու անհուն քաւիւիդ խոր . . .
Սիրքս ցաւո՛ս սրտուցէն գաւ՛ օսարոտի ամեն հոգի
Կարծես մեկնած է մտախոն հեռուներուն մեջ քախձաւոր.
Այս գիշերը շա՛՛տ սողուոր է ու իմ վիճեն է անմիտքար,
Ճամբաներուն վրայ այնքա՛ն կասկածներ կան որ կը յամեն ի գո՛ւր,
ի գո՛ւր . . .
Ո՛վ մեծաւորս, դի՛ր քաւիանցիկ տղոյն ձեռներդ բուններուս,
Ու անարցունք, գիտցի՛ր նորէն յարուցանել
Անդարման հի՛ն փայլը դալկո՛ս եղերական իմ քաղցրութեան
Դո՛ւն որ գիտես հո՛ւսկ խօսներք. համբուրե՛ գիս վերջի՛ն անգամ . . .

ՀՐԱՆՑ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻՆ

«Մերքամ դէպի աղբիւրը լոյսին.
Ուղին երկար է, սալ արկուած է ուղին կայծաւերով . . .
ցանկուած մուրճի փուլերով . . . »

ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Ի՞նչ կը խորհէիր աքսորանքիդ մէջ, գիշերները լուսնի, աչքերդ յառած դէպի ուղին ցանկուած մուրճի փուլերով, ո՞վ դուն որուն երգերը անհունութեան պէս անսահման են. աստղերուն զգուանքին պէս քնքոյշ, ներդաշնակ՝ երեկոյեան սիւքին ծովուն կոհակներուն վրայ և անտառին ծառերուն մէջ հանած մրմունջին պէս, դուն՝ որուն երգերը կը հմայեն, կ'ընդլայնեն, կ'ամօքեն ու միանգամայն թունդ կը հանեն հողիները, այն երգերը որոնք երբեք չպիտի մոռցուին, ցորչափ գոնուին աշխարհի վրայ խաբուած յոյսեր, չյազեցուած ներշնչումներ, սիրոյ բարախումներ, երիտասարդութիւն մը, գարուն մը, և արցունքներ. Ռսկի լարերով տաւիղդ

ուսքերուդ տակ, ի՞նչ կը խորհէիր մուսլ ճակատդ վայրահակ, ուր հանճարին համբոյրները կանխահաս ակօսներ էին պծած: Ի՞նչ կ'որոնէիր, նայուածքդ պարապութեան մէջ տարապայման տրտմութեամբ: Սիրտդ՝ զոր մեծ վիշտ մը կը կրօնէր. չէր թրթուար ամառ գիշերուան հեշտանքներէն. դուն որ սակայն այնքան կը սիրէիր այն աղուոր գիշերները ուր բնութիւնը լիաբուն վայելք կը սրակէ կծկուած շրթներդ չէին սարսուար փայփայանքներէն անուշ հովին որ ծոթրինի բոյրեր կը բերէր քեզի: Մահու չափ տրտում էր հոգիդ, սեւ էին նախազգացումներդ և արիութիւնը չունէիր այլևս երգելու գեղեցկութիւնը տառապանքին, ու տառապանքին մէջ հրճուանքը փնտռելու:

Յուսահատութիւնդ խորունկ էր այն պահերուն և չէիր ուզեր առնել տաւիղդ ծունկերուդ վրայ ու արհամարհելով բռնակալութիւնները, արհամարհելով մրրկավար հովերը որ քեզ մղած էին հոն, արծիւներու պէս ճախրել դէպի բնագաւառները շուրջով ողողուն, դէպի սարերը սպիտակ, ուր կը ծաղկին «էտըլվայաները Երազին . . .»:

Աքսորակա՛նդ վշտաբեկ, չէիր ուզեր, ինչպէ՞ս երբեմն, արծաթէ ամպերուն վրայէն, որոնց եզերքը լուսնկային ցուքերը ժաննակներ կը յօրինէին, ուղեւորիլ դէպի քու քերթողի աշտարակդ փղտկրէ, լուսածածան բլրին վերեւ, որուն ստորտը կուգար երկրպագել Ուլկիանոսը: Հողիդ մթամած, այդ հմայիչ գիշերներուն մէջ, չէիր ուզեր այլևս սաւառնիլ դէպի հոն. չէիր ուզեր անկից մտիկ ընել երգերը սիրեհաներուն՝ որոնք հեռաւոր ուղեկորոյս նաւերուն մասաղատի նաւազները կը կանչեն մահուան գիրկը: Չէիր ուզեր դուն, իշխանազունը երեւակայութեան, երթալ հոն ուր գիշերուան թագուհին աղամանդէ ասեղնապործութիւններով ծածկուած բազմոցներու վրայ կը սպասէր քեզի, շրջապատուած ծածանուտ պարեգօտներով լուսեղէն ոգիներէ, դրկերուն մէջ հիրիկներու և եղբեւանիներու խուրճեր, քեզ տալու համար համբոյրներ որոնց հեշտանքը յաւիտենականութիւնը կը պարունակէր: Հոն՝ տիեզերքը քուկդ կ'ըլլար. ամէն հորիզոնները քուկդ կ'ըլլային, ամէն հիացումները, ամէն փթթումները, ամէն վայելքները քուկդ կ'ըլլային. քուկդ՝ գիշերը և արշալոյսը, երևկան մանուշակ երանգներով. քուկդ՝ լեռները, հովիտներն ու աստղերը, քուկդ՝ ամէն հրաշալիքները:

Երբեմն, այդ մտայածին բնակարանիդ ստորտը կուգային փշրուիլ ամէն աշխարհային վաղանցուկ բաները. ամէն հոգերը կ'անէանային, ամէն ցաւերը կը ցնդէին, ամէն մարդկային խորհուրդները կը ցրուէին, կը հալածուէին ցիր ու ցան հոնկէ բղխած

ճաճանչներէն և շողակնէ սանդուղը՝ որ քեզ հոն առաջնորդած էր, առկախ կը մնար փոքր պատշգամէն, ուրկից ոչ մէկ մահացու կարող չէր զայն վար առնել:

Եւ իտէալիդ աշխարհին մէջ կառուցած այն արևակնային աշտարակդ կը լուսաւորուէր քու հանճարովիք և արուեստն ու բանաստեղծութիւնը հոն քեզ կ'օրօրէին այնպիսի գեղաշխարհային մեղանուագներով, որոնց ի լուր կը դալկանային նայեաղներն ու անտաղին կաղնեպարիկները, և դուն դադրած մարդ ըլլալէ, այն անպղծելի բարձրութեան մէջ աստուածային կը դառնայիր:

Հիմա՝ տրտում էիր մահու չափ, և տիեզերական սիրոյ բերկրութիւնը, որուն երգիչը եղած էիր, այլեւս արձագանգ չէր գտներ հոգիիդ մէջ. ժամերով կը դիտէիր փուշերով ցանկուած ուղին. ուրկից կը սպասէիր աւետիար փրկութեանդ, բայց ան կ'ուշանար, ու արտանքիդ մէջ մինակ ու լուռ մտիկ կ'ընէիր տրտիւնը սրտիդ որ նախընտրած նուագդ էր եւ որ հիմա այնքան յուսալրէպ նուագ մը դարձած էր. երկա՛ր էր ուղին որ կը դիտէիր անհատնում, ու կարօտդ կ'անցնէր կ'երթար դէպի ափը լճակին մենաւոր, կախարդօրէն շինած տնակդ, ուր քեզի կը սպասէին ձիւնափետուր աղաւնեակդ արևուն տակ կծկուած և երկու աշուտ վարդերը քու գարունիդ, ու բազուկներդ կարկառելով, կը գրկէիր սարապութիւնը անբաւ:

Գիշեր մըն ալ եկան տանիլ քեզ. ո՛ւր. դէպի անձանօթը և դուն զգայիր թէ չարագուշակ էր այդ անձանօթը՝ ընկճուեցաւ պողպատէ կորովդ, արիւնդ ըմբոստացաւ, կսկիծը պատեց քեզ. կեանքը անոյշ էր, գեղեցիկ, և դուն գանձեր ունէիր հոգիիդ մէջ, ստեղծելու, վայելելու, և զգայիր թէ կը տանէին քեզ գիշերուան մէջ փուշերով ցանկուած ուղիէն ոչ թէ դէպի աղբիւրը լոյսին, այլ դէպի սպանդ:

Բոլոր սիրած բաներուդ յուշքերը պարուրեցին քեզ, աչքիդ առջեւ եկաւ հայրենիքդ, որուն արցունքը չպիտի կրնայիր սրբել, չպիտի կրնայիր այլեւս անմահ երգեր ձօնել անոր, չպիտի տեսնէիր անոր վերականգնիլը անոր աւերակներուն մէջէն յաղթապանծ, և անհուն մարմոք մը ունեցար, ու ընկճուած՝ փնտուեցիր կուրծք մը մտերիմ՝ ուր կարենայիր լալ անձկութիւնդ, և շրթներ՝ որոնց վրայ յետին համբոյրդ դրոշմէիր, մինչ բիրտ ձեռքեր կը մղէին քեզ դէպի ուղին, որուն ծայրը քեզ կը սպասէր դարանակալ, արեւ մը կարենալ շիջուցանելու՝ պիղծ հեզնանքով, ուրուականը մահուան, և դահիճներ քեզ նետեցին անոր գիրկը և գիշերը սարսուաց ու լուսինը մթաղնեցաւ ու հծծանքներ լսուեցան հողին ծոցէն ու քարերուն սրտէն:

Հիմա լոյսը աղուոր, ինչպէս դուն կը սիրէիր, քու գիւղակիւ մէջ, մեծ թիթեռնիկի մը պէս, չի լուսաւորեր հողակոյտդ հերոսի, որովհետեւ դուն հողակոյտ իսկ չունեցար, ոչ ալ դադալ մը որուն վրայ շիրաղի վարդեր ցանէինք, ինչպէս Եփրեմին՝ ոչ ոք գիտէ թէ ո՞ւր կը հանգչին ոսկերաւիքդ, երկըզամ ձեռք մը արդեօք ամփոփած է զանոնք հողին մէջ արցունքներու հետ, և կամ բիրտ ոտքերու տակ ճզմուած են. ոչ ոք գիտէ. բայց հողիդ, պանդուխտի տենչով բռնկած հողիդ, արեւով լի անծանօթ գաւառ մը գացած է, դէպի աղբիւրը լոյսին . . .

Ու լեզէոնները քեզ սիրողներուն, որոնց սրտերը բռնկած են քու աւիւնէդ, քու մտքիդ ճաճանչներէն, որոնց ներմուծած ես կրակդ քերթողի, անոնց երջանիկ կարաւանները երբ հետեւելով երկար ուղիին որ հիմա փուշերու տեղ ցանկուած է վարդի թուփերով, որոնց մէջ թռչունները վերազարթնումի խայտանքը կ'երգեն. այն ուղին որուն վրայ արիւնի կայլակներուն տեղ կարմիր կակաչներ կան բուսած և որուն ծայրէն նրանութեան աշխարհին ուրուանկարը կ'երեւայ, ուր խոստումներով և հրճուանքներով թեւերը բնօցած կը փչէ հովը հայրենի, և չորս կողմէն կը լսուին կարկաչները առուակներուն, սուտելով մերձաւորութիւնը Եդեմին, ուր երկրպագել կ'երթան անոնք նահատակներու արիւնով սրբագործուած ազատ հողին. այն լեզէոնները վերապրողներուն, որոնց հիացումի ժամեր պարգեւած ես դուն և երակներուն մէջ ծորած լոյսը արուստիդ, անոնք ամենքը պիտի փնտռեն քեզ ճամբուն երկայնքը, ծառերուն շուքին տակ, դողդոջացող ստուերներուն մէջ, չկարենալով հաւատալ թէ դուն՝ այդ ցնծութեան պահուն կրնաս իրենց հետ չլլալ, չկարենալով հաւատալ թէ կարելի եղած է գտնուիլ աշխարհի վրայ այնքան վայրագ բարբարոսութիւն մը՝ կարող ոչնչացնելու կորովի էութիւնդ ճաճանչաւէտ, քու երիտասարդութիւնդ կենսունակ:

Եւ Մայր Հայրենիքը, յողնած ցաւերէն և երկար կարօտէն, երբ թեւերը կարկառէ դէպի վերագոտած զաւակները, դէպի ուխտաւորները խուռներամ, որ կ'երթան դինքը համբուրել, իր տարապայման վշտերուն յիշատակը փայփայանքներով ջնջել, երբ Ան ժպտի իրեն դիմող եւանդաւզին խումբերուն խայտանքին, պաշտումի և հաւատարմութեան ուխտերուն, թախծութեան ամպ մը սակայն պիտի վարագուրէ ճակատը, որովհետեւ դուն անոնց մէջ չպիտի ըլլաս իր դարերով մթին մնացած, ստուերներով պաշարուած գրկին մէջ թափելու համար հրահասան ուղիները բանաստեղծութեանդ, լոյսէ աղբիւրը հանձարիդ:

Ա Յ Ս Ո Ր Լ Ե Տ Ե Ր

Այսուհետեւ, պատրանքն վերջ երազներուս լուսածիժալ,
Պիտ' ունենայ հոգիս իսուր' համբ իրերու երգը միայն.
Քնարիս վրայ, ուր քրթուաց երբեմնն սերըդ կուսական
Պիտ' չհնչեն հին օրերու սիրոյ անուշ երգերն, աւա՛ղ :
Ի՛նչ երազներ եւ ի՛նչ իղձեր խորհակեցի հոգիս խորն,
Որուն եղար ասեցօք դուն քնարն միսքիք եւ հեծկլտուն,
Ո՛հ, ինձ համար երբ դեռ երազ, դեռ երգ մըն էիր քրթուուն,
— Յայգաքիթեռ մը լուսեղէն, լնակին վրայ հոգւոյս անդո՛ւր
Ան ասեց ես կ'ուրուագրէի — զերբ տեսլապատ քուրմ մ'անանուն,
Մտիս մեջ ձողքը իրանիդ ձիւնասպիտակ եւ գեղեցիկ,
Ու կ'երգէի սերդ օրն ի բուն մանուկի մը պէս հիացիկ,
Ծաղիկներուն, զեփիւռներուն եւ իրիկունն սլ ասդերուն
Այսուհետեւ, պատրանքն վերջ երազներուս լուսածիժալ,
Պիտ' ունենայ հոգիս իսուր' համբ իրերու երգը միայն.
Քնարիս վրայ, ուր քրթուաց երբեմնն սերըդ կուսական
Պիտ' չհնչեն հին օրերու սիրոյ անուշ երգերն, աւա՛ղ :

Վ. ԳԵՈՐԳԵԱՆ՝

ՏԷՐՆ ԱԼ ՏԱՌԱՊԵՑԱԻ

Իր միտքը դրական և վերայական կեանքի շարկապում մը եղած էր Նիւթը՝ խոհալին մէջ լուծած, ետին հետ այդ երկու հակոտնեաները հաշտեցուցած՝ անոնց ներդաշնակ կշռոյթին մէջ կ'ապրէր վահէ: Շուկայի հեքոտ կեանքը, իր սրտի ազնիւ զգացումները չբթացնելէ զատ՝ զօրաւոր ջրդեղումով ամբացուցած էին Արեւիկն քով վիրքը, դրամին քով անգուսպ զգացումի խոյանքը ապրեցուցած էր մտերմիկ կեանքով: Բնաւ իրարու հետ չէր շփոթած և ոչ ալ մէկը միւսին զոհած, երկուքն ալ իր մտասեւեուումը բրած՝ համոզուած էր թէ ասոնց համագործակցութեամբ կեանքը աւելի կը քաղցրանայ, գաղափարական թռիչքները աւելի զօրաւոր թափով մը կը թեւածեն նախրումի հեռաւոր հորիզոններու վրայ: Կեանքի անխառն հաճոյքներու միակ գաղտնիքը այդ զուգորդութեան թանձր քոչին տակ պարածածկուած կը մնար: Աննկուն կամքեր միայն կրցած են զայն գտնել, շարկապել իրենց փառքին հետ:

Առաւօտէն մինչեւ երեկոյ ձանձրացուցիչ ապաստումները իր մէջ մեղկութեան շիճուկը չէին կրցած ներմուծել և ոչ ալ ետին անտեղի դուռը թիւնները շնչող դրամին փաղաքիչ տեսքը զինք կըլլացուցած էին դրամարկղին անկիւնն ի վեր: Տարօրինակ ներդաշնակութեամբ մը, գաղափարի ընդհուլեալ ծաղկեփունջ մը զետեղած էր անոնց վրայ, հմայիչ այլապահութիւններով պճնազարդած էր անոնց վէս ճակատները: Չանձրութեան փոշին տեղ մտքի հմա-

յիչ թռիչքներու հանգրուան մը ըլլած էր իր խանութը: Նիւթը իտէալով գեղեցկացած, իտէալը նիւթով զօրացած էր իր մէջ:

Շուկայէն տուն տանող ճամբուն վրայ հանդիպող միակ և ամենօրեայ հիւրը եղած էր իր ընկերներու հաւաքատեղին, ուր կեանքը իր գերագոյն թափին մէջ կը թեւածէր: Հոն, այդ ջերմիկ մթնոլորտին մէջ էր որ՝ սրտազեղումի վայրկեաններ կ'ապրէր և կ'ապրեցնէր Մտքին թելերը նիւթի գծուծ հաշիւները թօթափելով կը ճախրէին լուսաճամուկ ճաճանչներու ընդմէջէն: Այդ համեստ հաւաքատեղին տանը և խանութին սիրոյ և գորովի միացած գիծն էր եղած իրեն համար: Հոն՝ առօրեայ պարտասումներէ թեթեւցած, միտքը իր հանգստի հանգրուանը գտած, սիրտը նորանոր անկիւններ պրպտելու համար զօրացած կը գտնէր: Ընկերական մոզիչ խօսակցութիւններու մէջ թաղուած՝ կ'ապրէր եզական ժամեր որոնք կեանքի գեղեցիկ արշալոյսներու նախադուռն էին: Կը գինոջնար օրուայ գրական վարպետներու անմահական նեկտարով, անոնց մրտքերուն ներմուծուիլը իր երակներուն մէջ՝ վազող հոսանուտի մը պէս կ'զգար:

Եւ այդ խելայեղ անուշութեամբ շաղուած, կ'երթար տուն, ուր իրեն կը սպասէին սիրակաթ մայր մը, սիրով թրծուն կին մը, ծիծաղուն մանկիկ մը, որ օրօրոցին մէջ հրեշտակներէն իրենց ժպիտներու փնջիկներ կը մատուցանէր: Կ'երթար տուն արեւով գինով, իր յորդահոս սիրտը թափելու հայրենական շէմին վրայ, օճախին կրակը վեսեսն սն քուրային նման անշէջ պահելու համար:

Մայրիկը դրան շէմին վրայ, անուշիկ նայուածքը չորս կողմը, իրեն կը սպասէր, կինը իր վրայ կը մտածէր, օրօրոցին մէջ ննջող մանուկին ոսկի երազներու շղթայումը ինքն էր: Եւ տուն կուգար ողջագուրում մը մայրիկին, ժպիտ մը կնոջը, անուշ համբոյր մը օրօրոցին վրայ դրոշմելով:

Տանը կեանքը ծաղկաստանի մը անուշիկ մթնոլորտը կը բուրէր, խաղաղութիւնը սիրոյ հետ զուգորդուած կը սաւառնէր: Շող ու ժպիտ, կեանք ու երջանկութիւն միայն կարելի էր գտնել այն առաստաղին տակ: Ոչ մէկը իր ապրած կեանքէն դժգոհ էր, առատութեան, անդորրութեան և իրար հասկացողութեան երեք հանելուկները լուծուած էին իրենց մթին խորշերով:

Չորան ալ իրարմով շաղկապուած, իրարու համար կ'ապրէին: Չարադէտ խօսք մը, չիլ նայուածք մը բնաւ չէր փոխանակուած անմեղուկ կեանքով մը գիրկընդխառնուած, կեանք պահանջողները

գոհայնելով կ'ապրէին: Դուռն ու դրացի վահէի ապրելակերպով կը հպարտանար, իր ծանօթները, բարեկամները սրտի կատարեալ գոհունակութեամբ կը մասնանշէին զինք: Սրտի և մտքի քաղցրութեամբ շաղած էր ընտանեկան յարկը, ոչ մէկ արտաքին արգելք կրնար զայն խախտել:

Տարիները երջանիկ հոլովոյթով կը շարուէին, իւրաքանչիւրը իր հետը կը տանէր անուշութիւններու, երջանիկ վայրկեաններու անդառնալի յիշատակներ: Իսկ եկողները նորանոր, անծանօթ դռներ կը բանային, որուն մէջ թաղուած կ'ապրէին հաւաքական ընտանեկան անքակտելի կեանք մը:

Մայրը անուշ յոյզերու տակ կը ծերանար. կլինը արշալոյսներու առջեւ կը հատուենար, իսկ մանկիկը սիրոյ և համբոյճներու տակ իր ապագայ երազները կը դարբնէր արդէն աչքերուն մէջ:

Վահէ ուրախ էր, այս չքնաղ ներդաշնակութեան վրայ իր աւանական և ազնիւ կնիքը տեսնելով:

Շուկայէն ակնածանք, սուռնէն սէր, երկինքէն առաս, օրհնաբեր բարիք կը տեղար իր և ընտանիքին վրայ:

* * *

Կեանքի գեղատեսիլ վաղքը իր վտակները մէջ հնազանգու, ան իր դորաւոր թաւալումին մէջ յանկարծ՝ անակնկալ ցնցումով մը կատեցաւ: Դէմքերու վրայ սարսափի, դաժան ծամածռութիւններու հետքեր նշմարուել սկսան, որ յեղակարծօրէն ատելութեան, նախատալի սպառնալիքներու դուռ բացին: Հայր ընկճուած, թուրքը սպառնալի՝ իրարու կը նայէին, մթերուած ումերը աչքի սակէ կը շափչփէին: Երկու կողմէն ցեղին գոյութեան հարցն էր դրուած, միտն յարութիւնը միւսին դամբանական կնիքը պիտի ըլլար:

Սպառաման, տարակոյսի օրերը շուտով անցան, օր մըն ալ անհաւոր լախտի նման, Հայուն գլխուն իջաւ փճացման ծրագիրը որ մշակուած էր ոճրատարտ ուղեղներու մէջ: Արխնլուայ մազիկներ անհաւոր կռիւներով երկարեցան գէպի կենտաւէս ժողովրդեան սրտին խորերը, զայն րդքտելու, անոր հանձարին մահացումովը յաղկնալոյս յոյսով:

Մնացուեցաւ ողջ ժողովուրդը, սարսուռի յեղակարծ հոտանք մը անցաւ բոլորին ալ լուսափայլ ուղեղներէն ներս: Ոճիրը որոշուած էր, զայն օր առաջ պէտք էր մարսել, իր արեան մէջ լուծել կեանքի յաղթահարող գօրաւոր կամքը, որուն վրայ ամբողջ դարեր շէին կրցած փառութեան հետք մը անգամ ձգել: Բնութեան ներդաշնակութենէն խաղ մը պէտք էր հափափել, իր այլանդակ գոյութեան յարմարեցընելու համար:

Եւ հրամանները տրուեցան, այլազան հրէշութիւններ ներածուեցան բոլորին ալ երակներէն ներս: Ամենքն ալ գործի գլուխ՝ կատարեալ համոզումով մը սկսան իրականացնել պարտադրուած հրամանները:

Ոչ ոք կրցաւ ազատիլ, բոլորն ալ ճակատադրականօրէն ինկան այս սարսափի բաւիշներուն մէջ: Կեանքը ցամքեցաւ, ժպիտը խամրեցաւ, յոյսը մեռաւ վերջնականապէս: Եւ շքերու ետին պահուած էր մահուան ցուրտ սարսուռը: Խանութները դոց, շուկաները փակ մնացին: Արտերու մէջ հեղահամբոյր եղներու համաչափ հեւքը, լեռնէն ի վեր մազկցող չարածճի այծերու, խոհուն ոչխարներու ոտոտափունը դադրեցաւ: Շինարար կեանքը, որ գուլայ գուլայ կը բարձրանար, սարսափեցաւ արիւնի ճապաղիքներուն մէջ:

Հայաշատ կեդրոններու մէջ զուլոււր իր գլուխ գործոցները ունեցաւ: Գաղանները նոյնիսկ վայրկեան մը ահաւոր ընկրկումով դիտեցին, ապշահար դիտեցին կատարուած եղևոնը: Գնդակը խնայուած էր, գաւազանը, անօթութիւնը միայն պիտի կատարէին անճիտումը . . . :

Օր մըն ալ կիւրիսի մէջ սկսան անակնկալ ձերբակալումներ, բանտերը լեցուեցան, խաներուն մէջ տեղ չ'մնաց, բաւիշքները մարդերով խճողուեցան: Գաժան պահապաններ և արիւնկղակ ժանտարմաներ ծեծերու սպառնալիքի տակ հայերը բանտ կը լեցնէին: Տիրող միակ պատիժը հոս՝ ծեծն էր: Ամէն տեսակ խոստովանանք գաւազանի հարուածներու տակ կը հեւային: Բոլոր կասկածելի նկատուած երիտասարդները կը քաշէին բիրերու տակ, երկու կուլմէ, հուժկու անձեր կը զարնէին, անգաղար կը զարնէին: Իրենց ուժին բոլոր կորովով լախտի հարուածները կ'իջնէին: Հարիւրը կ'անցնէր, երկու հարիւրը կը մօտենար, ենթական ուժաթափ կը փռուէր: Փրփրած բերանով, կատաղի հայհոյութիւններով թոյլերով ջուր կը լեցնէին, կը սթափեցնէին և դարձեալ կը շարունակէին: Կոնակը կաս կապոյտ եղած՝ մորթը կը քաշուէր, սրունքներուն սակորները ջարդ ու փշուր եղած, ոտքի վրայ կենալու կարողութիւն չէր ունենար: Եւ ծեծը

կը շարունակուէր կատաղի պոռչաուքներու տակ: Դիչերը մինչեւ լոյս, մինչեւ երեկոյ, անդադար գաւազանները կը շարժէին, գաղտնիքի փշրանք մը փրցնելու, ընկերութեան անդամներուն թիւը, զէնքերուն քանակը, ուր տեղ պահուած ըլլալը հասկնալու համար:

Եւ բոլորին պատասխանը վե՛հ ու լակոնական էր. «Չե՛նք գիտեր, լուր չունինք»:

Այս բառերը աւելի կը կատղեցնէին, իրենց գանկին թասը կը նետէր: Մատներնին կրծելով կը հրամայէին ծեծը անողոք կերպով շարունակել: Զուրի և արիւնի շաղախի մը մէջ թաթխուած, դարձեալ կը շարունակէին ընդհատուած ծեծը, իրենց կուրծքերէն թռչող վայրի հեւքը միայն կը լսուէր, պառկողը այլեւս բերանը բանալու, տեղէն շարժելու կարողութիւն չունէր: Այդ մահուան նոպաներուն մէջ դարձեալ կը հարցնէին, գաղտնիքներ կ'ուզէին, որուն ի պատասխան դողդողուն չրթունքով կը հեկեկային. «Չե՛նք գիտեր, լուր չունինք», և կամ մահի ժխտական շարժումով մը միայն կը բաւականանային:

Եւ կիսամեռ կը նետէին ներսը, աղբերուն վրայ, անօթի, ծարաւ մեռնելու: Դիակները գիչերանց, առանց կրօնական արարողութեան կը թաղէին: Քահանայ չէր ընկերանար, մամի պլպլուն լոյսը, քառաթեւ խաչին հովանին իրենց անչնչացած մատուցներուն վրայ չէր ծածաներ . . . :

Յուսահատած են, դեռ ծեծը ու է արդիւնք մը չէ տուած, գաղտնիքը միշտ գալտնիք կը մնայ: Ստիպողական կերպով հրահանգներ կ'ուղղուին, բայց դէռ հիւլէի չափ բան մը խոյ չեն կրցած կորզել: Երեկոյ մը, բանտապահին սենեակը կը բերեն կմախացած երիտասարդ մը: Ոսկրացած կուրծքի մը վրայ կը հանգչի ազնուականի զուռի մը, որուն աչքերը երկար սառապանքներէ վերջ դեռ իրենց հմայքը չեն կորսնցուցած: Կը մտնէ ներս, կը զննէ չորս կողմը և արհամարհական կերպով կը կ'ենայ: Լեցունկեկ, յոգնաբեկ աչքերով հարիւրապետ մը շողմիչ խօսքերով կը համուէ, կը խոստանայ կեանքի, ինչքի ապահովութիւն: Դրամի դէզ մը կը բարձրացնէ առջին, բայց երիտասարդը անդրդուելի կը մնայ իր որոշման մէջ:

Վահէ կրանիթի տոկունութեամբ, բոլոր մանուածապաս հարցումները արհամարհելով, կտրուկ, կծու հեզմանքով կը պատասխանէ. «Չե՛մ գիտեր, լուր չունիմ»:

Կը պառկեցնեն հինգերորդ անգամ ըլլալով: Հարուածները իրենց հաշիւը կը կորսնցնեն, ոսկորի կտրտութներու ձայներ կը

լաուէին խուլ կերպով: Գանկը ողնասիւնը անխնայ կը հարուածեն, աչքերը իրենց ծիրէն դուրս լնկած են, մահը վճռուած է: Ընտանիքէն հեռու, զաւակներուն երեսը չտեսած պիտի մեռնի, մութ, խոնաւ զնդանին մէջ, ծեծի տակ: Կը կրէ ահաւոր տառապանքը, զաւազանները կ'իջնեն ու կ'իջնեն, կոնակին միտերը կը քաշուին, արիւնը կը հոսի, դարձեալ ձայն չի հաներ, կը կրէ բոլոր խոշտանգումները ի սէր գաղափարին, ի սէր իր լոյսի ընկերներուն:

Յանկարծ վայրենութիւնը իր փրփրալի կատաղութեանը մէջ կը կտտի, վահէն սուքի կը հանեն, վրան ջուր կը լեցնեն, կը սթափեցնեն: Հարիւրասիտը սինիք ծիծաղը չրթունքին՝ կ'ըսէր.

— Ձեր առնը պիտի երթանք, առաջնորդէ մեզ:

* * *

Տառապանքը շարկած դիչերային մթութեան մէջ կը թաղուին: Տունը սուղի, չիւանի մէջ ընկղմած կը մնայ: Օրն ու գիշերը կորսնցուցած կը սպասեն լուրի մը, որ չի դար, կ'ուշանայ: Յոյսերնին կտրած, վայրկեանէ վայրկեան անոր մահուան կը սպասեն, գիտեն որ ոչ ոք ոչ ոք ոչ ոք դուրս ելած է անկէ:

Գիչերային անակնկալ դուռին բաղխումը գիրենք մութ կասկածներու կ'առաջնորդէ: Կը բանան դուռը, կը տեսնեն վահէն, սիրտ կ'առնեն, ուրախութեան ստուեր մը կ'անցնի վահէն բոլորովին կերպարանափոխ եղած էր, սակայն կ'ապրէր, անոր շուքը կը բաւէր գիրենք ուրախացնելու:

Քաղաքալարական խօսքերը կը քակուին, կ'երկարին: Կը հասնին բուն խնդրին: Ընտանիքին բոլոր անդամները անլեհեր կեցուածքով կ'ուրանան, կը ժխտեն: հրամանատարը այս անգամ զաւկին զլուխը մօրը ծունկին վրայ կը պառկեցնէ, և ծեծը կ'սկսի . . . :

Գլուխը ծունկին վրայ դրած, մայրը զաւկին տառապանքը կաթիլ առ կաթիլ կ'ըմպէ: Արցունքները սիրտը կը հրդեհեն, զաւազանի մէն մի հարուած իր գորովագութ էութեանը մէջ կը կոտորաւի: Եւ լուռ աչքերը դէպի երկինք վերցուցած կը մրմնջէ. «Խոնհարեցո՛ւ, Տէ՛ր, զունկն քոյ և լուր ինձ . . . »: Ջաւակը կը տանջուէր, իսկ ինք աղօթքի միտքիք վերացումով զօրացած կ'ըսէր, կը կրկնէր.

«Համբերէ՛, զաւա՛կս, Տէրն ալ տառապեցաւ»։ Դողդոջուն մատները զաւկին խարտիչահեր մազերուն մէջ՝ կ'աղօթէր և կը խրախուսէր։ Տիրոջը մարմնացած տառապանքը իր մտասեւեուումը եղած կը կրկնէր. «Համբերէ՛, զաւա՛կս, Տէրն ալ տառապեցաւ»։

Գազանները կատղած՝ սենեակին առարկաները կը տեղացնէին հերոս մօր հերոս զաւկին դիտուն։

Խորունկ տքոց մը միայն սենեակին պղծուած խաղաղութիւնը կ'օժանէր։ Սրտին անապակ խորչերը ամօթով չէին կարմրած և ոչ ալ աչքերը աղերսող գթութիւն մը հայցած էին։ Մօրը շունչով տուգորուած՝ կը լռէր, հեզնանքով կը մերժէր ո և է առինքնող խոստում։ Ինք մեռած էր, իր դիակը բաւ էր, թող միայն իր օնախին ծուխը մարէր, իսկ իր ընկերները թող ապրէին, թող հայրենի ծմակները շէնցնէին։

Լուռ էր, մօրը շունչին խաղաղութեամբը պարածածկուած կը կրէր հարուածները։ Կինը անկիւն մը շնչահեղձ ինկած էր, մայրը նտառապալից գալարումով անձայն կը նայէր, իոկ ինք վերջին նուպաներուն մէջ շուարած կը մնար։

«Համբերէ՛, զաւա՛կս, Տէրն ալ տառապեցաւ»ը վերջին անգամ մըն ալ փափսայ մայրը, որ խորունկ հառաչով մը զաւկին սիրտն իվար բալասանի պէս սահեցաւ։ Շունչը դադրած էր, զաւկին գլուխը մօրը ծունկին վրայ, իսկ մայրը նայուածքը անոր սրտին մէջ խորասուզած՝ կարծես դեռ կը կրկնէր. «Համբերէ՛, զաւա՛կս, Տէրն ալ տառապեցաւ»։

Կատաղութիւնը իր մոլուցքը դիակներու վրայ կը ճարակեցընէր անօգուտ յոգնութեամբ։ Յաղթուած էին. գաղտնիքը աւելի մութ քողով մը ծածկուած էր։ Սրօրոցին մէջ աղեկտուր ճչացող մանուկէն զատ բոլորն ալ անուշ և դոհունակ խաղաղութեամբ մեկնած էին, տիրոջը տառապանքը իրենց հոգւոյն մէջ քանդակելով

Եւ սենեակին մէջ խունկի բուրումնաւէտ ծուէններու պէս՝ մօրը պասուէրը կը սաւառնէր, ալիք առ ալիք կը տարածուէր սրտէ սիրտ, հորիզոնէ հորիզոն. «Համբերէ՛, զաւա՛կս, Տէրն ալ տառապեցաւ . . . »։

ՄԵԻՑԱՐՈՂ ԼՆՁԵԱԿ

Վա՛յ աղփափն . . . Դրան՛վ միայն երջանիկ է ամեն անձ:
Փառ՛ ու պատիւ, ուժ եւ հանոյ՛ք հարուստները լոկ ունին:
Կը շիկնի յար Ոսկին՝ իրենց փրփին վրայ սիգապանձ,
Որ պիտ՛ դրնէր նոյնիսկ Արեւն հակփն վրայ . . . բորոճին . . .

Իրե՛նցն են միտ համեղ հաւերն, կարմիր գինին, ընտիր միրգ,
Ու նժոյգներ՝ կառքեր շքե՛ղ՝ աղասանդներ՝ պերճաւուք,
Ինչպէս նաեւ պշուհիներն գեղեցկագոյն, կիսամե՛րկ,
Որոնց կուրծքերն իրենց հաւար պիտի բացուին անտո՛ւկ . . .

Ի՛նչ փոյթ սակալն, այնքան չըւա՛ն թուառութեան մեջ անոք,
Աղփափներն ալ ունին իրենց երազն ու երգն՝ իբրեւ զանձ,
Եւ այս փի՛չն ալ բաւական է ժպտեցրնել մերք զանոնք . . .

Ո՛հ, կը՛ նանչնամ ես ասոնցմէ մէկ փանիներն աննախանձ,
Որոնց Ոսկին, Հարսութիւնն ուրիշ բան չեն, այլ միայն
Անտառին մեջ փրփող ծաղիկն ու երկնքի լուսնկան . . .

ԹՐԳՄ. Գ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

JEAN RICHEPIN
De l'Académie Française

ԱՆԱՊԱՏԻՆ ԳԻՐԻՐ

ԱՆԱՊԱՏԻ ԱՂԶՆԱԿՍ

Աքսորանքի խուցս գերեզմանոցի մը կը նմանի Տխո՛ւր ու ամայի գերեզմանոց մը՝ երկա՛ր անապատին մէջ: Գանկ մը կայ հո՛ն մշտապէս խօսուն, ու անհունօրէն զարհուրելի անոր մտերմութիւնն ու եղբայրակցութիւնը կ'ապրի: Դռներս փակուած են տիեզերքին դէմ և կ'ատեմ լոյսը որ աչքս կը կիտուածէ: Դժնէ ճակատագիր մը զիս ողբերգու բուն ըրաւ: Զօրի անաւո՛ր դահճատան:

Քիչ անգամ կ'անդրադառնամ իմ կեանքիս: Մոռացում մը իջած է իմ բոլոր անցեալ սէրերուս, իղձերուս և երազներուս վրայ: Յիշատակներ՝ երբեմն միայն զլուխնին կը բարձրացնեն սրտիս խորութենէն, կ'ասեղեն զիս ու կարօտի արցունք մը կը կախեն թարթիչս ի վար:

Մոռացումը ի՛նչ փրկարար է, ի՛նչ սիտիարար է: Սակայն սիրտը չի՛ մոռնար:

6

Հոգիս իր ճգնաժամին մէջ՝ ամիոփուած ընկճիլ սկսաւ օրէ օր: Կարօտը, սիրելիներու մահը, ցեղին մարտիրոսագրումը ու նահատակներու խորհրդանշան սենեակիս զանկը՝ կը նուածէ զայն: Ան իր ամայութեան մէջ կենդանի սիրտ մը կ'ուղէ, խօսուն աչքի՛ր՝ որ

ցեղը պատմեն իրեն ու կազդոյր տան յոգնասպառ ու անվերջ ճրգ-
նումին:

Ու կ'որոշեմ գտնել եղնիկ մը, բեկոր մը Զէյթունի սերունդէն:

Բախտը այս անգամ գտնէ ժպտած էր ինծի Զէյթունի պատ-
մական սերունդէն՝ մէկ երկու խլիակ միայն կը մնար, այս ահուկի
դահճատան մէջ: Բարերար ձեռք մը պաշտպանած էր անոնցմէ մէկը:
Իր մահէն վերջ սակայն փողոց կը նետուէր՝ այդ հուլիական խլիակը:
Ի՛նչ բարեբախտութիւն, ես իմ դուռս բացի իրեն՝ ու սիրտս բաց
էր արդէն՝ դռնէս աւելի: Այսօր սենեակիս մէջն է ան՝ Զէյթունի
սարերուն եղնիկը, ի՛մ անապատի աղջնակս Տասն և երկու տա-
րու, գեղուղէշ հասակով, եղնիկի աչքերով, նուրբ ներդաշնակ դի-
մագծով որբուկ մըն է ան: Հայ լեռներու գեղեցկութիւնը իր կնիքը
դրած է անոր վրայ: Յեղին վեհանձն յատկութիւնները իրենց դրոշ-
մը ունին ու հեռքերը՝ անոր բոլոր շարժումներուն մէջ:

Դժնդակ ճակատագիրը շա՛տ կանուխ, իր մանկութեան օրե-
րուն՝ հալածած է դայն: Ան որք մնացած է իր մատղաշ տարիքին
մէջ: Հայրը, օր մը, ճամբու մը մէջ կ'իյնայ ու մայրը ամիսներ
յետոյ իր կսկիծէն կը հետեւի անոր: Իր եղբայրն ու քոյրը, դեռ
անլեզու՝ իրենց ծնողները փնտռելու կ'ելլեն: Ու առանձին կը մնայ
ան, երկինքին տակ միս-մինակ: Որբութեան բոլոր զրկումները
դառնօրէն կ'ապրի ան: Իր հասակին հետ ցաւերն ալ կը մեծնան:
Բարերար ձեռք մը իր խնամքին տակ կ'առնէ զայն: Իր սիրելիներ-
րուն հողակոյտերուն մօտ՝ մահուան պէս ախուր կը մեծնայ ան:
Իբր թէ չբաւէին իր վիշտերն իրեն, տարաբա՛խտ աղջնակ, օր մըն
ալ ցեղին ճակատագիրը կուգար հալածել զինքը: Մեծ փոթորիկը
Զէյթունի սարերէն մ'ինչեւ Զօրի աւազուտքին կը նետէ զայն: Խոր-
հըրդաւոր ոյժ մը կը պաշտպանէր սակայն այդ լերան եղնիկը՝ որ
այսօր սենեակիս մէջ կը յառի՛ գահկին, ու կը սուեռի՛ ինծի:

Մարի էր այն անունը որ դրած էր անոր մայրը: Լուսիա՛
եղաւ Զօրի անապատին մէջ՝ Սուրիացի կաթուղի բարերարին՝ Ծօրճի
Սաղգարին մօտ: Անահի՛տ, դրի անոր անունը ես՝ որպէս ընծայ մը

ցեղիս հինաւուրց Մայր չաստուածուհիին: Հազիւ թէ իր մայրենի բարբառը կը սորվէր՝ իր մայրենի սարերուն վրայ, ուր պապերու արեան հետքը կայ՝ ու ազաատութեան թռիչքը, թալաաթին կարմիր ձեռքը, աւերած արծիւներու բոյնը կը նետէ զայն, դէպի՝ Զօր:

Հոս կը մոռնայ իր լեզուն ու կը սկսի արարերէն խօսիլ սուրիացի բարերարին շունչին տակ:

Հիմա, սակայն, աւելի խո՛ր կը զգայ անցեալն համակ. իր սարերուն կարօտը, մոռցուած հայրենիքին սէրը, ու նոր երազներ կը թռչին անոր հոգիին մէջ:

Անապատի ճգնարանիս՝ զուարթութիւնն է, երկնային կազդոյրը՝ իմ յոգնատխաւր սրտիս: Անոր մէջ կը կարդամ ես, յառա՛ծ սեփ սեւ աչքերուն՝ լեռնական հայ սերունդին՝ ազատաբալձ ափ մը քաջերու պատմութիւնն ու եղբերգը:

Անոր հոգիին խորը ընկղմած, կը գտնեմ ես հայ վերաբողոք յոյսը, յոյսը՝ որ կը քնանայ:

Շա՛տ չի ժպտիր ան: Բայց իր մերթ ընդ մերթ լացը՝ ծովու մը փոթորկումին պէս անաւոր է:

Օր մը միայն ան ժպտեցաւ երկա՛ր, երկա՛ր ու լացա՛ւ, լացա՛ւ ժամերով: Իր արցունքին ու ժպտին մէջէն ես տեսայ ծիածանը անդորրութեան, ծիածան մը՝ որ կուգար ծաղկիլ, կամար կապել անոր սուգի և յոյսի երկինքին վրայ:

Թուրք բռնութեան խուճապական փախուստի օրն էր ան:

Ո՛վ քաղցր հոգեակս Անահիտ, եկո՛ւր, դի՛ր գլուխդ կուրծքիս վրայ, ու պատմէ ինձ թէ ինչպէ՛ս երբ ալ Հայրենիքը փրկուած է, միասին — անապատի հայր և աղջնակ, պիտի երթանք ողջունել ծածանող դրօշա՛կը, հայրենի արեւին տակ:

25 Մարտ 1918

ՍԱՀԱԿ ՄԵՍՐՈՊ

Տէր Զօր

Քեզի համար հիւսեցի
Սիրսս լեցուն յոյզերով՝
Ինչ երգեր ու մեղեդի,
Քնարիս նուրբ թելերով:

Քնարիս նուրբ թելերով
Սրսիս վիտերն յայտնեցի,
Հողոյս խանդը երգեցի
Արսասուարբու աչերով:

Ծաղիկի փունջ մը՝ օծուն
Աւարւան ջինջ, նուրբ ցօլով,
Քեզ նուիրեմ եւ ինձ դուն
Պասսէ իղձերդ հոգեթով:

Սիրս մը ունիս, սիրս մը դուն,
— Սիրս մը սիրոյ հեռանքի,
Որ հողոյս մէջ պլպլուն
Ասդի մը պէս կը ծաղի . . .

Հղեմանդրիս

ՏԻԿ. ԶԱՊԷԼ ԹԻԻՐԱՊԵԱ:

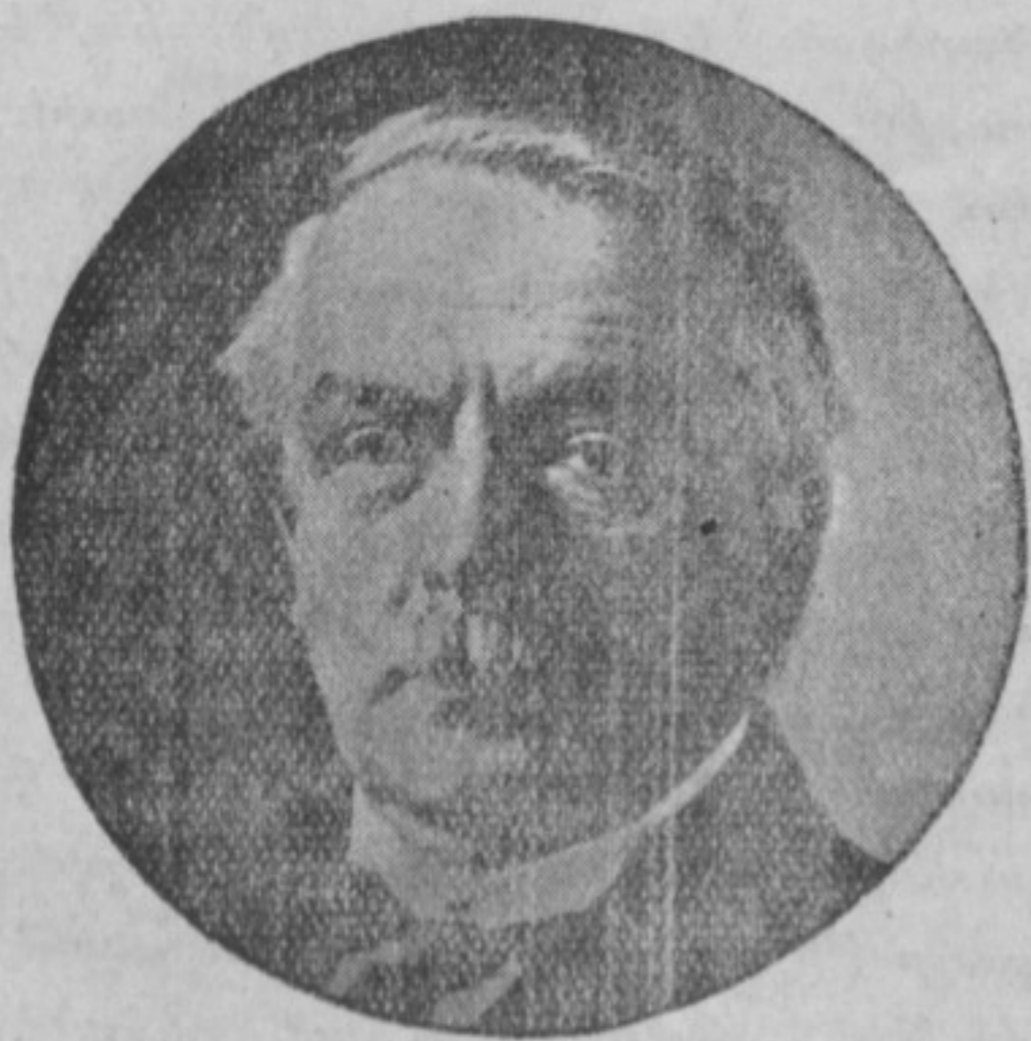

ԿՌՈՒՈՂ ԴԱՒԻԹԸ

(ԼՈՅՏ - ՃՈՐՃ)

Տակաւին երեք տարեկան էր Դաւիթ — գեռ երեխայ մը — սակայն, շատ քաջ և զօրաւոր կ'երեւէր, երբ, Տօրը գիմաց իր իրարմէ հնուս պղտիկ ծունկերով և ցցուն ուսերովը կանգնած կը կենար:

ԼՈՅՏ-ՃՈՐՃ
ՆԱԽԱՐԱՐԱՊԵՏ ԱՆԳԼԻՈՅ

մէր, և աչքերէն արցունքի կաթիլները կ'իյնային անոր խոպոսնորուն վրայ, իր հառաչանքները գոպելու հիգին մէջ:

«Պտտիկ մարդուկ ես հա՞», կ'ըսէր, շարունակ կրկնելով ու երկրկնելով, մինչ աչքերը կը խոչորնային և հետզհետէ կը կապտանային և բոունցքը այնքան ուժգնօրէն կը սնդնուէր, որ ելունդները իր փափուկ ափին մէջ կը մըխուէին:

«Իմ պտտիկ մարդուկըս, ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը, հիմա որ հայրիկը մեկնած է և մէկը չունինք մշկու համար կեանքի պայքարը», կը յարէր մայրը, մինչ մէկ կողմէն տղան թեւերուն մէջ պինդ կը սեղ-

«Պզտիկ մարդուկը պիտի կուռի»։ ըսաւ Դաւիթ, հեղձամըղ-
ձուկ ձայնով։ նոյն ատեն անոր գրկէն պրծիլ ջանալով։ «Աղբարիկին
համար ալ պիտի կուռիմ», փայթ չընելով յաւելուածական մէկ եղ-
կու կուռին համար։

Դաւիթին մայրը իր արցունքներուն մէջէն իրապէս ժպտե-
ցաւ, քանզի քանի մը անգամներ դիտած էր թէ փոքրիկը թէեւ
մարմնով դեռ պզտիկ, սակայն հաշուի սունուելիք ուժ մըն էր, այն
պարագաներուն երբ ընկերները իր կարծեցեալ իրաւունքները կը
բռնաբարէին։ Բայց մինչեւ իսկ Դաւիթի կտրիճ հոգին կարող չէր իր
դեռատի մօրը վիշտը ջնջել, իր հօր մահուընէն վերջը։ Փոքրիկ ազա-
րակին վարձքը դեռ անվճար կը մնար, և դրամ չունէին, այդ
պարտքը վճարելու համար։ Տունը աճուրդի դնելէն զատ ուրիշ ճար
չկար։ Տան գոյքերն իսկ պիտի վաճառուէին, քանի որ հօրեղբայր
Րիչարտ պիտի գար գիրենք իր տունը փոխադրելու համար, որ Ուէլսի
մէկ ուրիշ դիւղին մէջ էր։ Անոր տունը տեղ չկար աւելորդ բանե-
րու համար, քանզի մօրը ըսածին հաճեմատ, հօրեղբայր Րիչարտ,
այնքան մեծղի մարդ մըն էր որ իր պզտիկ հիւղակը հաղիւ վինքը
կրնար պարտիակել։ և շատ բաղբաւոր պիտի սեպէին ինքզինքնին,
եթէ միայն իրենց համար տեղ գտնէին հոն։ Այսպէս Դաւիթի մօր
սիրած իրերը թուագրուեցան, աճուրդին յայտարարութիւնը կա-
տարուեցաւ, դրացիները եկան, նայեցան և ուզածնին գնեցին, և
գրեթէ բոլոր գոյքը վերցուցին տարին, զոր դեռատի ամուլը տարի-
ներով հազիւ կրցեր էին մէկտեղել։

Աճուրդի գործողութիւնը Դաւիթին իրական հաճոյք մը պիտի
չնորհէր, եթէ սակայն չկուահէր թէ, մօր համար անհաճոյ և դառն
բան տեղի կ'ունենայ։ Հոս հոն կը թալթլէր, միշտ սակայն մայրիկին
մօտը մնալով, և յաճախ իր մանկական քնքուշ թաթիկները անորի-
նին մէջ սահեցնելով, որպէսզի ան գիտնար թէ իր պզտիկ վնուորը
քովը կը գտնուէր՝ պատրաստ մայրիկին համար կուռելու։

Հօրեղբոր գալուստը դիւրացուց ամէն ինչ։ Դաւիթ գտած էր
հզօր սպայ մը յանձին ամենէն ուժեղ և հսկայ հօրեղբօր, որ երբեք
եկած ըլլայ իրենց դիւղը։ Հօրեղբայր Րիչարտ, կարծես մեծ ընտա-
նիքի տէր մէկու մը փորձառութիւնով, անմիջապէս ճամբայ հանեց
պզտիկ ընտանիքը։ Ան ժամանակ չձգուց Դաւիթի մօր իր տուղը
ողբալու։ Քանի մը օր վերջ մայրը և անհայր դաւակները իրենց
ետին թողլով իրենցմէ կորզուած սուներ, ուղղուեցան գէպի նոր
բնակավայրը։

Դաւիթի համար հաճելի և ապշեցուցիչ ճամբորդութիւն մը ըլլալու էր, որ ամբողջ ժամանակը գլուխը պատուհանին յարած կը ջանար իր տեսութենէն հանճ մը չլրիպեցնել: Բիշարտի հիւղակը շատ պղտիկ էր, բայց նորեկ ընտանիքը կրցաւ տեղաւորուիլ հոն: Այո՛, ինչպէ՛ս ընտանիքներ կրնան սեղմուիլ նեղ տուներու մէջ, երբ հոն սէրն ու յարգանքը միասին կը բնակին: Կարծես թէ տունը կը լայննայ, կ'երկննայ, մինչև որ բոլորը հոն տեղ գտնեն: Այս յատկանշական տնակին մէջ անկիւն մը կար, որ սահմանուած էր աւելորդ գոյքերու համար, քանզի հօրեղբայր Բիշարտ գիւղին միակ հնակարկատն էր, և իր կրպակը հիւղակին մէկ ծայրը:

Այս խանութը ոչ միայն ընտանիքին, այլ նաև գիւղին բնակիչներուն ալ հաւաքատեղին էր: Շատ մը կնճռոտ խնդիրներ հոն կը վիճարանուէին և իրենց լուծումը կը գտնէին: Դաւիթ շատ անգամներ հանդարտօրէն կը նստէր հոն՝ ծնօտը ափերուն մէջ հանգչեցնելով և աչքերը պտտցնելով մէկ խօսողէն միւսին վրայ: Առաջները բան մը չէր հասկնար, բայց երբ քիչ մը մեծցաւ, սկսաւ ինքն ալ մասնակցիլ վիճարանութիւններուն և հարցումներ ընել, որոնց ներկաները, շատ անգամ չէին կրնար զոհայուցիչ պատասխան մը տալ: Հօրեղբայր Բիշարտի հիւղակը շինուած էր գիւղին գլխաւոր անցքին վրայ, որուն ոլորապայտ ճամբէն՝ մարդ շարունակելով մինչև վախճանը, կը հասնէր բնութեան ճոխ գանձերուն, — մարդադիտինով ու անասուներով օժտուած: Ամէն կողմ տարածուած էին ընդարձակ գետիններ, որ հարուստներու կը պատկանին: Ամէն ատեն ինծի այնպէս կը թուէր թէ անոնք որ պատեհութիւնը ունին լայնարձակ բացաստաններու օդը շնչելու, մեծ և ազնիւ նկարագիր կ'ունենան: Սակայն, իրողութիւնը երբեմն հակառակը հաստատած է: Ինչպէ՛ս հօրեղբայր Բիշարտի հարուստ գրացիները, որ չին ցոյց տուած գիւղացիներուն իրենցմէ ապաստանին կէտը անգամ: Դաւիթի մէջ արդարութեան զգացումը, անոր մէջ արթնցուց ըմբոստացող սգի մը: Ան երբեք չէր կրնար հանդուրժել ընկալեալ օրէնքին, թէ հարուստ հողատէրերը կը կազմեն գերընտիր ժողովուրդը և կառավարութեան իրական զօրութիւնը անոնց կը վայելէ: Իր փափուկ սրտին խորութեանը մէջ կ'զգար թէ անոնք գեղջուկ ժողովուրդին վրայ ս և է առաւելութիւն մը չունին, արժանիքի և մտաւորական կարողութեան տեսակէտով: Ան կը հաւատար թէ իր հօրեղբօր կրպակը վիճելու և կարծիքներ փոխանակելու համար հա-

ուսքուսղ զիւղացիները աւելի բարձր էին քան ազնուապետական կոչումները:

Երբեք չիտակ չէր թուեր իրեն, որ այս փոքրաթիւ կալուածատէրերը իրաւունք ունենային իբր ոճրապարտ դատելու բարեկամ թօմը և անողոք կերպով դատապարտէին զայն, քան իրենց կիները ծեծողները, որովհետև արգիլուած ջուրերէն ձուկ մը դուրս հաներ է, մանաւանդ որ ձուկերը այնքան առատ են և կը հրապուրեն քեզ, որ զիրենք ազատես ջուրէն: Բարեդիպութիւն մըն էր որ Դաւիթ կռուելու ճաշակով մը օժտուած էր, որովհետև աշխարհ գալէն ի վեր գրեթէ միշտ կռուելու պարտադրուած էր:

Ի՞նչ տաժանքի սեւ օրեր անցուց այս պզտիկ ընտանիքը: Թէև Դաւիթ և իր եղբայրը շատ տարտամօրէն իրազեկ էին անոնց: Հօրեղբօր հօր բազուկները ունէին իբր օգնական և մօրերնուն սէրը՝ իբր վահան:

Բաւականաչափ ուտելիք ունէին, հերիք էր որ մարդ շատ փափկաճաշակ չըլլար, և կարելի էր առողջ տղու մը անսուաղ մնալ, երբ տան մէջ այնքան առատ փաթթածէս կը գտնուէր: Դաւիթի հօրեղբայրը պատեհութիւն ունեցած չէր իրեն բարձր դաստիարակութիւն մը ապահովելու, և սակայն բնական ճաշակ մը ունէր ուսման, և շատ մը գօլէճականներէն աւելի հմտութեան տիրացած:

Իր միտքը դրաւ որ Դաւիթ ազատ արուեստի մը տիրանայ, հոգ չէ թէ ինչ մեծ զոհողութիւններով, որովհետև Դաւիթ իբր պատանի, զիւղի միւս տղաքներէն զերազանց տալանդի մը նշանները ցոյց կուտար: Թէև կռուի պէս ան ուսման համար շատ փափաք մը չունէր, բայց իր կարգին մէջ միշտ առաջինը ըլլալու համար բնաւ նեղութիւն չէր կրեր: Չտոր լիլ չէր կրնար, կարծես պիտութիւնը անոր կը կառչէր ամբողջիդ: Նոյն ատենը բնականոն, քաջառողջ տղայ մըն էր և գրեթէ միշտ առաջնորդը զիւղին չարածրճիութիւններուն, սակայն երբեք չար չէր:

Երբ տասը տարեկան եղաւ, հօրեղբայրը յարձար դատեց որ Դաւիթ իրաւաբան մը ըլլայ, քանի որ բեմական կարողութիւն և ձիրք ցոյց կուտար: Բայց դպրոցական ծախքի համար վիչ դրամ ունէր — գումար մը, զոր խնայած էր իր ծերութեան համար: Ասիկա չպիտի բաւէր տղուն դաստիարակութեան համար, և նորէն դրամ շահիլ ալ շատ երկար գործ մը պիտի ըլլար: Ուստի, թէև ծերութեան մօտեցած տարիքին մէջ, հօրեղբայր Ռիչարտ լատիներէն և ֆրանսերէն սորվեցաւ, որպէսզի կարող ըլլայ այս լեզուները ուսու-

ցանկել իր եղբորորդիին, և այդ կերպով խնայել դասատուի մը ծախքը:

Պէտք է երեւակայել այն ուրախութիւնը, զոր կ'ունենային, երբ այս երկու խանդավառ հոգիները մէկիկ մէկիկ կը յաղթահարէին բոլոր արգելքներն ու դժուարութիւնները: Պզտիկ խանութին մէջ ստացած կրթութիւնն ու զարգացումը, վիճաբանութիւններու մասնակցութիւնով ու ունկնդրութիւնով շատ օգտակար եղած էին 'Իաւիթի համար, քանզի այս պարզուկ մարդիկը որ իրարու քով կուգային, մտածողներ էին: Հոն ամէն կարգի քաղաքական և կրօնական խնդիրներ և ուրիշ շատ մը նիւթեր կը ծեծէին, մանաւանդ բարենորոգումի վերաբերող վիճաբանութիւններու շուրջ շատ խանդավառ հետաքրքրութիւն կը յայտնէր: Նոյնիակ երբեմն կը փորձէր բարեկարգութիւններ ներմուծել և գէթ մէկ առիթով ան կրցաւ յաջողիլ:

'Իււղին մէջ ճանչցուած եկեղեցին անպիտականն էր, թէև վիւղին բնակչութեան մէկ մասը ոչ համակիր անոր դասանական վարդապետութիւններուն, ստիպուած էր անոնց հետեւելու: Ամէն պահոց չորեքշաբթի տղաքը թափօրով եկեղեցի կը փութային: Եկեղեցւոյն Քրիստոնէականին հարցուպատասխանին և Առաքելական Հանգանակը արտասանելու: 'Իաւիթ, անդամ մը, այս նիւթին շուրջ պզտիկ խանութին մէջ լսած էր թէ՛ օրէնքը իրաւունք չունէր այս տղաքը ստիպելու՝ երբ անոնց ծնողքը տարբեր դասանութիան մը կը պատկանին: Ասիկա բաւական եղաւ 'Իաւիթին, որ առջի պատենութեամբ ցոյց տայ այս մարդերուն թէ իրաւունք չունին ընկալեալ սովորութիւնները բռնի պարտադրելու: Երեւակայեցէ՛ք անգամ մը կրօնական իշխանութեան ունեցած անակնկալ ապշանքը, երբ չորեքշաբթի օր մը, բոլոր տղաքը մերժեցին փոխառացութիւն կատարել: 'Իաւիթ իրը պարազուխ ճանչցուելով պատմուեցաւ: Բարեբաղդաբար 'Իաւիթ կրցաւ մօտակայ վիւղաքաղաքի մը մէջ գտնուած իրաւապիտական դասընթացքին հետևիլ իր հօրեղբոր ազդեցութեան ու խնամքին ներքեւ: Իր բնածին բեմբասացութեան զարգացումին համար տեղական վիճարանական ընկերութեան անդամ ելլաւ, ուր ամէն տեսակ քաղաքական, կրօնական, ընկերական և գրական նիւթերու շուրջ վիճախօսութիւններ և բանակախօսներ տեղի կ'ունենային: Քսանըմէկ տարեկանին, 'Իաւիթ, իրը արտօնեալ իրաւագէտ, կրցաւ քաղաքական և պատմական դատարանները մուտք գործել:

Հիմա սկսած էր աշխարհի հետ իրական կախը 'Իաւիթի հա-

մար: Միշտ կռիւներուն սոսկալին կ'ստանձնէր, խնդիր չէ որ ինչքան տկար ըլլար յոյսը յաջողութեան: Ան միշտ կեղեքեալին պաշտպան եղած էր, որով իր կանխաստաց փորձառութիւնները պատրաստած են զինքը զգեանուած հողիներու դեր ելլել, քանզի ան ապրած էր աղքատին ճնշիչ մթնոլորտին մէջ: Շատ բան ըրած է, որպէս զի աշխարհ բարեկեցիկ կերպով ապրելու և բանաւոր առանձնաշնորհումներու վայր մը ըլլայ այն ամենուն, որ իրենց հայր կը ճարեն, ինչպէս նաև անոնց ալ՝ որ իրենց նախնիքներէն ժառանգած են Քսան և հինգ տարեկան էր երբ իրաւագիտական գործունէութեան մէջ առաջին անգամ հռչակ հանեց ծեր քարակոփի մը ընտանեկան դատին առիթով: Անգլիական եկեղեցին մերժած էր քարակոփը գերեզմանատան մէջ իր աղջկան մօտ թաղել, քանզի անգլիական եկեղեցին չէր պատկաներ և կը վախնային թէ մի գուցէ Գարրիէլ Հրեշտակապետը չար ընկերակցութեան մէջ տեսնէ աղջիկը Յարութեան առտուն: Դաւիթ անձը, ժամանակը չվատնեց հին օրէնքները վերձանելու նախընթաց մը գտնելու համար: Այլ շիտակ ուսէն զարնելով անոնցմէ մէկուն, ըսաւ. «Ի՞նչ իրաւունք ունիք այս մարդը իր աղջկան մօտ թաղելու, առանց վայրկեան մը իսկ կորսնցնելու, եթէ քահանան մերժէ թաղման արարողութիւն, սալ, մեռելը շիտակ գերեզմանատուն առաջնորդեցէք, դագաղը ներս մտցուցէք, բռնի, եթէ հարկ ըլլայ, և եթէ գերեզմանատունը ձեր դէմ գոցուած գրունէք, դուռը կտարեցէ՛ք»: Գիւղացիները իր հրահանգին համեմատ շարժեցան: Դաւիթ դատը երկու դատարաններու ներկայացուց և շահեցաւ: Այսպէս, Դաւիթ միշտ առաջ գնաց շատ մը գերեզմանատան դռներ կտարելով և մեռած աւանդութիւններ թաղելով, որոնք շատոնց պէտք էր որ հողը դրուած ըլլային:

Միշտ կուտեցաւ, պայքարեցաւ հերոսաբար և ճակատաբաց, իր պատկանած ժողովուրդին բարօրութեանը համար, և որոնց շահերուն պաշտպանութեան համար իր մեծ տաղանդը նուիրագործած էր: Վախը երբեք անոր մէջ ծնունդ չէր գտած, և հիմա իբր Մեծ Նախարարապետ Անդլիոյ, ցցուած ուսերով, բուռնցքը սեղմուած, աչքերը հրաբորբօք, կը կուռի իր սիրած հայրենիքին ազատութեանը համար, և դեռ պիտի կուռի փառաւոր յաղթանակին համար:

— Կը սիրե՛մ քեզ. լսելով մեր հեծեր մարդիկ՝ կը ծիծաղին,
Բայց զերթ լողիւն մ'որ կը ծռի մեղմ, հոսանուճ վրայ ջուրին,
Փակած աչքերս ու սիրսս ալ՝ պիտի հեծելիմ նակասագրիս,
Ի՛նչ փոյր ինծի ամբոյսն հանուր, թէ որ էիչ մը կը սիրես զիս:

— Կը սիրե՛մ քեզ. եւ կորուսի, անուռ՛ր, ծիծաղող ու ձայնդ բաղցրիկ,
Բայց ինչպէս խուսնի զոր կը ծխեն ասուծոյ մը առջեւ մարդիկ,
Կը բարձրացնեմ նայուածքս վե՛ր՝ աստղերուն, ուր դուն կը նայիս,
Բացակայ ես, ի՛նչ փոյր ինծի, թէ որ ընդմիջես կը սիրես զիս:

— Կը սիրե՛մ քեզ. եւ իմ սերս լո՛ւն սառապիլ զիսցաւ երկար,
Պիտի գայ վերջ ուրիշ մ'իմ տեղ. յափօսակուած ինձմէ դուն՝ ա՛յ
Ասիկ աչնեան պիտի սառապի՛մ . . . կ'յուսամ որ մա՛նս իսկ ըլլայ ան.
Ա՛ն, երբ դուն զիս չես սիրեր, ի՛նչ փոյր ինծի կեանք ալ սակայն:

— Կը սիրե՛մ քեզ. եւ երբ երբամ պիտի անոնց եով որ ալ չկա՛ն,
Նիրհել հոն՝ ուր կ'իջնան ամեննի, գիշերին մեջ համր-անվախնան,
Մարդիկ նեծեն, ուր որ կ'ուզեն, թո՛ղ մնացորդն հեզ դիակիս,
Ի՛նչ փոյր դամբանն, ո՛ն, երբ դուն անոր վրայ պիտի չարսասուես:

ՔՐԳՄ. Վ. ԳԼՈՐԳԵԱՆ

EDMOND HARAUCOURT

ՏՐԱՆՍԱՑԻՈՑ ԵՌԱՄԵԱՅ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս Ի Վ Ի Ա Յ

(1798 - 1800)

Եթէ երկիր մը կայ, որ շատ հարուստ եղած է իր պատմական դէպքերով ու յոյժ շահադրգուական անցուղարձերով, այդ երկիրը Եգիպտոսն է: Թէպէտեւ բնութիւնը զայն օժտած է այնպիսի բարիքներով՝ որոնցմէ շատ երկիրներ զուրկ կը մնան, կը տեսնենք, սակայն, որ ճակատապիրտ անոր հանդէպ անազորոյն եղած է ամենահին ժամանակներէ ի վեր՝ ըստ որում գրեթէ անընդհատ զայն նշաւակ հանդիսացուցած է օտար ոտնձգութիւններու ու շահատակութեանց: Անոր ազգային վերջին թագաւորները փարաւոններն եղան, յորմէ հետէ՝ Պարսիկներու, Բթողէմիացիներու, Հուլմայեցիներու, Արաբներու, Օսմանցիներու և Մէմլուքներու իշխանութեան հետզհետէ ենթարկուած կը գտնենք զինք: Իսկ անոր զանազան տէրերուն մէջ՝ անոնք՝ որոնց տիրապետութիւնը կարճատեւ եղաւ, Ֆրանսացիք էին: որովհետեւ Մեծն Նաբուլէոնի առաջնորդութիամբ զայն գրաւելէ յետոյ 1798ին, երեք տարի վերջ զայն կը պարպէին՝ Քլէպէրի յաջորդող Մընու զօրավարին ընդհանուր հրամանատարութեան տակն:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՎՐԱՅ ԱՐՇԱԻԱՆՔԻ ՄԸ ԾՐԱԳԻՐԸ

Ճիշդ է որ Նաբուլէոնէ առաջ Եգիպտոսի վրայ արշաւելու առաջին գաղափարը յղացած էր Լէյպնից 1672ին*.

* *See* զլուիս Ա. Bonaparte en Egypte; par Désiré Lacroix. Edition Garnier Frères, Paris, 1899.

այդպիսի ձեռնարկ մը այնքան յանդուգն երեւցած էր, ու այնքան անմատչելի դժուարութիւններ կը ներկայացնէր, որ անհնարին համարուելով՝ մէկ կողմ ձգուեցաւ: Նաբոլէոն մը պէտք էր զայն գլուխ հանելու համար, այնպէս որ Եգիպտոսի գրաւումը անոր մեծագոյն գործերէն մին եղաւ:

Ի՞նչ էր արդեօք Նաբոլէոնի նպատակը՝ Եգիպտոսի վրայ արշաւելու ծրագիրն առաջարկելով Տիրեգրուարին՝ Իտալիոյ մէջ իր տարած տիեզերահռչակ յաղթանակներէն անմիջապէս յետոյ — յաղթանակներ՝ որոնցմով փրկեց իր նախորդին ապիկարութեան հետեւանքով վստանգուած Ֆրանսայի պատիւն ու համբաւը: Այդ կէտին շուրջ կարծիքները համաձայն չեն: Թերեւս Եգիպտոսի տիրանալով ան կ'ուզէր սպառնալ Անգլիոյ գերիշխանութեան՝ իբրեւ գաղթային պետութիւն: Կամ դիտաւորութիւն ունէր՝ երեւակայութիւնները շլացնել պատերազմական փայլուն գործողութեամբ մը, և կամ անոր նպատակն էր Եւրոպայէն դուրս ստեղծել իրեն համար վիթխարի ձեռնարկ մը՝ որուն իրականացումը ինքը միայն կարենար ստանձնել: Իրողութիւնը այն էր թէ իր պերճախօսութեամբ ու համոզիչ փաստերով յաջողեցաւ Տիրեգրուարին պարտադրել իր տեսակէտն ու որդեգրել տալ ծրագիր մը՝ որ մինչեւ այն ատեն անիրականալի կը թուէր:

Մօտէն քննելով այն պատրաստութիւնները՝ որոնց անմիջապէս ձեռնարկեց արշաւաբանակ մը կազմակերպելու համար, կը տեսնենք թէ ան ո՛չ միայն հեռաւոր կրկիր մը գրաւել կ'ուզէր, այլ նաեւ կը ձգտէր հոն հիմնելու պետութիւն մը՝ որ իր սեպհական միջոցներով բաւականանար ու անոնցմով կ'արեւար ինքզինքը պահպանելու եւ եթէ Եգիպտական արշաւանքը զինուորական արուեստի գլուխ գործոց մըն էր, է՛ր նաեւ կազմակերպութեան ամենակատարեալ օրինակ մը:

Արդ, Նաբոլէոն ինքզինքը կը գտնէր պատկառելի նաւատորմի մը ու ստուարաթիւ բանակի մը գլուխը՝ մեծ գաղտնապահութեամբ ու աննկուն փութկոտութեամբ պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսնելէ յետոյ: Այդ սքանչելի բանակը երեսուն և հինգ հազար կտրիճներէ կը բաղկանար, բոլորն ալ լաւ մարզուած երիտասարդներ՝ անցեալին մէջ պատերազմած ըլլալով այս միեւնոյն զօրաւարին հրամանատարութեան տակ՝ որ այժմ զիրենք կ'առաջնորդէր գրաւելու սքանչելեաց ու երազանքի երկիրն եղող Արեւելքը: Իւ աորնթեր այդ նաւատորմի մըն ու այդ բանակին՝ ապահոված էր

նաեւ համագործակցութիւնն ամէն անոնց՝ զոր Ֆրանսա ունէր իբրեւ մեծ գիտնականներ ու մասնագէտներ: Մօնտ, Պերթոլէ, Ֆուրիէ, Ժօֆրուա-Սէնդ-Իլէր և շատ մը ուրիշներ այս մեծահանձար մարդուն միացան՝ անոր տրամադրութեան տակ դնելու համար իրենց գիտութիւնը, կարողութիւնն ու նայնիսկ անձը:

ՖՐԱՆՍԱՅԻՈՑ ԵՒԻՊՏՈՍ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Հայրենիքէն մեկնած վայրկեանէն մինչեւ այն բոլորէն՝ յորում այս հսկայ բանակը, որպէս աշխարհակալ, մտաւ Գահիրէ, բաղդը շարունակ ժպտեցաւ անոր: Մալթա կղզին, Աղեքսանդրիա, Տաճանհուր ու հուսկ յետոյ Գահիրէ իրարու ետեւէ կ'իյնային Նաբոլէոնի իշխանութեան տակ: Մալթայի ամրակուռ պարիսպներն ու պատնէշները, Մէմլուքներուն կատաղի դիմադրութիւնն ու, վերջապէս, Նելսընի նաւատորմին մշտարթուն հսկողութիւնը չկրցան կասեցնել Ֆրանսացւոց յաղթապանձ յառաջխաղացումը:

Ֆրանսացւոց հետդհեալէ մղած ամենէն փառաւոր ճակատամարտներէն մին կղաւ Բուրգերու ճակատամարտը, յորում Նաբոլէոն՝ դառնալով իր զինուորներուն, ու անոնց տոհմային արիութեանը կոչ ընելով՝ ըսաւ այս նշանաւոր խօսքը. «Ձինուորներ, քառասուն դարեր ձեզ կը դիտեն սա Բուրգերու բարձունքէն»: Եւ հակառակ անոր, որ Մէմլուքները նոյն արիւնալից ճակատամարտին ատեն մեծ քաջութեամբ կռուեցան և իրենց բոլոր ուժերուն ու դիմադրական միջոցներուն դիմեցին Ֆրանսացիները ետ մղելու համար, այնպիսի մեծ պարտութիւն մը կրեցին, որ ահագին կորուստներու ենթարկուելէ յետոյ՝ հազիւ իրենցմէ մէկ քանիններ կրցան ազատուիլ Մուրատ ու Իպրահիմ պէյերուն առաջնորդութեամբ:

Այսու հանդերձ՝ պէտք չէ կարծել թէ այնուհետեւ Ֆրանսացւոց փրապետութիւնը Նեղոսի ափերուն վրայ ո՛ր և է սպառնալիքէ դերձ կը մնար. ընդհակառակը՝ անոնք ստիպուեցան գրաւումին ամբողջ տեւողութեանը միջոցին պայքարիլ ընդդէմ այն Մէմլուքներուն ու անոնց արբանեակներուն՝ որոնք Բուրգերու համաճարդէն ճողոպրելով՝ քաշուեցան կամ վերին Եգիպտոս, կամ Սինայի անապատին սահմանները: Ասկէ դատ՝ Անգլիա, պէտք չկայ ըսելու, չէր կրնար հաշտ աչքով դիտել Նեղոսի հովիտին մէջ այս նոր տէրերուն ներկայութիւնը, և ո՛ր և է միջոց դանց չըրաւ զանոնք դուրս հանելու համար, համոզուած ըլլալով թէ անոնց հոն մնալը պիտի վտանգէր իր Հնդկաստանի ընդարձակ սեփականութիւնը:

ները: Ուստի՝ անոր մեծագոյն նաւատորմը սկսաւ հալածել Ֆրանսական նաւերն՝ որոնք Ֆրանսայի և Եգիպտոսի միջև կը նաւարկէին: շոպլեց իր աջակցութիւնը աստ և անդ թափառող մէմլուք ուժերուն, և ատոնց զէնք, դրամ, ռազմանիւթ, և նոյնիակ մարդ հայթայթելով՝ անոնց թոյլ տուաւ որ ո՛չ մէկ վայրկեան հանգիստ թողուն Ֆրանսացիները թէ՛ վերին և թէ՛ Ստորին Եգիպտոսի մէջ: և վերջապէս համոզեց Օսմանեան Պետութիւնը որ Ֆրանսացիներուն դէմ պատերազմ հռչակէ և մեծաթիւ բանակ մը դրկէ անոնց վրայ:

ԵՐԿՐԻՆ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պայքարը հետապնդելով հանդերձ թէ՛ արտաքին և թէ՛ ներքին թշնամիներու դէմ, Ֆրանսացիք իրենք զիրենք մեծ եռանդով նուիրեցին վերաշինութեան գործին, և այս նպատակաւ իրենց ցոյց տուած ճիգերն ու գործունէութիւնը ստուգիւ զարմանալի եղան: Իրենց հողածութեան մասնաւոր առարկայ ըրին օրէնսդրութիւնը, դատարաններն ու հարկահաւաքութիւնը, հիմնելով այս վերջինը հողաբաշխական հարազատ դրութեան վրայ: Նաբուլէոնի ընկերացող գիտնականները սկսան լրջօրէն պարապիլ երկրին ընդունակութիւններուն, հնութիւններուն, բնակիչներու բարքերուն, հողային դրութեան բարելաւման, ջրաբաշխութեան, գետային նաւարկութեան ու ցամաքային հաղորդակցութեանց ուսումնասիրութիւններովը: Անոնց երկերը վիթխարի եղաւ: Իսկ այդ երկերս վրայ փոքր ի շատէ գաղափար մը տալու համար՝ կը բաւէ ըսել թէ անոնց արդիւնքն ամփոփուած կը գտնենք քսան և վեց ստուար հատորներու, ինչպէս նաև արուեստի ճշմարիտ գլուխ գործոց ելող պատկերներու, քարտէսներու և գծագրութեանց համաթիւ մեծածաւալ հաւաքածոներու մէջ*:

Ֆրանսական նաւատորմին Ապուլիի առջև կործանումը, որ զրկեց Ֆրանսացիները իրենց մայր երկրին հետ հաղորդակցելու, ու երեսուն և հինգ հազարնոց բանակի մը անհրաժեշտ եղած պարեւնաւորումը անկէ ստանալու հնարաւորութենէն, լիովին արդարացուց նաբուլէոնի խոհմ չրջահայեցութիւնն՝ որով կրցած էր կցել

* *Si' u Description de l'Égypte ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'Expédition de l'Armée Française. 2me. Edition publiée par C. L. F. Pancoucke, Paris, 1830.*

իր բանակին այս բոլոր գիտնականներու փաղանգը: Եւ այս երկրին մէջ՝ ուր ոչինչ կարելի էր գտնել, կարծես թէ դիւթութեամբ մը ամէն տեսակ գործարաններ գոյութիւն առին շնորհիւ անոնց: Այսպէս, ահա՛, Եգիպտոսի մէջ սկսան շինուիլ բանակին հանդերձեղինաց համար պէտք եղած կաաւը, թնդանօթներ, հրադաններ, այլեւայլ զէնքեր, վառօդ ու ումբ, ճշդաչափական գործիներ ու նոյնիսկ դեղ, խաւաքարտ ու թուղթ:

Հոս միջանկեալ ըսենք որ շատ չյամեցուց Նաբոլէսն իր վրիժառութիւնն Անգղիացիներէն, և զանոնք ու անոնց զինակցած ու ընկերացած բազմաթիւ թուրք բանակ մը այնքան մեծ պարտութեան մը մատնեց նոյն այս Ապուլիոսն մէջ, որ ճակատամարտէն իր վերադարձին՝ Քլէպէր՝ սքանչացած՝ զինք ողջագուրեց զուշիւր՝ «Աշխարհին չափ մե՛ծ ես, զօրավա՛ր»:

ՅՐԱՆՍԱՑԻՆԵՐՈՒՆ ԱԶԱՏԱՄԻՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ

Երկար ժամանակի մը պէտք չեղաւ որ Եգիպտացիք կարողանային, շնորհիւ այս նորահաստաւ բարեկարգութեանը, վայելել ցարդ իրենց անժանօթ մնացած անդորրութիւն մը: Դարերու ընթացքին՝ Արարներու, Մեմլուքներու և Թուրքերու բռնապետութեան տակ ստրկացած Եգիպտացիք սկսան շունչ առնել, սրովհետեւ այն հազար ու մէկ խոշտանգումներն ու հարստահարութիւնները՝ որոնց հանապազենթակայ եղած էին, այլեւս կը դադրէին իրենց համար: Անոնց ստացուածքն ու պատիւը զերծ կը մնային այնուհետեւ ո՛ր և է յարձակումէ, այնպէս որ ժամանակակից չէյիս մը՝ Ալ-Ճապարդի անուն՝ որ օրագրական ձեւի մը տակ արձանագրած էր ի՛նչ որ իր օրով կը պատահէր, պահ մը մտնալով իր մոլեռանդութիւնն ու քրիստոնէատեցութիւնը՝ խոստովանեցաւ ճշմարտութիւնը, վկայելով որ Փրանսական տիրապետութիւնը շինարար արդիւնք ունեցաւ մողովուրդին համար:

Այսուհանդերձ՝ տգէտ ու կրօնամուլ Եգիպտացին երբեք չկըրցաւ հաշտուիլ «անհաւատ» տէրեր ունենալու վաղափարին հետ: Ան նախամեծար կը համարէր հարստահարուիլ, բռնաբարուիլ ու ճնշուիլ իր իսլամ կրօնակիցներէն, քան վայելիլ բացարձակ տպահովութիւն մը Ֆրանսացիներուն հովանուոյն ներքեւ: Սակայն՝ Ֆրանսացիք՝ այն օրէն ի վեր որ ոտք դրին Եգիպտական հողին վրայ, ամենամեծ ազատամտութիւնը ցուցուցին: Արդէն այլապէս չէր կրնար ըլլալ յեղափոխութեան այդ հարազատ գուսակներուն համար — այն յեղա-

փոխութիւնը՝ որ բացէ ի բաց պայքար հռչակած էր եկեղեցիին դէմ: Եւ Նաբոլէոն իսկ, իր առաջին հրովարտակին մէջ ուղղուած Եզիպտացիներուն, ջանաց զանոնք համոզել թէ ֆրանսացիք իսլամութեան բարեկամներն ու պաշտպաններն էին, թէ այս միեւնոյն Ֆրանսացիք Հռովմայ Պապը զահէն տապալեցին, խաչերը խորտակեցին ու կործանեցին Մալթայի ասպետներուն իշխանութիւնը՝ որոնք իսլամութեան երդուեալ թշնամիներն էին*։ Նաբոլէոն այս պարզ խօսքերով չբաւականացաւ. և անկէ ի վեր առիթը չփախցուց իր այս ըսածներուն մասին գործնական ապացոյցներ տալու: Մարզարէին ծննդեան տարեդարձին առթիւ տեղի ունեցած հրապարակային աղօթքի մը անձամբ նախագահեց, և իր շարժումներով ու զլլսուն երեւումներով ընդօրինակեց նոյն աղօթքին մասնակցող շէյխերը: Միւս կողմէն՝ շատ մը ֆրանսացի զինուորներ, Մոհամմէտի կրօնքն իրենց ճաշակին աւելի յարմար գտնելով՝ զայն կ'ընդունէին և իրենց կրօնափոխութենէն հտք եզիպտացի կիներու հետ կ'ամուսնանային: Սրդէն հաւատքի ըմբռնումը այնքան թուլցած էր անոնց մէջ, որ Նաբոլէոն ըսած էր թէ բաւական էր իրեն օրակարգ մը ուղղել բանակին՝ որպէսզի բոլոր զինուորները ընդգրկէին մոհամէտականութիւնը**։ Կ'արժէ հոս յիշել Քլէպէրի յաջորդող զօրավար Մընուի պարագան՝ որ իսլամութիւնը հրապարակաւ ընդունեցաւ իր 60 ամեայ հասակին մէջ, Ապտուլլահ կոչուեցաւ ու բաղնեպանի մը դեռատի աղջկան հետ ամուսնացաւ:

Ինչպէս որ կը տեսնուի, կրօնքի վերաբերմամբ այսքան անտարբեր եղող ֆրանսացիք, ո՛չ միայն ազատամիտ, այլև բարեացակամ կրնային դառնուիլ ոչ-քրիստոնեայ եզիպտացիներու հանդէպ: Ասկէ զատ՝ անոնք ի բնէ շատ ընկերային ու զիւրահաղորդ ըլլալով, Նաբոլէոնի կողմէն պարտադրուած ամենախիստ կանոնն էր համարել Եզիպտացին իբր բարեկամ ու միայն Մէմլուքը՝ թշնամի նոյնիսկ շատ ծանր պատիմներու կ'ենթարկուէին ամէն անոնք՝ որոնք կը փորձէին ժողովուրդը նեղել: Կը պատմուի թէ Նաբոլէոն հինգ ֆրանսացի զինուորներ հրացանի բռնել տուաւ Քահիրէի բերդին ստորոտը, որովհետև տեղացիի մը տունը բռնաբարած էին:

Կ'ամբաստանուին ֆրանսացիք՝ Տամանհուրի, Թանթայի ու Քահիրէի ըմբոստութիւնները վայրագութեամբ զսպած ըլլալուն

* *St'a* Correspondances de Napoléon, *թուղթ* 2723-3785.

** *St'a* Les Mémoires de Napoléon

համար ընդունելով հանդերձ թէ այդ դէպքերուն առթիւ անոնք չափէն աւելի խիստ եղան, կը պարտինք խոստովանիլ թէ մոլեռանդ կրօնականներէ զրգուած ու զրդուած եզիպտացիներն ամէն անգամ նախայարձակ կ'ըլլային: Կարելի է նոյնիսկ հաւաստել որ եթէ Եզիպտացիներն ըստ արժանւոյն պատասխանած ըլլային այն բոլոր բարեացակամ տրամադրութիւններուն, զոր Ֆրանսացիք ունէին անոնց հանդէպ, ոչինչ պիտի կարենար պղտորել փոխադարձ բարի յարաբերութիւնները: Իժբաղդաբար, իսլամին սիրտին մէջ այնքան խոր արմատ ձգած կրօնամոլութիւնը, զոր Մէմլուքներուն գործիչները միշտ կը հրահրէին ու ըստ կամս կը շահագործէին, անկարելի կը դարձնէր ո՛ր և է համաձայնութիւն Քլէպէրի սպաննութիւնը ամենակատաղի օրինակը եղած է կրօնամոլութեան. և եթէ մարդասպան Սուլէյմանը բնիկ եզիպտացի չէր, պէտք չէ մոռնալ թէ Գահիրէի Ալ-Ազհար մզկիթին մէջ իր ուսումն առած, Գահիրէի մէջ իր մեղսակիցներն ընտրած և իր ոճիրը գործելու համար պատրաստութիւն տեսած էր*:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՊԱՐՊՈՒՄԸ.

Այս ատելութիւնը, զոր Ֆրանսացիներու բոլոր ազատամտութիւնն ու բարեացակամութիւնը չէին կրնար բառնալ կամ գէթ մեղմացնել, լուրջ արգելք մը չէր ֆրանսական տիրապետութեան դէմ, և Ֆրանսացիք ի վիճակի էին դժգոհները զսպել ու զանոնք անլնաս դարձնել: Կային, սակայն, ուրիշ խոչընդոտներ՝ աւելի՛ կարեւոր, աւելի՛ ծանր՝ որոնք, եթէ ոչ անհնարին, գէթ յոյժ դժուարին կը դարձնէին Ֆրանսացիներուն մնալը Նեղոսի ափերուն վրայ: Համաճարակները, որոնք Եզիպտոսի մէջ շարունակական էին, երկրին կլիման, մայր հայրենիքին հետ հաղորդակցելու միջոցներու պակասը, Անգղիացիներուն թշնամական յարաճուն գործունէութիւնը, գլխուորներուն անչէջ փափաքը Ֆրանսա վերադառնալու, և, ամենէն աւելի, Մլնու ընդհանուր հրամանատարին բացարձակ ապիկարութիւնը փութացուցին Եզիպտոսի պարպումը Թերեւս ուրիշ պետ մը՝ աւելի՛ կարող, աւելի՛ ձեռնհաս, սարբեր վախճան մը տար ֆրանսական այս մեծ արշաւանքին**:

* Սուլէյման Հայկապի եր: Ալ-Ազհարին մեզ իր ուսման օրը զանն աւարտելէ յետոյ՝ Մեքէե եւ Սրուսաղեմ ուխտի գնաց, ու իր վերադարձին Քլէպէրը սպաննեց:

** Տե՛ս էջ 9, Bonaparte en Egypte, par Désiré Lacroix, Edition Garnier Frères, Paris. 1890.

Եթէ Ֆրանսացիք, երեք տարի վերջ, Եղիպտոսէն կը մեկնէին իրենց կազմուածքով ու գոյքերով, կը տանէին նաեւ իրենց հետ իրենց աննման գիտնականներուն ուսումնասիրութեանց արդիւնքը՝ որոնք Ֆրանսայի փառքին անմահ կոթողներէն մէկը կը կազմեն:

Այսպէս, ահա՛, եթէ եզիպտական արշաւանքը չտուաւ զինուորապէս ակնկալուած արդիւնքը, գէթ ճոխացուց պատմութիւնը, պանծացուց գիտութիւնն ու անոնց յաղթանակը եղաւ:

Յ. ՍՈՒՅԵԱՆ

ԱՆՔԱՅՏ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆԵՐՈՒՆ

Անոնց համար որոնք մեռան հեւասպառ,
Օսարութեան աստերուն սակ, բռնավար,
Կոնկոնամահ որոնք ինկան, արտերնին
Կարօսավառ, սերմերուն հետ սեւ հողին
Խառնելով,
Դարերու ձիգ հողովումին մեջ լուսել,
Պիտի պահենք յիշատակներ ժպտալով,
Տրտախառով:

Անոնց անուշ յիշատակին ընդմեջէն
Պիտի ժպտինք քաղցրութեանը լուսեղէն
Հայրենական քաղաքներուն աւերուած,
Աւերուեալ մեր գիւղերուն ալ մեռած
Ծխանին,
Պիտի երգենք ծուխին երիզն ամբարձիկ
Իրիկուններու քսուերին մեջ թափանցիկ
Տրտաղին:

Յիշատակին խունկը անոնց քաղցրաբոյր,
Մեր արտերու բուրվառին մեջ սիրահար
Պիտի ծխայ, խորհուրդին մեջ ծիրանի
Ծուխին, շնչենք պիտի վրէժն արիւնի,
Անիւնին,

Անոնց մահուր փոսերն անյայտ, սիրելի,
Պիտի խօսին լեզուներով շանթալի,
Մեր արտին:

Կարօտներու դաւճակութեան տեղ ոսկի,
Պիտի սիրենք երգել ծուխը կնդրուկի.
Տանարներու խորհրդանոյժ սեղանին
Տրտմութեան վրայ, յիշատակն քանկազին
Նուիրուած

Անոնց, որոնք մեռան նանանչը լճուտեղ
Ազատութեան Արշալոյսին ժպտազեղ
Չտեսած:

Հողին անլոյս ընդերքին մեջ, անոնք որ
Կը բնանան յաւիտենի բունն անդորր,
Իրենց հոգին այլեւս յանձնած աստերուն
Խորհրդազեղ նանանչներուն պաղպաղուն,
Հոգեհան

Իրենց ցաւով ու կարօտով տրտազին
Պատճառունքի անուշ խորանը ցեղին
Պիտ՛ ըլլան:

Իրիկուններու տրտմութեան մեջ մքամած,
Լոյսերուն դողն ու նանանչները խրամ
Հոգիս, բնարիս լարերուն վրայ, անպատու
Պիտի լայ ձեր ստապանները, տրտմ
Շեւերով,

Պիտի տրտմ սիրքս կուրծքիս քակ քատուն,
Սարսափներու ու մահերու ալ անհուն
Խռովով:

ՎԱՂԻՆԱԿ ՊԵՏԱՐԵԱՆ

ԳԻՇԵՐԱՇՐՋԻԿԻՆ ԵՐԳԸ

Իջի՛ր, իջի՛ր, աղջամուղջ. ևս քու խորունկ ու խրթին խորհուրդները կը սիրեմ: կը սիրե՛մ, կը սիրե՛մ անձառ վսեմութիւնը լոին ու խաւարամած գիշերներուն:

Օր մը արեգակը պիտի շիջանի, լուսնակը պիտի խաւարի, աստղերը պիտի թափին, ասուպ պիտի ըլլան՝ իրենց շուրջը թաւալող մոլորակներուն և արբանեակներուն հետ: Ու լոյսը, որ այնքա՛ն ջերմեռանդօրէն պաշտուեցաւ ու կը պաշտուի, օր մը պիտի մարի վերջապէս: Դո՛ւն միայն ո՛վ օրոտտախառ պատարագիչ նուիրական ներվանային, դո՛ւն միայն կառ ու պիտի մնաս յաւիտեան: Դո՛ւն միայն անմահ ևս ու անպարտիակ, անսկիւր ու անլախձան՝ տիեզերքին և ժամանակին նմանակ:

Իջի՛ր, իջի՛ր, աղջամուղջ. լուսորագծիկ տենչանքներս կը հալածուին կարօտէդ, և բիրերս կ'այրին, կը հալին մթութեան բարկ ծարաւէն: Ախրաս քեզի՛ կը բացուի...:

* * *

Ալեհեր Արքան, կ'ըսէ: վնուկին հէքեաթը, կարդաց ու թախժանքով փակեց գիրքն իր մազադաթէ, զոր քառասուն իմաստուններ քառասուն տարիներու ընթացքին յաջողած էին դրել, մարեց շողջողուն ջահերն իր մարմարակերտ պաշտոնին շքեղ ու սակեձեղուն դահ-

լիճին, փշրեց մականը, փշրեց թագն իր յակնթայեռ, ու քու սիրապետութիւնդ հռչակեց իր ժողովուրդներուն:

Կրօնանուէր ճգնաւորն իր ճգնարանը լքեց՝ երկնային ու գերբնական զօրութիւններու սնանկութիւնն արտասուելէն:

Եւ կեանքին հանձարեղ բանաստեղծը խորտակեց իր քնարը, որուն ողբաձայն լարերն ուրախութենէ կամ հրճուանքէ չի՛ թրթրուացին բնաւ:

Իջի՛ր, իջի՛ր, աղջամուղջ, ո՛վ մելանուշ խաղաղութիւն, ո՛վ թմբիրի քնքուշ զրդարան. — անոնց արտմահար էութիւնները Մորփէոսին գողարիկ շնորհը կ'աղերսեն, որպէսզի իրենց խոհերուն դառնութիւնները Մոռացումին ծոցը թաղել կարենան:

* * *

Մուրացիկ աղջնակն ի գո՛ւր կը բաղխէ դուռը փառայեղ ապարանքին, ուր՝ սնդուսէ վարագոյրներու ետին՝ շպարին կ'երկըրպագուի, պոռնկութի՛ւնը կը յարգուի, մինչդեռ սարալանջի հիւղակին կոյս պարմանուհին, մերժուա՛ծ ու արհամարհուած, ստիպուեցաւ ինքզինքը գետը նետել՝ իր անսասնելի թշուառութեանը պատճառաւ: Աղամանդով և Մարգարիտով բռնաւորուած կառաւանները կուգան կ'անցնին, առա՛նց ուշադրութիւն դարձնելու ձեռքն անցորդին երկարող անտիրական որբուկներուն, առա՛նց գէթ պատասխանելու զրկուածներու և սովեալներու զթահրաւէր հեծկըլտանքներուն: Բանտերու նկուղներուն խորիւրը, մարակներու սարսափին և երկաթակուռ շլթաներու ծանրութեանը տակ, անմեղներն ուրիշներո՛ւն յանցանքները կը քաւեն... Ու ո՛չ ոք գիտէ, թէ ո՛ր ժամանակէն ի վեր արդարներն և բարիները կը հալածուին, կը քարկոծուին չարերէն: Ո՛չ ոք գիտէ, թէ ո՛ր ժամանակէն ի վեր զօրաւորը սկարը կը խոշտանգէ, եղբայրն եղբօրը կը դաւաճանէ, իսկ հայրն որդեսպանութիւնը յանձն կ'առնէ՝ սոսկ իր անձնական շահերուն համար: Կնոջ զիրզ զիրկը վերածուած է դժոխային սրույցայթի մը, որ ասպետականութիւնը, վեհ գաղափարներն և խոհալները կը խամրեցնէ, կը մահացնէ...

Իջի՛ր, իջի՛ր, աղջամուղջ, ծածկէ աշխարհը համայն: Ես գիտեմ, որ քու մէջդ ճշմարիտ անաչառութիւնը կ'ապրի և հաւասարութեան սգին կը յածի: Քու մէջդ բոլոր մարդերը — հարուստ թէ

աղքատ, երիտասարդ թէ ծերունի, գեղանի թէ ագեղ — բոլորը,
բոլորն ալ կը նոյնանան, ստուերներու կը փոխուին: Քու մէջդ
նիւթը կը չքանայ, իրերը կը կորնչին, և հոգիներն երկիւղածու-
թեանք զիրար կ'ողջունեն, կաթողինօրէն զիրար կ'ողջապուրեն:

Տխմարներ են պայծառութիւնն և փայլը փառաբանողները:
Տխմարներ են ժպիտներուն անկեղծութեանը հաւատացողները:

Տխմարներ չեն Անէանքին երանութիւնն ուրացողները:

Իջի՛ր, իջի՛ր, աշխատող, ո՛վ գերագոյն մտածումներու մո-
գական դայեակ, ո՛վ մուայլ ու առեղծուածային դիւթանք:

Ա. ԼԵՅԼԱՆԻ

Միսիս

ՄՈՒՐԱՏԻ ԱՓԵՐՈՒՆ ՔՈՎ

Մուրաս գեցա՛կ, արագավազ ջուրերուդ
Յորձանքիս հետ սար իմ այի արցունքներ
Ծոցն Եփրատի լայնասարած, արիւնց,
Ուռն ափանց վրայ մայրս է նստը:

Մայրս է նստը յուսաբե՛լ եւ վշտալի,
Իր գաւազաց դառն ցաւէն սգաւոր.
Խառնէ իրար մեր արցունքներն դառն ա լի,
Եւ սար քափել սարաւիսարհի ծովը խոր:

Մեր արցունքներ շոգիանան պիտի հոն,
Եւ այդ շոգին պիտի պահէ երկինք՝ որ
Մեր սաղապած հոգիները զգեճուցն
Անոր խորհուրդն իբեւ օ լարօ սգաւոր:

Սգազգեաց մեր հոգիներն երբ էին
Գահին առջեւ ներկայանան ժառանգի,
Քերովքից աչկեւէն ալ պիտի քափին
Յարդ արցունքներ իւր ծոցիդ մեջ, ո՛վ գեցակ:

ՍԱՐԳԻՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԲԱՆԴՈՒՐԱՆԻՉՄԸ ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՉ

Անոնք որ հետեւած են վերջին տասը տարուայ (1903-1918) Պոլսոյ թուրք գրականութեան, անշուշտ սրտի սեղմումով մը դիտած էին թէ ինչպէս նախկին թուրք լրագրութիւնն ու գրականութիւնը հետզհետէ կ'այլափոխուէր, աւելի շօլեմ կը դառնար: Ամբողջ հրատարակութիւններէն մոլեռանդութիւն կը բուրէր ինչ որ արդէն ազճատուած թուրք մտայնութեան վրայ աւերիչ ներդրութիւններ կ'ընէր:

Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին՝ արդէն սուսնուկցաւ որ թուրք ախտաւոր մտայնութիւնը, իր հիւանդ երեւակայութենէն բղիսած ցնորքները իրականացնելու գիււային մարմնաշին մէջ՝ ինչպէս ինքզինքը պատէ պատ դարկաւ և խորտակեց ամբողջ պետութիւնը, և վերջապէս անողոք իրականութեան հարուածներուն տակ գտաւ ինքզինքը, կորսնցնելէ վերջ ինչ որ ունէր:

Դիտողներու համար արդէն բացայայտ էր թէ՛ ինչպէս հետըզհետէ թուրք գաղափարներ կը նկարուէին թուրք հասարակական և պետական օրկանիզմին մէջ, որ չուշացաւ կարճ ժամանակի մէջ իր վտանգաւոր ազդեցութիւնը ի յայտ բերել թուրքիոյ բազկացուցիչ տարրերու հանդէսը: Այդ միեւնոյն ազդեցութեանց տակ սուղի ունեցան հայկական և յունական ջարդերը: Այդ չար ուղին, ներմուծուած թոյնն էր: Բանդուրանիզմի (համաթրքութիւն) գաղափարը:

Վստահ եմ որ մեզմէ շատերը, գետ սրուշ գաղափար մը չունին բանդուրանիզմի մասին, և կարելի է չին գիտեր թէ այդ գա-

զափարը կարճ ժամանակի մը մէջ որքան յառաջացած և տիրած էլ ամբողջ թուրք մտայնութեան վրայ: Մեր պոլսահայ մամուլը իր կողքին գործող լուրջ ու կազմակերպուած բանդուրանական շարժման մասին գրեթէ ոչինչ գրած էր, ժամանակին ցնցելու և սթափեցընելու համար Հայութիւնը: Որքան որ կը յիշեմ «Բիւզանդիոն»ը վերապահօրէն քանի մը յօդուած գրած էր, ուրիշ ոչինչ մինչդեռ Պոլսոյ մէջ լրջօրէն ծրագրուած և լայն սահմաններու մէջ գործող, հուժկու կազմակերպութիւն մը կար:

Հիմա որ թնդանօթները լուած են, կ'արժէ որ իր ընդհանուր գիծերուն մէջ ծանօթացուէր թէ՛ ի՞նչ էր այս շարժումը, որո՞նք կառավարեցին զայն, ի՞նչ արդիւնքներ ունեցաւ և ո՞ր չափով ազդեց թուրք մտայնութեան վրայ:

Ի՞ՆՉ Է ԲԱՆԴՈՒՐԱՆԻՉՄԷ

Իպրահիմ Հիլմի, ծանօթ թուրք գրողը, իր «Արթնցի՛ր, ո՛վ թուրքիա» անուն գրքին մէջ Դուրանիսթներու երազած հայրենիքը սա պէս կը սահմանէ. «Կ. Պոլիսը իրեն մայրաքաղաք ունենալով, նոր Դուրանը կ'սկսի Եգէական ծովէն, կ'ընդգրկէ Փոքր Ասիան, իր մէջ առնելով Կովկասն ու Ասորպատականը, կասպից ծովուն վրայէն կ'իջնէ Միջին Ասիա, մինչև Դուրանի բարձրաւանդակը, Ալթանուրու ստորոտը: Սոյն երկրամասը թուրքերու պապենական հողն է, Մայր Հայրենիքն է. այստեղ հաւաքելու և բնակեցնելու է բոլոր թուրքերը: Պոլսոյ խաղանք պէտք է իշխէ այս միապաղաղ և միատարր թրքութեան, նոր Դուրանին»:

Ահա այս էր նոր հասնող թուրք մտաւորականութեան ազգային իտէսլը՝ Համաթրքութիւն, իրենց բառով «Թուրքճիլիք»: Դրաւել Եգէական կղզիներէն մինչև միջին Ասիա երկարող ընդարձակ ստարածութիւնը, և հոն գտնուող ոչ-թուրք տարրը ձուլել և կամ բնաջինջ ընել, այդ երկիրը ամբողջովին լեցնել թուրքերով և գնել միակ թուրք խաղանքի մը մականին տակ վերահաստատել նախկին ճէնկիղներու, թխուրներու, նամանաւանդ Օղուզի թուրք կայսրութիւնը իր բոլոր կազմուածքով, մէջտեղ բերել հուժկու գինուորական պետութիւն մը իր բանակով և իր ինքնուրոյն Բալախուկըքուքուսը և գրաւել ամբողջ Ասիան վերէն վար, որուն առջև պիտի դողար ամբողջ Բրիտանական Եւրոպան:

ԲԱՆԴՈՒՐԱՆԻՉՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ՈՒՍԿԻՑ ԾԱԳՈՒՄ ԱՌԱԻ

Բանդուրանիզմի գաղափարը նախ ծագում առած է Ռուսիոյ թաթարներուն մէջ: Անոնք ապրելով քրիստոնէայ պետութեան մը գերիշխանութեանը տակ, շատոնց իրենց մորթին վրայ զգայած էին ստրկութեան ծանր շղթան: Սակայն թաթարները Պոլսոյ թուրքերէն աւելի մտաւոր բարձր մակարդակի մը վրայ գտնուած ըլլալուն, իրենց մտաւորականներուն մէջ շուտով յառաջ եկաւ ազգայնութեան գաղափարը և անոր յաջորդող անկախութեան ձգտումը: Առ այդ իրենց կարեւոր նեցուկ կրնար ըլլալ միակ անկախ թուրք պետութիւնը՝ Օսմանեան կառավարութիւնը:

Օսմանեան սուլթաններէն Եալուզ Սէլիմ Եգիպտոսը գրաւելէ վերջ իսլամական իսալիֆայութիւնն նւս առած էր, որով նոր քաղաքականութեան մը հիմը դրուած էր՝ գրաւել և միացնել ամբողջ իսլամաբնակ երկիրները և կազմել իսլամ պետութիւն մը Ալ-Օսմանի մականին ներքեւ: Ասով մէջտեղ եկած էր Համիսլամութեան գաղափարը և անոր առնթներ քաղաքականութիւնը, և որ ատկէ վերջ դարձաւ բոլոր օսմանեան սուլթաններու քաղաքականութեան խարխիւր, մինչև Ապտ-իւլ-Համիտ Բ:

Ռուսիոյ թաթարներուն մէջ ազգայնութեան զարթնումը կը դուգադիպի Ապտ-իւլ-Համիտ Բ-ի իշխանութեան ստարիներուն: համիտական ընթացքը թոյլատրելի թաթար մտաւորականներու որ ազգայնական գաղափարներ տարածեն թուրքիոյ իսլամներուն մէջ:

Գազանի Ազէօրէ Օղլու թաթար գերդաստանէն մտաւորական մը՝ Ազէօրէ Օղլու Եուսուֆ՝ առաջին անգամ ըլլալով Եգիպտոս հրատարակուող «Իճթիհատ» թուրք ընդդիմադիր թերթին մէջ սկսաւ հրատարակել յօդուածաշարք մը «Իւշ բարզը սիյասէթ» (Երեք տեսակ քաղաքականութիւն) խորագրով: Սոյն յօդուածներով, գրողը, պախարակելէ ետք համիտեան ընթացքը, կը քննէր թուրքիոյ վերականգնման աղբակները, կը վերլուծէր այն երեք տեսակ քաղաքականութիւնները, զորս կրնային ունենալ թուրքիոյ վարիչները և կ'ընտրէր անոնց մէջէն մէկը, կը թելադրէր անոնց որ այդ քաղաքականութիւնը ընդգրկեն իբր միակ միջոցը թուրքիոյ վերականգնումին:

Առաջին տեսակի քաղաքականութիւնը կրնար ըլլալ համիսլամական քաղաքականութիւնը, զոր կը քննադատէր և անիրականալի կը գտնէր, և կ'եզրակացնէր թէ ազգայնութեան սոյն դարուն մէջ,

խաւանութիւնը բաղկացնող տարրերը իսլամ ըլլալով հանդերձ՝ ունին իրենց ինքնայատուկ ազգային ձգտումները, հետեւաբար երբոր քիչ մը զարգանան, պիտի ջանան իրենց որոշ իտէալներուն իրականացման ետեւէ ըլլալ, որով անոնք Օսմանեան Պետութեան համար զօրավիգ մը, յենակէտ մը չեն կրնար ըլլալ:

Երկրորդ տեսակ քաղաքականութիւնը զոր կրնային կիրարկել թուրք վարիչները, կրնար ըլլալ օսմանցիական քաղաքականութիւն մը: Ազգէօրէ Օղլուն կը քննադատէր սոյն քաղաքականութիւնը եւս և կ'եզրակացնէր թէ՛ թուրքիոյ ոչ-իսլամ տարրերը կրօնով և ազգութեամբ տարբերուելով տիրող տարրէն և ունենալով թուրքերէ աւելի բարձր մշակոյթ և քաղաքակրթութիւն ու որոշ ազգային իտէալներ, անոնք օր մը, պատեհ առիթին, պիտի ուզէին թօթափել թրքական լուծը և բաժնուիլ օսմանցիական գերդաստանէն: հետեւաբար թուրքիոյ համար օսմանցիական քաղաքականութեան մը հետեւիլ եւս օգտակար չպիտի կրնար ըլլալ:

Երրորդ տեսակ քաղաքականութիւն մը կրնար ըլլալ թուրքազգայնական քաղաքականութիւնը: Օսմանեան Պետութեան տիրող տարրը թուրքեր էին, սակայն անոնց մէջ ազգային գգացումը թմրած էր, թուրքերը տիրապետութեան ողնայարն էին, հետեւաբար պէտք էր ցնցել, արթնցնել զանոնք և յառաջ մղել, զարգացընել այդ տարրը որուն վրայ միակ կրնար կռթնիլ Օսմանեան Պետութիւնը: Ասկէ վերջ պետական քաղաքականութիւնն եւս պէտք էր իր ուղղութիւնը փոխել և դառնալ ազգայնական քաղաքականութեան մը — ինչպէս արդէն կ'ընէին Եւրոպայի բոլոր յառաջագէմ պետութիւնները — որուն ամէն կերպով պիտի օժանդակէին Ռուսիոյ թուրքերը: Այսպէսով վերանորոգուած և ազգային հողի վրայ կազմակերպուած թուրք պետութիւն մը միայն կրնար ռահ-վիրան ըլլալ համաթրքութեան մեծ իտէալի իրականացման:

Ազգէօրէ Օղլուն սոյն յօդուածաշարքը բունապետական ըէմիսին սրտ շրջանակի մը մէջ միայն կարդացուեցաւ և չկրցաւ թափանցել ժողովրդական խաւերուն մէջ, սակայն, անոնք յուսահատիլ չպիտէին, սպասեցին յարմար առիթի:

ԲԱՆԴՈՒՐԱՆԻՉՄԸ ԻՆՉՊԷՍ ԹՈՒՐԻՅԱ ՄՏԱԻ

Օսմանեան Սահմանադրութեան հռակումէն վերջ, Պոլսոյ մէջ յայտնուեցան խումբ մը թաթար մտաւորականներ, որոնց աչ-

քառու դէմքերն էին Ազգէօրէ Օղլու Եռսուֆ, Ահմէտ Աղայէֆ, Իսմայիլ Կազարինսկի. բոլորն ալ ուսական համալսարաններու մէջ ուսած և Եւրոպայի մէջ ուսումնին կատարելագործած անձեր: Ասոնք Բանդուրանիզմի առաքեալներն էին, որոնց նպատակն էր ցնցել թուրքերը և անոնց մէջ արթնցնել ազգային ոգին: Գործի սկսան մեծ թափով մը:

Այդ ժամանակ սկսած էր համախառնիզմի գաղափարը իր առջի կարեւորութիւնը կորսնցնել, և ատոր լրջօրէն յայս դնողներուն թիւը օրէ օր կը նուազէր, հազիւ կը գտնուէին կարեւոր անձնաւորութիւններ, որոնք համոզումով դեռ յամառէին կառչած մնալ այդ գաղափարին, ինչպէս բանաստեղծ Մահմէտ Ա.քիֆ: Պոլսոյ թուրք մտաւորականութիւնը եւրոպական գրականութեամբ շնած, տողորուած էր աւելի ազգայնական գաղափարներով քան թէ կրօնական: Ուրեմն հողը պատրաստ էր, հարկ էր մշակել զայն:

Պոլսոյ մէջ կազմուեցաւ — միշտ թաթար գործիչներու ջանքերով — ընդարձակ բրոքակալիստի գործ՝ զանազան բաժանումներով: 1. Մամուլ, 2. Բանախօսութիւններ և հրատարակութիւններ, 3. Ընկերակցութիւններ, 4. Ներկայացուցիչներ, 5. Երաժշտութիւն: Բրոքակալիստ առաջին թափին մէջ իսկ թուրք մտաւորականութիւնը ստուար մեծամասնութեամբ հակեցաւ դէպի Բանդուրանիզմ: Անոնցմէ զատ թաթար գործիչներու շուրջը հաւաքուեցան պետական ականաւոր անձնաւորութիւններ՝ ծիրակուտականներ, երեսփոխաններ, բարձրաստիճան գիւմուորականներ, համալսարանի ուսուցիչներ, խմբագիրներ, գրողներ, բարձրագոյն վարժարաններու ուսանողներ, որոնց խոչալն էր Բանդուրանիզմ:

Բրոքակալիստն ամէն ուղղութեամբ սկսաւ աննախընթաց թափով մը քանի մը տարի վերջ արդէն Իթթիհատի կեդրոնը, նախարարութիւնները, — մասնաւորապէս կրթականը և Զինուորականը — Դուրանիսթներու ձեռքն անցած էին, որոնք սկսան իշխել Պոլսոյ մէջ:

ԻՆՉ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԳՈՐԾԵՑ

Մամուլ. — Պոլսոյ և կարեւոր թրքաշատ կեդրոններու մէջ սկսան հրատարակուիլ հետեւեալ թերթերը, նուիրուած դուրանական բրոքակալիստին.

1	Կ. Պոլիս	Դուրան	մեծ օրաթերթ
2	»	Թիւրք Եուրօք	կիսամսեայ

3	Կ. Պոլիս	Թիւրք Տերնեկի	պարբերական
4	»	Խալգա Տօլրու	շաբաթաթերթ
5	»	Պիլկի	պարբերական
6	»	Նեհի Մեհմուա	շաբաթաթերթ
7	»	Թիւրք Գասրնր	»
8	Իզմիր	Քեօյլիւ	օրաթերթ
9	Գոնիա	Պապալըզ	»
10	»	Թիւրք Սեօզիւ	»

Սոյն թերթերուն կ'աշխատակցէին դուրանխատ գրողներ՝ որոնց գլխաւորներն էին Խալիտ Զիյա, Ահմէտ Էմին, Ա.գա. Կիւնաթիւզ, Զիա Կէօք Ալի, Եագուպ Գատրի, Ճէլալ Սահիր, Եահեա Քէմալ, Իամայիլ Հապըր, Համտուլլահ Սուպի, Քէօիբիւլի Զատէ Ծուաա, Ահմէտ Րէֆիք, Ալի Ուլլի, Մէհմէտ Էմին (ծանօթ բանաստեղծ) Սէյֆէտտին Կալիպ, Միւհիտտին, Խալիտէ Էտիպ (կին գրող), և ուրիշ զեռ շատ մը նոր գրողներ։ Սոյն բոլոր թերթերը կը խմբագրուէին պարզ, դուրահասկնայի լեզուով մը և կը ծախուէին դուրամատչելի գիներով ու կը խօսէին բուն իսկ ժողովուրդին, բոլորին ալ իտէպը համաթրքութիւն էր։ Ասոնցմէ զատ մի քանի տարուան մէջ հրապարակը ողողուեցաւ թիւրքի պրականութիւնով մը։ Իրենց իտէպը բացատրող գրքոյկներու հեղեղ մը լեցուց հրապարակը, որոնք ձրիի համարժէք գինով մը կը ծախուէին։ Նոյնպէս հաստատուած էր մասնաւոր գրատուն մը, որ միակ դուրանխատ գիրքեր կը ծախէր հատարակութեան, թուրք գրչարանութենէն առնուած հէքեաթներ, աստապիլներ, գիւցաղներդութիւններ, մանկական պատմութիւններ, բանաստեղծութիւններ, ազգային վէպեր, թատերգութիւններ, ուսումնասիրութիւններ առատօրէն կը գտնուէին հոն։

Սոյն հրատարակութեանց մէջ նշանաւոր են՝ Գրգըլ Էլմա (Կարմիր խնձոր) պատմուածք՝ Զիա Կէօք Ալիի, Նեհի դուրան (Նոր դուրան) վէպ՝ Խալիտէ Էտիպ, Թիւրք սազը (Թուրքի քնար) բանաստեղծութիւն՝ Ահմէտ Էմին, էյ Թիւրք ուլան (Ո՛վ թուրք, արթընցի՛ր) բանաստեղծութիւն՝ Մէհմէտ Էմին։

Նոյնպէս մէջտեղ եկաւ գայրոյական դասագիրքերու շարքեր, բոլորն ալ թուրք ազգայնական ոգիով գրուած, որոնց մէջ յանուն համաթրքութեան նպատակը զօնուած էր միջոցին։ Մանկավարժական որոշ մէթոտներ անտես առնուած էին գիրքերը դուրանական իտէպիներուն ծառայեցնելու համար։

Պոլսոյ և գաւառի բոլոր դպրոցներուն մէջ մուտք գտած «Միւլի» (ազգային) ընթերցարաններ, որոնց հեղինակները յայտնի դուրանիսթներ էին ինչպէս՝ Քէօփրիւլի զատէ Ֆուատ:

Բանախօսութիւններ. — Պոլսոյ զանազան կողմերը կը տրուէին բանախօսութիւններ, դպրոցներու, թատրոններու, քլիւպներու մէջ — Համալսարանի սրահը, Տար-իւլ-Շէֆազայի, Թիւրք Օճաղըի, Թիւրք Տէրնէկիի, Շարգ, Ֆէրահ, Միլլէթ թատրոններուն, կալաթա Սէրայլըլար եռւրտին, Միւտաֆաաի Միլլիյէի և Տօնամայի բոլոր սրահներուն և Պոլսոյ բոլոր թուրք քլիւպներուն մէջ — թուրք ազգայնութեան, պատմութեան և գրականութեան վրայ, որուն կը փութար երկսեռ թուրք հասարակութիւնը: Կը խօսէին կարող դուրանիսթներ: Սոյն բանախօսութիւններուն կը հետեւէին համալսարանի և զինուորական վարժարանի ուսանողները, ինչպէս նաեւ բոլոր բարձրագոյն և երկրորդական վարժարաններու աշակերտութիւնը, որոնց չկազմուած նկարագրին վրայ վիպային տպաւորութիւն մը կը ձգէին եղած կրակութեան բանախօսութիւնները, և նորահաս թուրք սերունդը բոլորովին այլափոխուած դուրանական երազներով՝ սկսաւ իր անունը փոխել և բուն անունին կցել հին թրքական անուններ՝ Զիա Ալի, Շէվքէթ Թօրղուա, Օսման Օղուզ և այլն:

Բանախօսութիւնները կը տրուէին երկսեռ հասարակութեան, մասնաւորաբար հոգ կը տարուէր կանանց յատուկ բանախօսութիւններ, անոնց մէջ արթնցնելու և հրահրելու համար թուրք ազգայնամոլութիւնը: Միւս կողմէն մեծ զարկ կը տրուէր աղջկանց դաստիարակութեան:

Ընկերակցութիւններ. — Դուրանիսթները, Պոլիսը քլիւպներու, օճախներու, տէրնէկներու ցանցով մը պատեցին, զրեթէ բոլորն ալ միեւնոյն նպատակով՝ ժողովել թուրք երիտասարդութիւնը և զանոնք մարզել ազգայնութեան գաղափարով և սողորել անոնց խանդոտ երեւակայութիւնը Դուրանի իտէալով: Այս ընկերակցութեանց զլիսաւորն էր Թիւրք Օճաղը (Պայագիտի մէջ) որուն նախագահն էր յայտնի գրող՝ Համտուլլահ Սուպիի Այս օճաղը տեսակ մը լսարան էր, ուր կը տրուէին բանախօսութիւններ՝ զանազան նիւթերու վրայ, և շատ անգամ սինէմայով և մուլական լապտերով դուրանի վերաբերեալ տեսարաններ և դէմքեր կը ցուցադրէին: Թուրք բանաստեղծներու գործերէն կտորներ կ'արտասանէին, տեղի

լ'ուեննար նուազ, դուրանական շարժումի պարագլուխներ ամէն միջոցի կը դիմէին ժողովուրդին մէջ արթնցնելու և հրահրելու համար թուրք-աղգային զգացումը:

Հոս, շատ անգամ յայտնի բանաստեղծ Մահմէտ էմին՝ իր բանաստեղծութիւնները ինք անձամբ կը կարդար:

Միւս բոլոր օճաղ և քլիւպներն ալ ասոր պէս էին, միեւնոյն նպատակով, ծրագրով կը գործէին որոնց վրայ առանձին առանձին խօսիլ չարժեր:

Իւրաքանչիւր օճաղ իր քայլերզը ունէր, ասոնց խոչալին և մտածելակերպի մասին գաղտնիար մը տալու համար թարգմանաբար մէջ կը բերենք «Թուրք Օճաղը»ին քայլերզը իբր նմոյշ:

Մենք թուրք ենք, միշտ ատու՛ կը պարծինք,
Ստեղծագործութենէն սկսեալ պատմութիւն ունինք,
Սրտերու մէջ թրքութիւնը սիրով կը բարախէ,
Ուրիշ խոչալ մը չունինք:

Առջեւնիս դրօշ, սրտերնուս մէջ Աստուած, ձեռքերնիս սուին,
Մենք կ'ուզենք ամբողջ աշխարհի տիրանալ.
Այլեւս մեր տաճարը «Թուրք Օճաղը»ն է,
Եւ մեր «Ֆեապէ»ն ալ բարձր ու լուսաշող՝
— Դուրանն է միակ:

Ներկայացումներ. — Նախկին թուրք թատրոնը կը ձեւափոխուէր: Դուրանիսթները ձեռք առած էին բեմը և նախկին թոյն դաշունական և հեշտաբոյր տուամներուն յաջորդեցին՝ ազգային, պատմական ներկայացումներ: Թուրք պատմական կեանքը սկսաւ ներկայացուիլ հանրութեան իր խաղաճներով, սուլթաններով, իրենց ժամանակի տարազով, բարքերով, խօսելու և հրամայելու ձեւերով: Դուրանիսթները իրենց նպատակին կը հասնէին, որովհետեւ թուրք ժողովուրդը քունէն նոր արթնցող մարդու մը նման կսթափէր և կը փութար իր աչքովը տեսնելու իր նախնիքներուն հերոսական անցեալը:

Ամէն ներկայացումէ առաջ յայտնի Դուրանիսթներէն մէկը բեմին վրայէն կը խօսէր հանրութեան ներկայացուելիք տուամին մասին, և կը բացատրէր անոր ողին ու կը դիւթեր ամբոխը իր խօսքին հմայքովը: Հոգեկան այդպիսի տրամադրութեան տակ կ'սկսէր

ներկայացումը՝ Երկսեռ թրքութիւնը կը հետեւէր այս ներկայացումներուն հեւիհեւ: Իւրաքանչիւր թատերախաղ մէկէ աւելի անգամներ կը կրկնուէր:

Միջնարարներուն և կամ ներկայացումէն վերջ մոզական լապտերով ժողովուրդին ցոյց կը տրուէր խաղին ժամանակին, անձերուն և տեղերուն վերաբերեալ տեսարաններ, կը տրուէին անհրաժեշտ ծանօթութիւններ, այնպէս որ թատրոնները Դուրանիսթներուն ձեռքը բրորականտայի դպրոցի մը հանգամանքը առած էին թրքութիւնը ա՛լ սկսած էր արթննալ:

ՆրաժժՏՈՒՔԻՆ. — Դուրանիսթները թուրք երաժշտութիւնը զարգացուցին: Նախկին արեւելեան մեղկ եղանակներու տեղ, կրակ ու բոց խօսքերու ընդելուզուած, սկսան աշխոյժ, թրթռուն նոր եղանակներ լսուիլ: Անոնց նպատակներէն մին էր նաեւ հին թուրք երաժշտութիւնը վերակենդանացնել և կազմուեցաւ «Մէհթէրհանէի իյազանի» անունով երաժշտախումբ մը, միջին դարու թուրքերու տարազով և այն ատենուայ պալատական նուագածուներու կազմով, սովորութիւններով ու նուագներով, որոնք իրենց տարօրինակ տարազով ամէն ուրբաթ օր Թօփ Գափուի հրապարակին վրայ կը նուագէին հին թրքական եղանակներ և շաքլլներ, որոնք կ'երգուէին երբեմն սուլթանական պալատներուն մէջ:

Ունէին նորերէն դուրանական երգերու բաժին, որոնք Դուրանիսթներու իտէալը կը ցոլացնէին: Երգուած երգերէն իբր նմոյշ մէջ կը բերենք կտոր մը թարգմանաբար.

Ո՛վ «(Օսմանճըզ)»ի Տուն՝ նուիրական հայրենիք, որքա՛ն գեղեցիկ ես...
Լեռներովդ սարսափներ կը սփռես.

Զմրուխտ դաշտերուդ մէջ ոսկեղէն գետեր կը հոսին,

Անօթի թշնամիներ քեզի նախանձով կը նային.

Մենք թո՛ւրք ենք, Դուն թրքութեան աւանդ մըն ես,

Մի՛ վախնար, բոլորս կը զոհուինք և քեզ չե՛նք տար:

Անատօլուի դաշտերուն մէջ՝ դեղին հասկեր,

կոչկոճուած ձեռքեր ու մերկ սրունքներ...

Անոնք մեր պարզամիտ դիւղացիներն են ու մեր հացին դուռը,

Հացի դրան ծառայել ամէն մարդու պարտականութիւնն է.

Ո՛վ թուրք երիտասարդ, կը բաւէ՛, ալ մի՛ քնանար.

Վազէ՛ զիւղացիին օգնութեան, ալ մի՛ կհնար:

Թրքութեան ցաւը շատ դառն է, ալ խօսիլ մի՛ տար,
Սիրտդ քար, ապառաժ ալ ըլլայ չի դիմանար.
Դպրոց չկայ, ճամբայ չկայ, տոկոսի չարիքն ալ այրեց մոխիր դարձուց
Առատութեանց երկիրը — Սուրբ Հայրենիքը,
Դպրոցը իր կոնակին վրայ, ճամբան ալ իր ոսկրներով
Պիտի չինէ թուրք երիտասարդը, ա՛լ վճռապէս ուխտեց:

Բանդուրանիզմի առաքեալները կը յաջողէին բրորականտը
իրենց յուսացածէն աւելի տարածուած էր և աւելի ներգործութիւն
ըրած էր ժողովուրդին խաւերուն վրայ: Հիմա թուրք կրօնամոլու-
թեան յաջորդած էր թուրք ազգայնամոլութիւնը: Պոլսոյ մէջ ամէն
բան սկսած էր Դուրան հոտիլ:

Դուրանիսթներ համալսարանին մէջ կարեւոր ամթոռներ գրա-
ւած էին:

Պոլսոյ բոլոր թուրք վարժարաններուն — բարձրագոյն, երկ-
րորդական, նախակրթարան — ուսուցիչներու ջախջախիչ մեծամաս-
նութիւնը դուրանիսթներ եղած էին: Նոյնպէս գաւառի վարժարան-
ներուն ուսուցիչներու կարեւոր ատկոսը քիւլբնի էր:

Եղաւ ժամանակ մը որ համալսարանի մէջ ուսուցչական պաշ-
տօն առնելու համար դուրանիսթ ըլլալէ տարբեր արժանիք նկատի
չէր առնուեր: Նոյնպէս Պոլսէն դաւառները զրկուած ուսուցիչներու
մէջ միշտ դուրանիսթներուն նախապատուութիւն կը տրուէր:

Կրթական նախարարութիւնը ձեռքերնին առած էին, նոյնպէս
Էվգաֆը, որ անպաշտօն կերպով դրամական նուէրներ կ'ընէր Դու-
րանիսթներուն: Մինակ մէկ անգամ գրեցին թերթերը թէ «Թուրք
(Օճաղը)ին տասներհինգ հազար դրուշ տրուած է:

Բրորականտը ահագին թափ մը, հեղեղի մը երեւոյթը առաւ,
մանաւանդ պատերազմի միջոցին: Կարեւոր թուրք թերթերը խա-
փանուած և մնացածներուն վրայ ալ ճիւղաղային գրաքննութիւն մը
դրուած էր, որով ասպարէզը միայն Դուրանիսթներուն մնացած էր:
ուզածնուն պէս կը շարժէին: Պոլսոյ թուրք մամուլը իրենց համակիր
էր մասամբ, համամիտ չեղողներն ալ, սահմակած՝ դիտողութիւն
չէին կրնար ընել: Միակ դիտողութիւն ընողները եղան Բիլա Թէ-
ֆիլ և Ճէլալ Նուրի, որ վերջինս քաւեց իր մեղքը, որովհետեւ
Դուրանիսթները խափանել սուին իր թէ՛ «Աթի» թերթը և թէ՛ «Է-
տէպիյաթը Ումու միյէ Մէճմուաւը» պարբերականը՝ որ վարչապետին
մատնաւոր հրամանովը միայն թոյլատրուեցաւ վերահրատարակուիլ:

ԴՈՒՐԱՆԻՍԹՆԵՐՈՒ ՏԵՍԱԿԷՏՆԵՐԸ

Դուրանիսթները, ընդունուած շատ մը բաներու մասին տարբեր ըմբռնումներ և հայեցակէտներ ունէին. անշուշտ հետաքրքրական է գիտնալ թէ, շատերու մէջէն՝ թուրք լեզուին և գրականութեան և վերջն ալ նամանաւանդ տարրերու մասին ի՞նչ էր ասոնց տեսակէտը:

Լեզուի մասին. — Դուրանիսթները կը խորհէին որ ազգային գիտակցութեան ամենադորաւոր ազդակն է լեզուն: Կը հաւատային թէ թուրք լեզուն պէտք եղածին չափ հարուստ է, հետեւաբար պէտք չունի արաբերէնէ և պարսկերէնէ փոխ առնուած ձեւերու և շատ մը բառերու, որոնք հոմանիշ ունին թուրքերէնի մէջ. ուստի պէտք է լեզուէն վտարել այդ ձեւերը և բառերը, ու լեզուն գրել զուտ թուրքերէնով: Մէհմէտ էմինի «Թուրք Սաղը» և իր բոլոր բանաստեղծութիւնները այդ ձեւով գրուած են: Արդէն Դուրանիսթները իրենց ամբողջ գրականութեանց մէջ կը ջանային սկզբունքին հաւատարիմ մնալ, մասնաւորապէս «Թուրք Եուրտը» պարբերականը կը խմբագրուէր այդ ձեւով:

Իրենց կարծիքով, լեզուին մէջ արաբերէնէ առնուելով գործածուող շատ մը բառեր արդէն թուրքերէն ունէին, հարկ չկար անոնց արաբերէնը գործածելու, պէտք էր թուրքերէնները ընդհանրացնել, զոր օրինակ՝

արաբերէն		թուրքերէն	
Մէհլիսը Մէպուսան	(երեսփոխանական ժողով)	Դուրուլթայ	
Մէպուս	(երեսփոխան)	Եալվաճ	
Ա.եան	(աւազանի)	Գօճալար	ևայլն

և կը հաւատային որ սոյն պարզ թուրքերէնով թուրքը ալ աւելի պիտի զարգանայ և աւելի պիտի սիրէ իր լեզուն:

Գրականութեան մասին. — Դուրանիսթներու կարծիքով մինչև հիմա եղածը գրականութիւն չէր, այլ Պոլսոյ, ապականուած ու այլասերած միջավայրի մը արտադրութիւնն էր: Ըստ իրենց, թուրք գրականութիւնը, թուրք հոյին և խոէալը ցոլացնելու համար բղխելու էր թուրք դիցարանութենէն, մինչդեռ մինչև ցարդ Պոլսոյ մէջ ասոր հակառակ ուղղութեամբ գործած էին: Իրենք աչխատեցան այդ նոր ուղղութեամբ: Ակոսան թուրք դիցարանութիւնն ու առասպելները վերակենդանանալ, Այդ ուղղութեամբ հրատարակութեանց մէջ աչքի կը զարնէ իսալիտէ էտիպի «Եէնի

Դուրան» վէպը և Չիա Կէօք Աւիի «Դըղըլ Էլմա» պատմուածքը։ Դուրանիսթներու համողումով, անուանի բանաստեղ թէվֆիգ Ֆիքրէթ թուրք բանաստեղծ մը չէր, այլ «Պոլսոյ բանաստեղծ», որովհետեւ իր ներշնչումները յոյն գիցարանութենէն քաղած էր։

Տարբերու մասին.— Այդ մասին Դուրանիսթները անողոք էին, ամբողջ Եէնի Դուրանը պէտք էր բնակելի ըլլար միմիայն թուրքերով։ Իրենց մէջ և ոչ մէկ տարւեր տարրի գոյութեան կը հանդուրժէին. արդ, իրերու արամաբանական հետեւանքով Հայոց վերապահուած էր կատարեալ բնաջնջում։ Առ այդ նշանակելի է Իթթիհատի կեդրոնի օղզեցիկ անդամներէն՝ Տօքթօր Նաղըմի յայտարարութիւնը, ընդգիմադիր երեսիոխան Իսմայիլ Հազըրի, «Դուք մեզ կը մեղադրէք որ գործ չենք կրնար ընել. քանի մը տարի վերջ պիտի տեսնէք որ ամբողջ Անատօլուի մէջ ոչ-թուրք տարր չպիտի մնայ, Անատօլուն պիտի ըլլայ միապաղաղ՝ ինչպէս է Ֆրանսան»։ Բացատրութիւնները աւելորդ են (Տես «Միւսավաթ» 1913 թիւ 6)։

ՎԻՍՁԱԲԱՆ

Եթէ պատերազմը տեղի չունենար և սկսուած թափովը շարունակուէր Բանդուրանիզմի գաղտնիարը, ապագան ի՞նչ անակընկալներ պահած էր. ատիկա ճշդել բնականաբար դժուար է, սակայն, մէկ կէտ միայն որոշ էր որ մեզ՝ Հայերուս համար ոսկեղօծ ապագայ մը չէ որ կը պատրաստուէր, որովհետեւ թրքութիւնը անկօրէն կ'արթնար։

Պատերազմը թուրքիոյ թիւերը կտրուց. Բանդուրանիզմն ալ իր թափը կորսնցուց՝ որ սկսած էր արդէն լրջօրէն Եւրոպան մտահոգ ընել։

Եւ բողոքի ի՞նչ հեղնութիւն, որ ժամանակին Պոլսոյ և բովանդակ Օսմանեան Պետութեան իշխող դուրանիսթ պարագլուխներն այսօր նոյն քաղաքին մէջ բանտարկուած պատերազմական ատեաններու առջև կը քաշկոսուին Սաէայն, իրենց բնաջնջումը ծրարած Հայութիւնը թէև ճղակտոր՝ սակայն նորէն իր պատմական դերին մէջն է՝ թառած հայկական բարձրաւանդակին վրայ, լուսաւորութեան ջահը միշտ ձեռքին մէջ բարձր բռնած՝ Եւրոպայի համար պահակի դերը կը կատարէ Ասիոյ բարբարոսներուն դէմ։

Յարգանք այդ ափ մը ժողովուրդին և անոր վսեմ իտէալին։

7 Ապրիլ 1919
Հայկական Քէմր ՎԱՀԱՆ Հ. ԵՆԵԻԳՕՄԵՆՈՒԵԱՆ

ՍԷՆ-ՄՕՐԻՑԻՅ

Դու՛ք նման էք չհնադ երկրիս
Սեն-Մօրիցի ազա՛նս լեռներ,
Միակ ընկեր հեզ պանդխտիս
Դո՛ւք էք, լեռնե՛ր, ծաղկո՛ւս մարգեր:

Տարագիր եմ հայրենիքից,
Ունի ձեզ պես նա էլ լեռներ,
Նրբ գալիս եմ ես ձեզ՝ նորից,
Սիրսս են լեցունւմ պես-պես յուրեր:

Դո՛ւք երազիս եւ անցեալին,
Սեն-Մօրիցի ազա՛նս լեռներ,
Յուշարձանն էք, եւ ինձ կրկին
Յիցեցնում էք հին-հին յուրեր:

Աս ես մեցակ եւ անընկեր
Արմատահան մի ծառի պես
Թառամում եմ օր ու գիշեր,
Ջրկրւելով սերեւներես

Սեն-Մօրից
1917

ՏԻԿ. ԱՇԽԻՆ ԼԱԼԱՅԵԱՆՑ

ՀԱՅ ԻՏԷԱԼԻՆ ՅԱՂԹՒԱՆԱԿԸ

20Ն՝ Ա. Ա. ՀԱՐՈՆՆԱՆԻՆ

1876ի այն չարաբասախիկ օրը, որ Համլտ՝ քսաներորդ դարու Ներոնը՝ մահաբոյր սաղրանքներով յաջողեցաւ բարձրանալ Օսմանցիներու արքայական խարխլած դահլ, ա՛յդ անխիժեալ օրէն սկսեալ Նըլտըզը՝ ոճրածին մարդ-զաղաններու արիւնաբոյր որջը՝ բռնակալներու և անոնց սնակալէզ արբանեակներու յատուկ սաստկութեամբ ու հեզնական թօնով, անդադարի որոտաց սին պատգամներ՝ ի դէմ անհաւատ հայ ժողովուրդին, «բանտ, աքսոր և կախաղան՝ սխառէմաթիք ջանքերով պէ՛տք է հալածել հայ լեզուն ու ստեղծագործ միտքը, որ արդարութիւն կը թախանձէ, ու պէ՛տք է տանջել հայ սիրտն ու հողին, որ կեանք ու արն կը բաղձայ»:

— Գեանափոր, տամուկ նկուղներուն մէջ աղօտ լոյսեր պըլպըլացին ե՛ւ ձմրան ցուրտին ե՛ւ ամրան տօթին, ու թաղուած ժայռերու վրայ, Մեծ վարդիաներ, հաւատքին ուժովը պօսկանդուած ու յոյսին արփապեղ երազանքներովը արբշիտ, հանդարտ բայց ամենհօրէն, անջնջկլին՝ հայ խռէալը՝ քանդակեցին, Մեսրոպեան լուսածիր տառերով:

Ու Ստամպուլի շնարարոյ տէրերը և իրենց ստրուկ դարձած իսլամ վոհմակները, ամբողջ քառորդ դար ոռնացին. «Չարդ, արիւն ու աւեր՝ պէս պէս զահանդանքներով պէ՛տք է սարսափեցնել հայ ազգը, որ ազատութիւն կ'երագէ»:

— Լեռներու ձիւնածածկ կատարներուն վրայ արագաուլաց արծիւներ թառեցան, և սառնապատ ձորերու մէջ թիկնող կորիւններ բոյն գրին: Յոգնած և յուսաբեկ ճամբորդներ, որ խաւարէն խարխափած և հալածանքէն սարսափած կը քալէին շիրմաստաններէն, նշմարեցին ըմբոստութեան խարոյկը լեռներուն, որուն բոցերը կասկարմիր էին, ու բացականչեցին. «Օ՛ դարմանալի, օ՛ հրաշալի տղաք»:

Ու երջարգի արիւնկղակ բորենիները — էնվէր-թալաաթներ — այս անգամ մշակեցին և հրամայեցին գործադրել հրէշային, ճիւղադատեա ծրագիրներ, որ երբէք իծերու, գազաններու և հիդրաներու թունաւոր ուղեղներուն բջիջները խառնուած կրնան ծնանիլ. «Տարագրութիւն, սպանդանոց ու գեհնն, պէ՛տք է իսպառ բնաջրջել հայ ցեղը, որ անհամար դարերու քանդիչ յորձանքներուն կուրծք սուած, գերմարդկային ճիգեր կ'ընէ փշրելու իր ոսնակապ երկաթեայ շղթաները ու գրկելու Ազատութիւնը: Այո՛, հինգ տարեկանէն վեր հայ անուն կրող բոլո՛ր, բոլո՛ր մանուկները պէ՛տք է սրախողխող մահացնել՝ որ Թուրքիան ազատի հայկական հարցի մղձաւանջէն, էրզրումէն հնչած ձայներէն, ու իսլամի մահիկը փայլի յարեւելից՝ փոխան խաչին»:

Մըրկածին հրաշալի պարմաններ և լուսադէմ, գեղանի ամաղոններ, Եփրատ-Արաքսի ջուրերով հանուկ սուած, և Վարագ-Արագածի սուրբերու անունով ուխտուած՝ վարդակարմիր հորիզոններու հմայքներու կարօտ, և քինոտ վրէժխընդութեան վայրկեաններուն ծարաւի, հայ կուսութեան մարմարեայ անբիծ պատիւին համար և հայ փառքին գեղեցկութեանը համար, գուսարայաղթ խոյանքներով, խառնեցին իրենց բոսոր արիւնը աստուածներու արիւնին հետ, անուանութեան սկիհին մէջ, ուրկէ՛ գալիք սերունդներ, անյագօրէն, պիտի ըմպեն հիւթերը գերմարդոց հոգիին, և հայ իտէալը յաղթանակեց վսեմօրէ՛ն, փառապանծօրէ՛ն, ամենիօրէ՛ն:

Ու ականջ տուէք դահիճներու կազկանձիւնին ու թուրք խուժանի վայնասուտին. «Ո՛հ, Հայաստան, կիլիկիա գային ձեռքերնէս. վա՛յ մեր զլիսին»:

— Օ՛, ես կը լսեմ յաղթական սանաձայնը մեր տղոց, որ կ'անցնին հայրենի սարալանջերէն դէպի քանդուած սրբատեղիները իմ ցեղիս, ու անոնց կը հետեւին որբերը՝ ծաշկեփուհներով, այրիները՝ աղօթքներու մրմուռնջներով ու ժողովուրդը համակ՝ գու կեցցէներով: Խուճիկ, մեղեղի, արցունք ու ժպիտ իրար կը խառնուին

սրբակառոյց գմբէթներուն տակ, ու մեկնուչ զանգակներու դօ-
ղանջները կ'արձագանգեն Հայաստանի բուրումնաւէտ ծոցէն. «Ազա՛տ
ենք այլեւս, և յաւէ՛տ ազատ պիտի մնանք»:

Ու հաւատացէ՛ք, որ վեց դարու մեր մեռելները ծափ կու-
տան իրենց ցուրտ հողակոյտերէն:

Նիկոսիա

ՏՕԲԹ. Ռ. ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ

Լ Ր Ս Ժ Ե Շ Տ

(ՍԻՐՈՅ ԳՐԻՐԻՍ ԱՆՐՁԻՆ ԷՋԸ)

ՊԱՐԻԿԻ ՄԸ ՈՐ ԵՍ ԱՅՆՔԱՆ ՍԻՐԵՑԻ.

Մրարեցի, ու զայն կ'ուղղեմ հասցեիդ,
Ձերդ ծաղկի փունջ մ'որ բոյն ունի եւ ժպիտ,
Հոգիս՝ զայն՝ բուրասանեն փայեցի,
Գոյզքն նրաւ քե՛զ՝ ո՛վ պարիկ, ո՛վ հուրի:

Ես հո՛ն դրի սերս ամբողջ կիբերս ժանս
Տենջանքս բոց ու երազներս արգաւանդ,
Նսխանձս, արցունքս, հեծկտուքներս յուսանաս
Թարթափեցի այդ եղբունն մեզ՝ առաս:

Պիտի կարգաս, չի հասկընաս պիտի, դուն,
Մասլ իմաստն հոն գալարուող ցաւերուն,
Պիտի մեկդի նեճես, հազիւ մեղմ յուզմունք
Եր հոգիեդ ներս սարգամ. շիք մ'արցունք

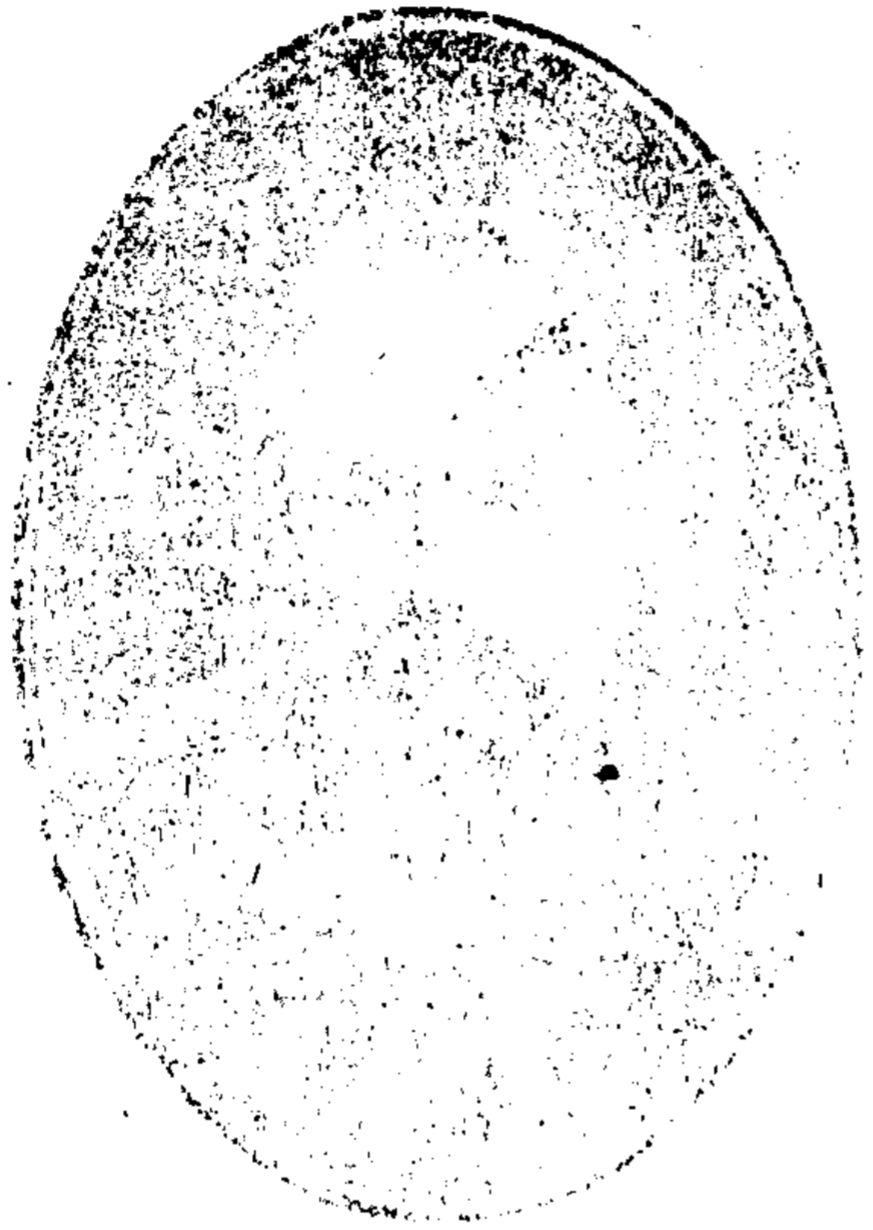
Հազիւ սահամ այտերեդ վար. զի հոգիդ
Մանուկ է դեռ զգալու սերն այնքա՛ն բիրտ:
— Օր մը, սակայն, պիտի բանաս զայն նորէն,
Եւ պիտի՛ կարգաս. ու այս անգամ սարօրէն

Յուզում մ'հոգիդ պիտի գրկէ, պիտի՛ յիշես
Տժգոյն տղան որ քեզ սիրեց խենթի պէս,
Որուն, սակայն, դուն չի նանչցար սիրտն համբուն,
Չի չափեցիր խորունկութիւնն իր սիրոյն....

Պիտի յիշե՛ս, ոգեկոչես անձկօրէն
Սերը անոր, գիրք անցեալիդ ընդմեջէն,
Բայց սիրոյդ տեղ անոր արտին մեջ անձիւր
Պիտի՛ գտնես սեւ աւերա՛կ, պաղ մոխիր....

Մ. ՈՍԿԵԱՆ

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
AND
GEOGRAPHY
OF THE
CITY OF BOSTON

ՌՈՍՏՈՄ

(ՍՏԵՓԱՆ ԶՕՐԵԱՆ)

Քաղաքաբնակ համբուն վրայ մեծ եւ լուսավառ
արեալ ոյսներու կարօտով անձկայրեաց
վերջին մեծ գոհը

Մ Ե Ր Զ Ա Հ Ե Ր Ը

Մենք կը սիրենք երգը գեղջուկին, կը սիրենք գեղը բնութեան, ծաղիկը մարգերուն, կը սիրենք լոյսը և մանաւանդ ջահակիրներն այն հաւատքին՝ որ հայ ցեղը կոթողեց ամրակուռ, այն յոյսին՝ որ ռանվիրան եղաւ և այն գազափարին՝ որ մեր մթամած հորիզոնը միշտ շողարձակ պահեց. ու այսօր, ընկճուած, յոգնաբեկ կ'աւաղենք կորուստը այդ ամենուն: Ո՛չ ոք կը հպանցի մեր վէրքերուն, ոչ ոք կ'սփոփէ մեր վիշտը և այս ինքնալքումի պահուն դարձեալ անունց յիշատակն է որ մեզ կը զօդէ կհանքին ու մեր ուղին կը բանայ դէպի ասպզան:

Կը տեսնե՞ս, Հայորդի՛, որ մեր գեղօնները գողօններ են դարձեր, մեր ջահակիրները ջահերու պէս կը վառին անձանօթին մէջ և մեր խաւարակուռ ճամբան կը լուսաւորեն: Ո՛ւր են վարուժան, Սիամանթօ, Չարդարեան, Ակնունի, Զօհրապ և ամէնը, ու ամէնը անհամար: Մին արուսեակ է դարձեր, մին՝ երեւակ, մին լուսնի պէս անդունդն ի վար կը հայի, մին զերթ արեւ՝ աչքեր կը խատացընէ: Ջահեր ամենքն ալ՝ որ երբևի՜ն ջահակիրներ էին:

Երբ կ'զգաս թէ քայլերդ կը խարխափին տարտամին մէջ, նայէ՛ անոնց, Հայորդի՛, երբ կ'զգաս թէ հողիդ կ'ալեկոծի անձանաչին ի խնդիր և դատողութեանդ՝ նաւը կը վարանի յորձանուտ ալիքները ձեռքել և նաւահանգիստ հանգրուանել, նայէ՛ անոնց:

Նայէ՛ անոնց երբ ցեղին սիրտը կ'ուզես տեսնել. նայէ՛ անոնց երբ դիւցազնութիւնը, փառքը և վեհութիւնը կ'ուզես պատկերել ներկայ ընչաքսողց նենգ ու հեղց մարդկութեան դիմաց:

Ո՞ր մէկ սրբութեան ուխտաւոր աւելի ջգուտ, տոկուն և վսեմ եղաւ քան անոնք՝ որ տիեզերական վեհագոյն մտատիպարը՝ պատիւը և ճշմարտութիւնը՝ մինչեւ վերջ և մինչեւ աստղերը բարձր բռնեցին: Եթէ արար աշխարհ անգէտ է և անտարբեր, դո՛ւն, Հայորդի՛, ծառայի՛ր անոր դէմ և ցոյց տո՛ւր թէ ի՛նչ կ'արժէին մեր ջանակիրները, գաղափարի կարապետները, որոնք այսօր այլեւս չկան, բայց անմահութեան ջանքուն պէս մեծափայլ կը վառին պիղծ հոգիներու դէմ յանդիման, ու մեզ դէպի իրենց կը ձգտեն:

Որքա՛ն բարձր կը շողան մեր ջանքերը, ինչպէ՛ս պիտի նաւենք, սուրա՛նք դէպի վեր. բայց պէտք է, պէտք է սլանանք յարատեւ, զի այսպէս կ'ուզեն անոնք, մեր ջանքերը, Հայորդի՛, այսպէս կը պատգամեն լուսաբարբառ:

Մարտէյլ, 1919

Թ. ԵՂԻՇԷ

Թ Ա Փ Ո Ւ Ր Ս Ե Ն Ե Ա Կ . . .

Ո՛վ չֆնաղ կոյս, կը փափաքի՞ս
Հանգչեցնել ու գլ ուխարդ կուրծփս.
Իմ սրսիս մեջ խոր, անյասակ
Սենեակ մը կայ պայծառ ու սաք,
Ուր ես լրբուած, ո՛վ չֆնաղ կոյս,
Կ'ապրիմ մինակ, անտէր, անյոյս...
Չորս պատիւն մեզ այդ սենեակին
Յարմար տեղ կայ մեր երկուքին:

Շա՛ս աղջիկներ եկան բացին
Անցորդի պէս դուռն առանձի՞.
Բայց այցքն իրենց անձան, աներգ
Սենեակն այդ իմ՝ դարձուցին մե՛րկ,
Ուր ես լրբուած, ո՛վ չֆնաղ կոյս,
Կ'ապրիմ մինակ, անտէր, անյոյս...
Չորս պատիւն մեզ այդ սենեակին
Յարմար տեղ կայ մեր երկուքին:

Բայց անցորդի պես շրլլայ որ
Ուզես անցնիլ Կոնեն անոր.
Դուն ինձ համար մա՛յր ես թե՛ հո,բ,
Իմ՝ որք կեանքիս ընկեր եկո՛ւր.
Եկո՛ւր, հոգի՛ս, արագընթաց
Արեգակը մար շմսած
Վազե՛ եկուր, կոենք դաւիմք,
Նոյն յարկին սակ մեկսեղ ապրինք:

Աղմըկայոյզ ու բազմամարդ
Սրբան մը չե՛ շեղազարդ.
Պարզ եւ անուխ, անսեթեւեթ
Սենեակ մ'ե փոքր — բայց օգուտս —
Խրնիթին մեջ իմ հե՛ք հոգւոյս,
Ուր պասկերս լոկ, ո՛վ չճնայ կոյս,
Պիտի գնես... Անոր կողքին
Պիտի կախեմ պասկերդ եռկին:

Եկո՛ւր, ո՛վ կոյս, որ ըլլայ լոյս
Խրնիթին մեջ իմ հե՛ք հոգւոյս,
Քեզմով միայն ստեն բան հոն
Պիտ՝ ունենայ կարգ ու կանոն:
Պիտի սխուր շրլլամ ա՛լ ես
Թե՛ որ երջանիկ տեսնեմ էեզ...
Իմ սերս անա, չճնայ հոգի՛ս,
Միակ զարդը Սիտ-սենեկիս...

Հետեւողութեամբ
Գ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

HENRIK IBSEN

ԿՈՅՐԵՐԸ

(Ք Ա Տ Ե Ր Գ Ո Ի Թ Ի Է Ն)

ՇԵՂԻՆԱԿ
ՄՕՐԻՍ ՄԷԹԵՐԼԻՆԿ

ՅԱՐԳՄԱՆԵՑ
Վ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ

Ա Ն Ձ Ե Ր

ԵՐԷՑԸ
 ԵՐԵՔ Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐԵՐ
 ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ
 ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԿՈՅՐԸ
 ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԿՈՅՐԸ
 ԵՐԵՔ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԵՐ ԱՂՕԹՔԻ ՄԷՋ
 ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ
 ԳԵՌՄԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ ՄԸ
 ԿՈՅՐ՝ ԽԵՆԴԻ ԿԻՆ ՄԸ

Հիւսիսային շատ հին անտառ մը, յաւէրժական տեսքով, անտղազարդ երկինքի մը տակ կէս զիշերին և զիշերուան տարածամ պահուն, ալիւոր քահանայ մը սեւ կրկնոցի մը մէջ փաթթուած նստած է: Իրանը և զլուխը թեթեւօրէն հակած ու մահացուօրէն անշարժ կը կաթնի հսկայ և անձաւատ կաշնի մը կոճղին: Դէմքը մեղրամոմի անյարիր դաշկութիւնը ունի, որուն վրայ կը բացուին իր մանիչա-կազոյն շրթունքները: Աչքերը անլինդան և սեւուուն՝ երբեք յոյսի նշոյլը ցոյց չեն տար, և որոնք կը թուին հեռաւոր անցեալի անվերջ

վիշտերով և արցունքներով արիւնտաժ ըլլալ: Ձիւնասպիտակ մօրուքը ցանցառ ոլորներով դէմքին վրայ կը թափի՝ որ աւելի պայծառ է և յողնած՝ քան զինք չըջապատող անտառին ամբողջ մռայլ լուսթիւնը: Վտիտ ձեռքերը փայտցած՝ միացած են իրարու՝ երանքներուն վրայ: Աջ կողմը, վեց տարեց կոյրեր նստած են քարերու, փայտերու և չոր տերեւներու վրայ. ձախ կողմը, իրարմէ բաժնուած արմատախիչ ծառերով և ժայռերու խոշոր կտորներով՝ նոյնպէս վեց կոյր կիներ՝ նստած են տարեց կոյրերուն դէմ: Իրենցմէ երեքը կ'աղօթեն ու անընդհատ կ'ողբան խուլ ձայնով մը: Ուրիշ մը շատ տարեց է: Հինգերորդը, համրի և խելագարի երեւոյթով՝ ծնկուղներուն վրայ նիրհած մանուկ մը կը կրէ: Վեցերորդը շատ երիտասարդ է, վարսերը մարմնոյն շուրջ կը ծփան: Տարեց կոյրերու նման անոնք ալ մութ ու լայն համազգեստներ հագած են: Շատերը կ'սպասեն արմուկնին կռթնցուցած իրենց ծնկուղներուն և դէմքերնին իրենց ձեռքերուն մէջ, և ամենքն ալ անօգուտ շարժումի մը վարժութիւնն իսկ կորսնցուցած ըլլալ կը թուին. ու կըլլին հեղձուցիչ և մտահոգող մռնչիւնին զլուխնին իսկ չեն դարձներ: Տխուր խոշոր ծառեր, գեղձիներ, լալկան յուսիներ և նոճիներ իրենց հոծ հովանիին տակ կը ծածկեն զանոնք: Օղիներու վտիտ թաւուտ մը կը ծաղկի Երէցին շատ մօտը, գիշեր ատեն: Արտակարգօրէն մութ գիշեր մըն է, հակառակ լուսնի, որ հոս հոն կարծես կը ճգնի փարատել պահիկ մը՝ սաղարթներու խաւարը:

- Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Տակաւին չեկա՞ւ:
- Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Արթնցուցի՞ք զիտ:
- Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես ալ կը քնանայի:
- Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Տակաւին չեկա՞ւ ան:
- Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ոչ ոքի գալը կը լսեմ ես:
- Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ժամանակ է որ կուրանոց վերադառնանք:
- Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հասկնա՞նք, ո՞ւր կը գտնուինք մենք:
- Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անոր մեկնելէն ի վեր կը ցրտէ:
- ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Որ և է մէկը գիտէ՞ թէ ուր կը գտնուինք մենք:
- ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Շատ երկար քալեցինք, կուրանոցէն բաւական հեռու պէտք է ըլլանք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Օ՛, կիները մեր դիմա՞ցն են:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մենք ձեր դէմը նստած ենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Սպասեցէք ձեր մօտը դամ, (կը կանգնի եւ կը խարխափե) ո՞ւր էք, խօսեցէ՛ք որ իմանամ թէ ո՞ւր կը գտնուիք դուք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Հոս՝ քարհրուէն վրայ նստած ենք մենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— (Կը յստաջանայ, ծառին կոնդին ու ժայռերու կտրուներուն կը զարնուի.) Մեր միջեւ բան մը կայ...

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Աւելի լաւ է որ իւրաքանչիւրս գտնուած տեղերնիս մնանք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞ւր նստած էք դուք: Կ'ուզէ՞ք մեր մօտը դալ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մենք չենք համարձակիր ոտքի կանգնիլ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երէցը ինչո՞ւ համար մեզ իրարմէ բաժնեց

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կիներու կողմէն աղօթքի ձայներ կը լսեմ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այո՛, երեք տարեց կոյր կիներն են որ կ'աղօթեն:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Աղօթելու ժամանակը չէ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Պահ մը վերջ արդէն ննջարանը պիտի աղօթենք: (Նրե՛ք տարեց կոյր կիները կը շարունակեն իրենց աղօթքը):

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կ'ուզէի հասկնալ թէ որո՞ւ մօտ նստած եմ ես:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կարծեմ թէ ես մօտդ կը գտնուիմ: (Իրենց շուրջը կը շօշափեն):

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Իրարու չենք կրնար դպչիլ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Սակայն և այնպէս իրարմէ հեռու ալ չենք: (Իր շուրջը կը շօշափե եւ ձեռքի ցուպով հիւնդերոդ կոյրին կը դպչի՝ որ կ'սկսի նշալ խուլ կերպով): Խուլը մեր մօտն է:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ամբողջին ալ ձայնը չեմ լսեր. քիչ առաջ վեց հոգի էինք մենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հիմա կ'սկսիմ հասկնալ. կիներն ալ հարցաքննենք, անհրաժեշտ է գիտնալ թէ ինչ պարտինք ընել. տակաւին երեք կոյր կիներուն աղօթելը կը լսեմ. արդեօք միասի՞ն են անոնք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Անոնք իմ քովս՝ ժայռի մը վրայ նստած են:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես չոր տերեւներու վրայ նստած եմ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հապա գեղանի կոյր կինը, ան ո՞ւր է:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Աղօթողներուն մօտն է:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞ւր է խնդն ու իր զաւակը:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը քնանայ, մի՛ արթնցնէք՝ զինք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛հ, որքան հեռու կը գտնուիս մեզմէ, ես ճիշդ մեր դիմացը ըստ կը կարծէի քեզ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինչ որ պէտք է գիտենք գրեթէ. մինչեւ երէցին վերադառնալը խօսինք քիչ մը:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Երէցը մեզ յանձնարարեց որ լռութեամբ սպասենք զինք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Եկեղեցիի մը մէջ չենք գտնուիր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Դուք չէք գիտեր թէ ուր կը գտնուինք մենք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես կը վախնամ, երբ ա՛լ չեմ խօսիր:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Դիտէ՞ք թէ ուր գնաց երէցը:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինձի կը թուի թէ ան մեզ շատ երկար երեսի վրայ ձգեց:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Շատ ծերացած է կերելի թէ ժամանակէ մը ի վեր մեզի պէս ինք ալ չի տեսներ. չուզեր խոստովանիլ ասիկա, այն վախով թերեւս՝ թէ մէկ ուրիշը կուգայ մեր մէջ գրաւել իր տեղը. բայց կ'երկբայիմ թէ ա՛լ չի տեսներ. մեզի ուրիշ առաջնորդող մը պէտք է, ան այլեւս չի լսեր մեզ, իսկ մենք այսօր բազմաթիւ ենք: Միայն երեք կրօնաւորուհիները և ինք կը հսկեն կուրանոցին վրայ և անոնք ամենքն ալ մեզմէ աւելի ծերացած են: Համողուած եմ թէ մեզ մոլորեցուց և հիմա ճամբայ մը կը փնտռէ: Ո՞ւր գայած է արդեօք: Մեզ հոս ձգելու իրաւունք չունի:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Շատ հեռուները գնաց. կը խորհիմ թէ լրջօրէն խօսեցաւ կիներուն հետ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կիներէն զատ ո՛չ ոքի կը խօսի: Արդեօք մենք գոյութիւն չունինք: Ի վերջոյ այս մասին զանգատիլ հարկ պիտի ըլլայ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Որո՞ւն պիտի զանգատիք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Դեռ չեմ գիտեր. կը տեսնենք, կը տեսնենք: Բայց ո՞ւր գնաց ան. կիներուն է որ կը հարցնեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Երկար քալելէն յողնած է, ինծի այնպէս թուեցաւ թէ պահ մը մեր մէջ կը գտնուէր ան: Քանի մը օրէ ի վեր շատ տկար ու շատ տխուր է. բժիշկին մահէն ի վեր կը վախնայ: Առանձին է, ու գրեթէ երբեք չի խօսիր: Չեմ գիտեր թէ ինչ պատահած է. բացարձակապէս դուրս ելլել կ'ուզէր, կ'ըսէր թէ կը փափաքէր վերջին անգամ մըն ալ տեսնել կղզին՝ ձմեռը հասնելէն առաջ, արեւին տակ: Կ'երեւի թէ ձմեռը աւելի երկար և աւելի խիստ պիտի ըլլայ և թէ հիւսիսէն արդէն սառնամանիքներ կը տեղան: Շատ մտահոգ է, կ'ըսեն թէ այս վերջին օրերու ընթացքին պատահած մեծ փոթորիկները գետին ողողումը յառաջ բերին ու խորտակեցին բոլոր թումբերը: Կ'ըսուի նոյնիսկ թէ ծովը ահաբեկած է զինք, կ'երեւի թէ առանց պատճառի կը տագնապի ան, և թէ մանաւանդ կղզիին շուրջը գտնուող խարակները այնքան բարձր չեն այլեւս: Ան տեսնել կ'ուզէր, բայց ինչ տեսած ըլլալը չիմացուց մեզի: Կը խորհիմ թէ խենդին համար հաց և ջուր բերելու գնաց: Մեզի ըսաւ թէ շատ հեռու երթալ հարկ պիտի ըլլար և թէ սպասել պէտք էր:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մեկնումի պահուէն բռնեց ձեռքերս, իսկ իր ձեռքերը կը դողդողային, կարծես թէ կը վախնար: Եւ յետոյ՝ համբուրեց զիս . . .

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛հ, ո՛հ . . .

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Իրեն հարցուցի պատահածը, պատասխանեց թէ բան մը չէր գիտեր, ի վերջոյ յարեց թէ ծերերուն տիրապետութիւնը վերջանալու մօտ է թերեւս . . .

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէր այդպէս խօսելով:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Չկրցայ հասկնալ զինք. ինձ ըսաւ թէ փարոսին կողմը կ'երթար:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Փարոս մը կայ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Այո՛, կղզիին հիւսիսային կողմը՝ ուրկէ հեռու չենք, կը կարծեմ: Ինծի կ'ըսէր թէ մինչեւ հոս լապտերին պայծառ լոյսը կը տեսնէր, սաղարթներուն մէջէն: Այսօրուրնէ աւելի տխուր տեսած չէի զինք, կը կածեմ թէ քանի մը օրէ ի վեր կուլայ ան, ես ալ լացի, չեմ գիտեր թէ ինչու, առանց զինքը տեսնելու: Ես չսեցի իր հեռանալը, չհարցուցի բնաւ իրն: Կ'ըսեն թէ ան լրջօրէն կը ժպտէր, կ'զգայի թէ կը փակէր իր աչուրները և թէ լուռ մնալ կ'ուզէր:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այս բոլորին նկատմամբ բան մը չըսաւ մեզի:

ԴԵՌՍՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Դուք չէք լսեր զինք, երբ կը խօսի:
ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Դուք ամենքդ ալ կը մըրթ-
մըրթաք անոր խօսած ատենը:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ան միայն «զիշեր բարի» ըսաւ մեզի, երբ
մեկնեցաւ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ժամանակը անցած ըլլալու է:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երկու, երեք անգամ «զիշեր բարի» ըսաւ
մեզի զացած ատեն, կարծես քնանալու կ'երթար. լսեցի զինք, զիս
դիտելով կ'ըսէր. «Գիշեր բարի, զիշեր բարի»: Մէկը երբ շնչտակի
կը դիտեն՝ ձայնը կ'այլայլի:

Ե. ԿՈՅՐԸ.— Գիթացէ՛ք անոնց վրայ որ չեն տեսներ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛վ է ան որ առանց պատճառի այսպէս
կը խօսի:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Խուշն է, կը կարծեմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մուրալու ժամանակը չէ, լռեցէք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հաց և ջուր բերելու համար ո՞ւր գնաց
տակայն ան:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ծովին կողմը:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այդ տարիքին մէջ այդպէս ծովին կողմը
չեն երթար:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ծովին մօտ ենք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Այո՛, լուռ կեցէք վայրկեան
մը և ահա պիտի լսէք ծովին ձայնը, կոհակներու խուլ մանչիւնը՝
խուլթերուն վրայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես միայն երեք ձերերուն աղօթելը կը
լսեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ուշադրութեամբ մտիկ ըրէք
և իրենց աղօթքին մէջէն պիտի լսէք ծովին մանչիւնը:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այո՛, բան մը կը լսեմ միզի մերձ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ան քնացած էր և ահա
կ'արթննայ կարծեմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ան սխալ մը գործեց մեզ հոս բերելով.
չեմ փափաքիր լսել այս աղմուկը:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Լաւ զիտէք թէ կղզին մեծ չէ և
թէ կուրանոցի որմափակէն դուրս՝ կը լսուի ծովին ձայնը:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինձի կը թուի թէ այսօր մեզի մօտ է
ան, բայց մօտէն չեմ սիրեր լսել ծովը:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ոչ ալ ես, ասկէ զատ մենք չենք փափաքիր կուրանոցէն դուրս ելլել:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐԸ.— Երբեք մինչև հոս եկած չէինք, ապարդիւն բան է մեզ այսքան հեռուները բերել:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Այս առտու օդը շատ պայծառ էր, Երէցը՝ ամբողջ ձմեռը կուրանոցին մէջ արգիլափակելէ առաջ՝ ուղեց մեզի ըմբոշխնել տալ արեւին վերջին օրերը:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Բայց ես կը նախընտրեմ կուրանոցը մնալ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մեզի կ'ըսէր թէ քիչ մըն պէտք է ձանչնալ մեր բնակած կղզեակը, ինք եւս ամբողջապէս դայն պտըտած չէր: Կղզեակին մէջ լեռ մը կայ որուն վրայ ոչ ոք բարձրացած է, հովիտներ կան ուր ոչ ոք կ'ուղէ իջնել և դեռ մինչև այսօր մուտք չգործուած անձաւներ կ'ը գտնուին, վերջապէս, կ'ըսէր թէ պէտք չէ սպասել շարունակ որ արեւը ննջարանին կամարին վրայ թառի. կ'ուղէր մեզ տանիլ մինչև ծովկերք՝ ուր ինք առանձին գնաց:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Իրաւունք ունի, պէտք է ապրելու մասին ալ խորհիլ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Սակայն դուրսը դիտելու բան չկայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այժմ արեւին տա՞կ ենք:

Զ. ԿՈՅՐ.— Չեմ, կարծեր, ինձ կը թուի թէ արդէն ուշ է:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ժամը քանի՞ն է:

ՄԻԻՍ ԿՈՅՐԵՐԸ.— Ես չեմ գիտեր: Ո՛չ ոք գիտէ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Արդեօք դեռ լոյս կա՞յ. (Զ. կոյրին) ո՞ւր ես՝ դուն որ քիչ մը կը տեսնես:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կարծեմ թէ շատ մութ է. երբ արեւին մէջ ենք. արտեւանունքներու տակ կապոյտ գիծ մը կը տեսնեմ. այսպէս հատ մը տեսայ բաւական ժամանակ առաջ, իսկ հիմա ոչինչ կը տեսնեմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անօթեցած ատենս կ'զգամ թէ շատ ուշ է, և հիմա արդէն անօթի եմ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Բայց գիտեցէ՛ք երկինքը, զուցէ կարենաք բան մը գտնել հոն: (Ամենքն ալ աչերնին երկինք կը բարձրացնեն, բացի երեք ի ծնե կոյրերէն՝ որ գետին յառած են իրենց նայուածքները:)

Զ. ԿՈՅՐ.— Չենք գիտեր թէ երկինքի տա՞կն ենք արդեօք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չայնը կը թնայ. իբրեւ թէ անձաւի մը մէջ ըլլայինք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ես՝ աւելի կը կարծեմ թէ գիշեր ըլլալուն համար այսպէս կը թնդայ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Գողցես լուսինը ձեռքերուս վրայ կ'զգամ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը կարծեմ թէ աստղեր կան երկնքին վրայ, ես կը լսեմ զիրենք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես ալ նոյնպէս:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես ոչ մէկ աղմուկ կը լսեմ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես միայն մեր շունչին ձայնը կ'առնեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կը խորհիմ թէ կիները իրաւունք ունին:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես բնաւ աստղերուն ձայնը չեմ լսած:

ԵՐԿՈՒ ՈՒՐԻՇ Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐԵՐ.— Մենք ալ չենք լսած: (Գիտեալին բռնուն մը յանկարծ սաղարթներուն կը զարճուի:)

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մտի՛կ ըրէք, մտի՛կ ըրէք, ի՞նչ կայ մեր վերեւը, կը լսէ՞ք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Երկնքին և մեր միջեւ բան մը պատահեցաւ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այս ժխորին ինչ ըլլալը չհասկցայ, կ'ուզէի կուրանոց դառնալ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անհրաժեշտ է հասկնալ թէ ո՞ւր կը զրտնըւինք մենք:

Զ. ԿՈՅՐ.— Փորձեցի կանգնիլ՝ սակայն շուրջս փուշեր կան, չեմ համարձակիր ձեռքերս տարածել:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անհրաժեշտ է գիտնալ թէ ո՞ւր կը զրտնըւինք մենք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ատիկա չենք կրնար հասկնալ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կուրանոցէն անկասկած շատ հեռու պէտք է եղած ըլլանք. ոչ մէկ ձայն կրնամ որոշել:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Բաւական ժամանակէ ի վեր չոր տերևներու բուրմունքը կ'առնեմ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Ձեռքէ ու է մէկը արդեօք տեսա՞՞ծ է կղզին և կրնա՞՞յ ըսել թէ ուր կը գտնուինք մենք այժմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մենք ամենքս ալ կոյր էինք, երբ հոս եկանք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մեր աչքերը երբեք արիւին լոյսը չեն տեսած:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Զուր տեղը չմտատանջուինք, շուտով երէցը կը հասնի սպասենք տակաւին, սակայն, այսուհետեւ այլեւս իրեն հետ դուրս չելլենք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Առանձին դուրս չենք կրնար ելլել:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ամենեւին դուրս պիտի չելլենք մենք. իմ մասիս, ես կը նախընտրեմ դուրս չելլել:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Մենք դուրս ելլելու փափաք չունինք. ոչ ոք ուզած էր դուրս ելլել:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Տօնի օր մըն էր կլղիին մէջ և մեծ տօներուն միշտ դուրս կ'ելլենք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Երէցը եկաւ և բաղխեց ուսերուս, մինչդեռ կը քնանայի ես, և ըսաւ ինձի. «Ելէ՛ք, ելէ՛ք, ժամանակ է, արեւը շատ բարձրերն է:» Իրաւ է որ ես արեւը չտեսայ. երբեք արեւ չեմ տեսած արդէն:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Ես արեւը մանկութեանս տեսած եմ միայն:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Նոյնպէս և ես, տարիներ առաջ, երբ դեռ փոքրիկ էի, հիմա ոչինչ կը յիշեմ անկէ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ամէն անգամ որ արեւը երկինքին վրայ կը շողայ, ինչո՞ւ համար երէցը կ'ուզէ որ դուրս ելլենք, ո՞վ կը տեսնէ արեւը: Ես չեմ գիտեր թէ կէսօրի՞ն թէ կէս գիշերին կը պտըտիմ:

Զ. ԿՈՅՐԸ. — Ես կը նախընտրեմ կէսօրին դուրս ելլել. այդ պահուն մեծ լոյսի մը պատրանքը կ'ունենամ, և բացուելու ու արեւին լոյսը տեսնելու համար աչքերս մեծ ճիգ մը կ'ընեն:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐԸ. — Ես կը նախընտրեմ սեղանատունը մնալ. քարածուխի ջերմիկ վառարանին մօտ, ուր այս առաւօտ մեծ կրակ մը կը վառէր:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Գաւիթը՝ արեւին տակ կրնար տանիլ մեզ, ուր որմերով չըջատատուած՝ մարդ չի կրնար դուրս ելլել, ուր վախնալու բան մըն ալ չկայ, երբ մանաւանդ դուռը փակուած է: Ես միշտ կը գոցեմ զայն: Ինչո՞ւ սակայն, աջ արմուկիս կը զարնէք դուք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ես քեզ չդպայ. քեզ չեմ կրնար մօտենալ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Մէկը արմուկիս դպաւ, կ'ըսեմ ձեզ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Մեզմէ մէկը չէ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Աստուած իմ, Աստուած իմ, ըսէ՛ք մեզի թէ ո՞ւր կը գտնուինք մենք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այսպէս յաւիտեան չենք կրնար սպասել:
(Հեռաւոր ժամացոյց մը դանդաղօրէն ժամը 12 կը զարնէ):

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ — Կուրանոցէն որքա՛ն հե-
ռու ենք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կէս զիշեր է:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կէսօր է, որ և է մէկը զիտէ՞ թէ քանին
է ժամը, խօսեցէ՛ք:

Զ. ԿՈՅՐ.— Չեմ գիտեր, բայց կը կարծեմ թէ մենք շուքին
հէջ ենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Շուարած եմ. շատ երկար քնացանք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անօթի՛ եմ...

ՄԻԻՍ ԿՈՅՐԵՐԸ.— Անօթի՛ և ծարաւի՛ ենք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երկա՛ր ատենէ ի վեր հոս ենք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Ինծի այնպէս կը թուի թէ
դարերէ ի վեր հոս կը գտնուիմ:

Զ. ԿՈՅՐԸ.— Այլ կ'սկսիմ հասկնալ թէ ո՛ւր կը գտնուինք մենք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Պէտք է երթալ այն կողմը, ուր կէս
զիշերը զարկաւ: (Բոլոր գիշերային բուշուկները յեղակարծօրէն կը
խայտան):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կը լսէ՞ք, կը լսէ՞ք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հոս՝ սուսնձին չենք մենք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երկար ատենէ ի վեր բանէ մը կը կաս-
կածիմ, մեզի կը լսեն: Երէ՞ցը վերադարձաւ արդեօք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինչ ըլլայը չեմ գիտեր, մեր վերեւն է այդ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Միւսները բան մը չսեցի՞ն, դեռ կը լսէ՞ք

դուք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Դորէն կը լսենք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Թեւերու բաղխում կը լսեմ շուրջս:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Աստուած իմ, Աստուած
իմ, ըսէ՛ մեզի թէ ո՛ւր կը գտնուինք մենք:

Զ. ԿՈՅՐ.— Այլ կ'սկսիմ հասկնալ թէ ո՛ւր կը գտնուինք մենք:
Կուրանոցը մեծ գետին միւս եզերքն է. մենք անոցանք հին կա-
մուրջը. երէցը մեզ կղզիին հիւսիսային կողմը առաջնորդեց: Գետին
մօտ ենք, թերեւս լսենք զինք, եթէ ա՛յնչ զնէիք պահիկ մը. հարկ
պիտի ըլլար երթալ մինչեւ ջուրին եզերքը, եթէ երբեք չլերադառ-
նայ ան... Մեծ նաւերը զիշեր ցորեկ կ'անցնին անոր վրայէն, և
նաւազները մեզ կը նշմարեն ակիրօւն վրայ, թերեւս փարօսը

չրջապատող անտառին մէջ են. բայց ես անոր ելքին ճամբան չեմ գիտեր, ձեզմէ մէկը կ'ուզէ՞ հետեւիլ ինձի:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Նստած՝ սպասե՛նք, սպասե՛նք, մեզմէ որ և է մէկը չի գիտեր մեծ գետին ուղղութիւնը, կուրանոցին բոլորտիքը ճահիճներ կան. սպասենք, սպասե՛նք: Երէցը պիտի վերադառնայ, անհրաժեշտ է որ վերադառնայ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Որ և է մէկը գիտէ՞ թէ ուրկէ եկանք մենք, ան մեզի բացատրեց երբ կը քաշինք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես ատոր ուշադրութիւն չըրի:

Զ. ԿՈՅՐ.— Որ եւ է մէկը մտիկ ըրա՞ւ անոր խօսքերը:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այսուհետեւ պէտք է մտիկ ընենք զինք:

Զ. ԿՈՅՐ.— Մեզմէ մէկը կղզիին մէջ ծնա՞ծ է:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ.— Լաւ գիտէք թէ ամենքս ալ ուրիշ կողմերէ եկած ենք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մենք ծովին միւս կողմէն եկած ենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ճամբորդութեանս միջոցին մեռած կարծեցի ինքզինքս:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես ալ Միասին եկանք մենք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մենք երեքս ալ միեւնոյն մողսորդատկատութեան բնակիչներէն ենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կ'ըսեն թէ ասկէ կարելի է տեսնել զայն, օդը պայծառ եղած ատեն, դէպի Հիւսիս Զանգակատուն շունի ան:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մենք դիպուածով գետեզերք ելանք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես ուրիշ կողմէ եկած եմ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞ւրկէ եկած էք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Այդ մասին բնաւ չեմ համարձակիր մտածել. անոր վրայ խօսած ատենս երբեք զայն չեմ յիշեր, երկար ատեն կայ որ հոն աւելի ցուրտ կ'ընէր քան թէ հոս:

ԴԵՆՏԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես չա՛տ հեռուներէն եկած եմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞ւրկէ եկած էք ուրեմն...

ԴԵՆՏԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Չեմ գիտեր. ի՞նչպէս կ'ուզէք որ բացատրեմ ձեզի Ասկէ շատ հեռու է ան, ծովերէն անդին: Ընդարձակ երկրէ մը կուգամ ես. միայն նշաններով կրնամ ցոյց տալ, այլեւս զայն չենք տեսներ: Երկար ատեն թափառեցայ, տեսայ արեւը, ջուրը և կրակը, լեռներ, դէմքեր և անծանօթ ծաղիկներ՝ անոնց նմանը այս կղզիին մէջ չի գտնուիր: Հոս խիստ

մութ է և ցուրտ: Ես անոնց քաղցր հոտը անգամ մըն ալ չառի տե-
սողութիւնս կորսնցնելէս ի վեր. բայց տեսայ իմ ծնողքս ու
քոյրերս. իմ ուր ըլլալս զխոնալու համար դեռ շատ փոքրիկ էի ես,
ծովեզերքը կը խաղայի. բայց ինչպէս որ կը յիշեմ տեսած ըլլալ . . .
Օր մը լերան բարձունքէն կը դիտէի ձիւնը. . . Սկսայ որոշել բոլոր
անոնք՝ որ դժբաղդ պիտի ըլլային:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆՆ.— Այս վայրկեանիս ալ զանոնք կը
ճանչնամ իրենց ձայնէն: Յիշատակներ ունիմ ես, որոնք մտքիս
մէջ աւելի կը պայծառանան երբ իրենց մասին չեմ իսկ խորհիր:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես յիշատակներ չունիմ (Գալթոյ խոտը
թռչաւններու թռիչքը կը լսուի, որոնք սաղարթներու վրայէն կ'անցին
օխրացնելով):

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Օգին մէջ վերստին բան մը տեղի
կ'ունենայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինչո՞ւ համար հոս եկանք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Որո՞ւն կը հարցնէք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մեր դուտտի քրոջ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆՆ.— Ըսին ինձի թէ ան կրնար բուժել զիս:
Ինքը ինձի ըսաւ թէ օր մը պիտի տեսնէի և այն ատեն պիտի կըր-
նայի մեկնիլ կղզիէն:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մենք բոլորս ալ պիտի ուզէինք ձգել կղզին:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մենք միշտ հոս պիտի մնանք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երէջը շատ ծեր է ա՛լ, մեզ բժշկելու ժա-
մանակ պիտի չունենայ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆՆ.— Արտուանունքներս փակուած են,
բայց կ'զգամ որ աչքերս կենդանի են:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Իմ իններս բաց են:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Աչքերս բաց կը քնանամ ես:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չխօսի՛նք մեր աչքերուն վրայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երկա՞ր ժամանակէ ի վեր հոս էք դուք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Իրիկուն մը աղօթքի պահուն կի-
ներուն կողմէն ձայն մը լսեցի, ձայն մը զոր չէի ճանչնար, ձեր
ձայնէն կը դուշակէի թէ երիտասարդ էիք դուք և կը փափաքէի
տեսնել և ըսել ձեզ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես չնշմարեցի ատիկա:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կ'ըսեն թէ հեռաւոր աշխարհներէ եկած կնոջ մը
նման գեղանի էք դուք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Ես ինքզինքս տեսած չեմ բնաւ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Մենք զիրար բնաւ տեսած չենք. իրարու հարցում կ'ուղղենք, կը պատասխանենք, միասին կ'ապրինք, միշտ իրարու հետ ենք, բայց իրարու ինչ ըլլալը չենք գիտեր. ի զո՛ւր մէկզմէկու ձեռք կը շօշափենք. աչքերով աւելի կարելի է ճանչնալ զիրար քան ձեռքերով . . .

Զ. ԿՈՅՐԸ. — Երբեմն ձեր ստուերը կը տեսնեմ ես, երբ արեւին տակ էք դուք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Բնակարանը ուր կ'ապրինք, երբեք տեսած չունինք. ի զո՛ւր շօշափեցինք անոր պատերն ու պատուհանները. մեր ուր բնակիլը չենք գիտեր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Կ'ըսեն թէ մեր բնակարանը շատ հին և խեղճ դղեակ մըն է, ուր երբեք լոյս չի թափանցեր, բացի աշտարակէն, ուր կը գտնուի Երէջին սենեակը:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Անոնց համար որ չեն տեսնիր, լոյսի պէտք չկայ:

Զ. ԿՈՅՐ. — Կուրանոցին շրջակայքը երբ ես հօտին վրայ կը հսկեմ, աշտարակին այդ լոյսը նշմարելով՝ ոչխարները առանձին կը վերադառնան. անոնք բնաւ չեն մոլորեցուցած զիս:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Ահաւասիկ տարիներէ ի վեր շարունակ իրարու հետ կ'ապրինք, և սակայն երբեք զիրար չենք տեսած. կարծես թէ առանձին ըլլայինք միշտ Անհրամեշտ է տեսնել սիրելու համար . . .

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Երբեմն կ'երագեմ թէ կը տեսնեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Ես միայն երագիս մէջ կը տեսնեմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ես ընդհանրապէս կէս գիշերին կ'երագեմ. (Ուժգին հովը կը դլրդացնէ անսառը, ծառերուն սաղարթները դեզ դեզ կը բափին):

Ե. ԿՈՅՐ. — Ի՞նչ էր որ ձեռքերուս դպաւ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Բան մը կը թափի մեր շուրջը:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Վերէն է կ'իյնայ. ինչ ըլլալը չեմ գիտեր:

Ե. ԿՈՅՐԸ. — Ո՞վ դպաւ ձեռքերուս, կը քնանայի, թողուցէ՛ք քնանամ . . .

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Մէկը չդպաւ ձեռքերուդ:

Ե. ԿՈՅՐ. — Ո՞վ բռնեց ձեռքերս. բարձր ձայնով պատասխանեցէք ինձի. ականջներս քիչ մը ծանր են . . .

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Մենք ալ չենք գիտեր:

Ե. ԿՈՅՐ.— Արդեօք մեզի լո՞ւր տալու եկան:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անօգուտ է պատասխանել. ան չի լսեր:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Պէտք է խոստովանիլ թէ խուլերը չափազանց դժբաղդ են:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ալ յոգնեցայ նստելէ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Հոս մնալէ յոգնեցայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինծի կը թուի թէ մէկզմէկէ շատ հեռու ենք մենք... Փորձենք քիչ մը իրարու մօտենալ. ցրտել կ'սկսի:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չեմ համարձակիր ոտքի կանգնիլ. լաւագոյն է տեղերնիս մնանք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ. — Կարելի չէ գիտնալ թէ մեր միջև ինչ կրնայ պատահիլ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կը կարծեմ թէ երկու ձեռքերս արիւնոտած են, ուղեցի ոտքի կանգնիլ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Իմ կողմս կը հակիք: (Կոյր կիներ ուժգնօրէն աչքերը կը շփէ նշուլով եւ կը դառնայ յամառօրէն՝ անօտժայցած Երեցիկն կողմը):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ահա ուրիշ աղետուկ մըն ալ կը լսեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը խորհիմ թէ մեր հէզ քոյրն է որ իր աչքերը կը շփէ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ան ուրիշ բան մը չընեն, զինք ամէն գիշեր կը լսեմ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Խենդ մըն է, բան մը չի լսեր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Զաւակ ունենալէ ի վեր բնաւ չի խօսիր, կարծես կը վախնայ...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Հոս մնալէ չէ՞ք վախնար:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛վ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Դուք՝ ամենքդ ալ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Այո՛, այո՛, կը վախնանք մենք:

ԴԵՌՈՍԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Շատոնց է կը վախնանք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինչո՞ւ համար կը հարցնէք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ կը հարցընեմ... Ինծի այնպէս կը թուի թէ լալու ձայն մը լսեցի մեր մէջ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մի՛ վախնաք, կարծեմ թէ լսնդն էր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Դեռ ուրիշ բան մըն ալ կայ...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ան միշտ կուլայ՝ երբ դի-
ցընելու կ'երթայ իր մանկիկը:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Միայն ինք այդպէս կուլայ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կ'ըսեն թէ ան երբեմն կը
տեսնէ...

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ուրիշներուն լացը չենք լսեր...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ.— Լալու համար տեսնել հարկ է...

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ծաղիկներու բուրմունքը կը շնչեմ
շուրջս:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես միայն հողին հոտը կ'առնեմ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ծաղիկներ, ծաղիկներ կան իմ շուրջս:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես միայն հողին հոտը կ'առնեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Հողին մէջ ծաղիկներու բուր-
մունքն չնչեցի...

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես միայն հողին հոտը կ'առնեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կը կարծեմ թէ անոնք իրաւունք
ունին:

Զ. ԿՈՅՐ.— Ո՞ւր են Պիտի երթամ քաղիկ դանոնք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. Չեր աջ կողմը կանգնեցէ՛ք: (Զ. կոյրը
կը կանգնի եւ առխարխափ կը լառաջանայ եւ կը զարնուի մա-
ցառներու, ծառերու եւ օլիկներու զորս կը տապալէ եւ կը նմի
իւր անցիկն վրայ):

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը լսեմ, դուք կը խորտակէք դալար
ցօղունները, կեցէ՛ք, կեցէ՛ք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ծաղիկներով մի՛ գրաղիք այլ վերադար-
ձի մասին խորհեցէ՛ք:

Զ. ԿՈՅՐ.— Այլեւս չեմ համարձակիր ես դառնար:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Պէտք չկայ վերադառնալ սպասե-
ցէ՛ք: (Ոտքի կը կանգնի). Ո՛հ, որքան պաղ է գիտինը, պիտի սառի,
(անվարան կը լառաջանայ անմաւօր եւ բառամաւ օլիկներու կող-
մը, սակայն կանգ կ'առնէ տապալուած ծառի մը եւ ժայռերու
կտրներու առջեւ, ծաղիկներու մօտ.) անոնք այստեղ են. չեմ
կրնար անոնց հասնիլ. ձեր կողմն են:

Զ. ԿՈՅՐ.— Զանոնք քողիկ կը կարծեմ. (Առխարխափ կը
հաղի չհաղուած ծաղիկները եւ անոր կը նուիրէ զանոնք. գեշերային
բոչուները կը բռչին):

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ինձի կը թուի թէ աստեղք այդ ծա-

վիկները տեսած էի, անոնց անուներ բնաւ չեմ յիշեր . . . Բայց որ-
քա՛ն դալուկ են անոնք, և անոնց ցօղունը որքա՛ն կակուղ է.
գրեթէ չեմ ճանչնար զանոնք, կը կարծեմ թէ մահուան ծաղիկներ են
անոնք... (Իր մազերուն մեջ օղիներ կը գետնուէ):

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ձեր մազերուն շրշիւնը կը լսեմ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ծաղիկներ են ասոնք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Մենք մէկըմէկ պիտի չտեսնենք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես ինքզինքս ալ պիտի չտեսնեմ...
կը մտնի . . . (Այդ պահուն անտառին մեջ հովը կը բարձրանայ, ծովը
կը մունչէ յեղակարծօրէն եւ ուժգին՝ մօտը ելող խուրերուն դէմ):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երկինքը կ'որոտայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կարծեմ թէ փոթորիկ մըն է որ կը բարձ-
րանայ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ծովն է, կը խորհիմ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ծո՞վը, ծո՞վն է ասիկա: Ուրեմն մենէ եր-
կու քայլ հեռու է մեր մօտը: Անոր ձայնը կը լսեմ շուրջս, պէտք
է ուրիշ բան մը եղած ըլլայ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ոտքերուս սուջեւ կոհակներու մխո-
րը կը լսեմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կարծեմ ծովն է որ կը պտուտքի չոր սա-
ղարթներուն մէջ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կը խորհիմ թէ կիները իրաւունք
ունին:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հովը հոս պիտի գայ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞ւրկէ կուգայ հովը:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ծովին կողմէն:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Միշտ ծովուն կողմէն կուգայ
և կը շրջապատէ մեզ, և արդէն ուրիշ տեղէ չի՛ կրնար գալ . . .

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այլեւս՝ ծովին մասին չմտածենք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Բայց անհրաժեշտ է խորհիլ՝ քանի որ ան
մեզի պիտի հասնի:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ձէք գիտեր թէ ծո՞վն է արդեօք...
Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես կը լսեմ անոր կոհակներուն ձայնը,
որպէս թէ երկու ձեռքերս գոցած և անոր ջուրերուն մէջը մխրը-
ձած ըլլայի: Հոս չենք կրնար մնալ: Անոր ջուրերը թերեւս մեզ
շրջապատած են:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ո՞ւր կ'ուզէք երթալ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հոգ չէ թէ ուր, հոգ չէ թէ ո՞ւր, այլեւս
չեմ ուզեր լսել այդ ջուրերուն ձայնը: Երթա՛նք, երթա՛նք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինծի կը թուի թէ ուրիշ բան մըն ալ կը լսեմ. ալա՛նջ դրէք. (Հեռաւոր եւ զահալեծ ոտքի դոփիւն մը կը լսուի չոր տեւեւերուն վրայ):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Բան մը կը մտնենայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կուզայ, կուզա՛յ, կը վերադառնա՛յ...

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մանուկի պէս՝ փոքրիկ քայլերով կուզայ ան:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չմեղադրենք զի՛նքը, այսօր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ինծի կը թուի թէ մարդու մը ոտքին ձայնը չէ ասիկա: (Խոսքը տուն մը անցաւ կը մտնէ եւ կ'անցնի կոյրերուն առջեւէն. լռութիւն):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞վ կայ հոն: Ո՞վ էք դուք: Գթացէ՛ք մեր վրայ, այսքան երկար ատենէ ի վեր հոս կ'սպասենք մենք... (Շունը կանգ կ'առնէ եւ կուզայ իր թաթերը կը դնէ կոյրին ծունկերուն վրայ). Ա՛հ, ա՛հ, ի՞նչ դրիք ծունկերուս վրայ. ի՞նչ բան է ասիկա: Կենդանի՞ մըն է. կարծեմ թէ շուն մըն է. ո՛հ, ո՛հ, շունն է, շունն է, կուրանոցին շունն է: Հո՛ս եկուր, հո՛ս եկուր: Մեզ ազատելու կուզայ: Հո՛ս եկուր, հո՛ս եկուր:

ՄԻԻՍ ԿՈՅՐԵՐԸ.— Հո՛ս եկուր, հո՛ս եկուր:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մեզ փրկելու կուզայ, ան հետեւեցաւ մեր քայլերուն, մինչեւ հոս: Չեւքերս կը լզէ իբրեւ թէ դարեր յետոյ գտած ըլլար զի՛ն:

ՄԻԻՍ ԿՈՅՐԵՐԸ.— Հո՛ս եկուր, հո՛ս եկուր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Թերեւս մէկը կայ իր հետ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛չ, ո՛չ, մինակ է. ո՛չ ոքի գալը կը լսեմ: Մեզի ուրիշ առաջնորդ պէտք չէ, լաւագոյնն ալ չկայ: Մեզ մեր ուզած տեղը պիտի կրնայ տանիլ. մեզի պիտի հնազանդի...:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես չեմ համարձակիր հետեւիլ իրեն:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես ալ նոյնպէս:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ինչո՞ւ համար: Ա՛ն մեզմէ լաւ կը տեսնէ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մտիկ չընենք կիներուն խօսքը:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Երկինքին մէջ բան մը փոխուեցաւ, ազատօրէն կը շնչեմ, օդը մաքուր է հիմա...:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ծովին հովն է որ կ'անցնի մեր բոլորտիքէն:

Զ. ԿՈՅՐ.— Ինծի կը թուի թէ օրը պիտի բացուի, կը կարծեմ որ արեւը կը բարձրանայ...:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ. — Կը կարծեմ որ շուտով օղը պիտի ցրտէ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Մենք մեր ուղին պիտի գտնենք, զիս կը քաշէ կը տանի, զիս կը քաշէ կը տանի՝ ուրախութենէ զինովցած չեմ Կրնար զինք կեցնել հետեւեցէ՛ք ինձի, հետեւեցէ՛ք ինձի. մենք տուն կը վերադառնանք. (Ոսփի կը կանգնի, շուր կը ֆաշկոսէ զինք եւ կը քանի Երեցիկ անշարժ դիակիկ վրայ):

ՄԻԻՍ ԿՈՅՐԵՐԸ. — Ո՛ւր էք, ո՛ւր էք. ո՛ւր կ'երթաք. զգուշացէ՛ք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Սպասեցէ՛ք, սպասեցէ՛ք, մի հետեւիք դեռ ինձի, ես պիտի վերադառնամ նորէն. (Կանգ կ'առնէ) Ի՞նչ կայ. Ո՛հ- ո՛հ, խիստ սառ բանի մը զարնուեցայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ի՞նչ կ'ըսէք, ձեր ձայնը զրեթէ չի լսուիր:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ես դպայ... կը կարծեմ թէ դէմքի մը դպայ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ի՞նչ կ'ըսէք. Ձեզ կարելի չէ հասկնալ այլեւս. Ի՞նչ ունիք, ո՛ւր կը գտնուիք, շատ հեռու էք արդէն մենէ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ո՛հ, ո՛հ, ո՛հ, ինչ ըլլալը չեմ զիտեր. մեր մէջ մեռած մը կը գտնուի:

ՄԻԻՍ ԿՈՅՐԵՐԸ. — Մեռած մը մեր մէջ. ո՛ւր կը գտնուիք. ո՛ւր կը գտնուիք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Մեռած մէկը կայ մեր մէջ. կ'ըսեմ ձեզի Ո՛հ, ո՛հ, ես մեռածի մը դէմքին դպայ. մեռելի մը մօտ նըստած էք. պէտք է որ մենէ մէկը յանկարծամահ եղած ըլլայ. Բայց խօսեցէք վերջապէս՝ որ զիտնամ թէ ո՛վ կ'ապրի. Ո՛ւր էք, պատասխանեցէ՛ք, պատասխանեցէ՛ք, բոլորդ միասին. (Կոյրերը կը պատասխանեն յաջորդաբար, բացի խեղ կոյր կնոջմէն ու խուլէն. երեք քանի կոյր կիները դադրեցուցած են իրենց աղօթքը):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Այլեւս չեմ կրնար որոշել ձեր ձայնը. սակայն և այնպէս կը խօսիք դուք. (Բոլորն ալ կը դողդողան):

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Երկուքը չպատասխանեցին. ո՛ւր են. (Իր ցուպով հինգերորդ կոյրին կը դպի):

Ե. ԿՈՅՐ. — Ո՛հ, ո՛հ, պառկած էի ես, թողէք որ քնանամ:

Զ. ԿՈՅՐ. — Ինքը չէ. խենդ կի՞նն է արդեօք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆ. — Խենդը իմ մօտս նստած է իր շունչը կը լսեմ ես:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Կը խորհիմ... կը խորհիմ որ Երեցն է. ոտքի կանգնած է ան. եկէ՛ք, եկէ՛ք, եկէ՛ք:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ. — Ուրեմն դեռ կ'ապրի ան:

ԱՄԵՆՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ո՞ւր է:

Զ. ԿՈՅՐ.— Երթանք տեսնել: (Բոլորն ալ ոտքի կը կանգնին բացի խեղդէն եւ Ս. կոյրէն, ու առխաւրիափ կը յառաջանան դէպի մեռելը):

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հո՞ւ է. ի՞նքն է:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այո՞, այո՞, ես զայն կը ճանչնամ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Աստուած իմ, Աստուած իմ, ի՞նչ պիտի ըլլանք մենք:

ԱՄԵՆՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Հա՛յր, հա՛յր, դո՞ւք էք. հա՛յր, ի՞նչ պատահեցաւ, ի՞նչ ունիք, պատասխանեցէք. ահաւա-
ւասիկ բոլորս ձեր շուրջը կը գտնուինք:

ԱՄԵՆՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Զո՞ւր բերէք, գուցէ դեռ կ'ապ-
րի . . .

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Փորձե՛նք, թերեւս մեզ կարենայ կու-
րանոց առաջնորդել . . .

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Անօգուտ է. իր սրտին բաբախումը չեմ
լսեր . . .

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Առանց բան մը ըսելու՝ մեռաւ ան:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Պէտք էր գոնէ մեզ առաջուրնէ իմացներ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛հ, որքան ծերացած է: Առաջին ան-
գամ է որ իր դէմքին կը հպիմ . . .

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— (Իիակը շօշափելով) Մենէ մեծ է ան . . .

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Իր աչքերը լայնօրէն բացուած են՝ ձեռ-
քերը միացած՝ հոգին աւանդած է . . .

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Այսպէս, ուրեմն, առանց պատճառի մը
մեռաւ ան:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ան կանգնած չէ, այլ նստած՝ քարի
մը վրայ:

ԱՄԵՆՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Աստուած իմ, Աստուած
իմ, ես այս բոլորէն, բոլորէն տեղեկութիւն չունէի . . . Երկար ատե-
նէ ի վեր հիւանդ էր ան: Այսօր տանջուած ըլլալու է. չէր տրոնջար,
միայն մեր ձեռքերը սեղմած ատեն կը գանգատէր: Մարդիկ
միշտ չեն կրնար հասկնալ, երբեք չեն կրնար հասկնալ . . . Երթանք,
աղօթել իր շուրջը, ծո՛ւնը դրէք: (Կիները կը ծնուղբեն ողբալով):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես չեմ համարձակիր ծնրադրել . . .

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մարդ իր ինչ բանի վրայ ծնրադրելն իսկ
չի գիտեր . . .

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հիւանդ էր մեզի բան մը չըսաւ այդ մասին...

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես լսեցի որ ան ցած ձայնով կը խօսէր մեկնած պահուէն: Կը խորհիմ թէ մեր դեռատի քրոջն էր որ կը խօսէր. ի՞նչ ըսաւ արդեօք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չուզեր պատասխանել:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չէ՞ք ուզեր ալ պատասխանել մեզի. ո՞ւր կը գտնուիք. խօսեցէք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Դուք զինք շատ չարչարեցիք. մեռցուցիք. բնաւ քակել չէիք ուզեր, ճաշելու համար կ'ուզէիք ճամբան գտնուող քարերուն վրայ նստիլ... Ամբողջ օրը մրթմրթացիք... Ես կը լսէի անոր հառաչանքները. ի վերջոյ ան կորանցուց իր կորովը:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հիւանդ էր, գիտէի՞ք դուք պահիկա:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Մենք բան մը չէինք գիտեր. Բնաւ տեսած չենք զինքը. և արդէն մեր խաւարամած խնդն աչքերով ի՞նչ բան տեսած ունինք: Ան չէր տրանջար... Իսկ հիմա, շատ ուշ է արդէն... Ես երեք հոգի մեռնիլը տեսած եմ, բայց ոչ այսպէս... հիմա՝ ա՛լ կարգը մերն է...

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես զինքը չարչարեցի... բան մը չըսի:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Նոյնպէս և ես, մենք իրեն հետեւեցանք առանց բան մը ըսելու...

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Խենդին համար ջուր բերելու զացած ատենը մեռաւ...

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ի՞նչ պիտի ընենք մենք, ո՞ւր պիտի երթանք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞ւր է շունը:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հոս է. մեռելին մօտէն շուգեր հեռանալ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Քաշեցէ՛ք, հեռացուցէ՛ք, հեռացուցէ՛ք զայն:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մեռելէն բաժնուիլ չուզեր:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մեռելին մօտ չենք կրնար սպասել. Չենք կրնար հոս. խաւարին մէջ մեռնիլ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Մնանք միասին. չբաժնուինք իրարմէ. իրարու ձեռք բռնենք. ամենքս ալ նստինք այս քարին վրայ... ո՞ւր են միւսները. Հո՛ս եկէք, հո՛ս եկէք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ո՞ւր էք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հո՛ս, հոս եմ ես, ամենքս ալ ժողվը-

ւած ենք: Աւելի մօտեցէք ինձի. ո՞ւր են ձեր ձեռքերը: Շատ ցուրտ է:
ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ո՛հ, որքան պաղ են ձեր ձեռքերը:
Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ի՞նչ կ'ընէք դուք:
ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես ձեռքերս կը դնէի աչքերուս
վրայ՝ կարծելով թէ յանկարծ պիտի տեսնէի...

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞վ է այսպէս լացողը:
ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Խենդն է որ կը հեծկլտայ:
Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ան չի՞ գիտեր եղելու-թիւնը:
ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կը խորհիմ թէ մենք հոս պիտի
մեռնինք...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Թերեւս մէկը գայ...
Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կը խորհիմ թէ կրօնաւորուհիները կու-
րանոցէն դուրս պիտի ելլեն...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Անոնք գիշեր ատեն դուրս
չեն ելլեր:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Անոնք բնաւ դուրս չեն ելլեր:
Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կը խորհիմ թէ մեծ փարոսին պահապան-
ները պիտի նշմարեն մեզ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Անոնք իրենց աշտարակէն վար
չեն իջներ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Թերեւս տեսնեն մեզ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Շարունակ ծովին կողմը կը
դիտեն անոնք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Օդը կը ցրտէ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Մտի՛կ ըրէք չոր սաղարթներու
խարչափը. կարծեմ թէ օդը կը սառի:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ո՛հ, գետինը որքան կարծ է:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չախ կողմս շուկ մը կը լսեմ, որուն
ինչ ըլլալը չեմ կրնար հասկնալ...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ծովն է որ կը մռնչէ խու-թերու
դէմ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Կը կարծէի թէ կիներն էին:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը լսեմ սառնամանիքներու
խորտակումը՝ կոհակներու տակ...

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞վ է որ այսպէս կը կափկափէ: Ան մեզ
ամենքս ալ կ'երեւցնէ քարին վրայ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ձեռքերս ալ չեմ կրնար բանալ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Վերստին շուկ մը կը լսեմ,
որուն ինչ ըլլալը չեմ կրնար հասկնալ...

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՞վ է որ այսպէս կը կափկափէ մեր
մէջ Բարերը կ'երեքցնէ ան:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կը խորհիմ թէ կին մըն է:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը խորհիմ թէ խենդն է, որ
ամենէն աւելի ուժով կը կափկափէ:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Իր տղուն ձայնը չի լսուիր:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը կարծեմ թէ կաթ կը
ծծէ տակաւին:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ինք միայն կրնայ տեսնել թէ
ո՞ւր կը գտնուինք մենք:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Հիւսիսի հովն է որ կը լսեմ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կը խորհիմ թէ այլեւս աստղ չկայ երկնքին վը-
րայ. պիտի սկսի ձիւնել:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Եթէ մենէ մէկը քնանալու ըլլայ, պէտք
է արթնցնել զինք:

ԱՄԵՆ ԵՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Սակայն իմ քո՛ւնս կուգայ...
(Հողմակոծուրիւն մը իրար կը խառնէ չոր տերեւները):

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը լսէ՞ք չոր տերեւներուն խար-
չափը. կարծեմ թէ մէկը կուգայ մեր կողմը...

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Բամին է. լսեցէ՛ք:

Գ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ա՛լ ոչ ոք պիտի գայ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ.— Մեծ սառնամանիքները պիտի տեղան:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Հեռուէն քայլերու դոփիւնը կը լսեմ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Միայն տերեւներու խարչափը կը լսեմ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Մենէ հեռու ոտքի ձայներ կը լսեմ:

Բ. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես միայն հիւսիսի հովին ձայնն է որ կը լսեմ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Դէպի մեր կողմը մէկը կուգայ,
կ'ըսեմ ձեզի:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Խիստ դանդաղ ոտքի ձայներ
կը լսեմ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Կը կարծեմ թէ կիները իրաւունք
ունին: (Մեծ փաթիլներով կ'սկսի ձիւնել):

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Ո՛հ, ո՛հ, ի՞նչ է որ այսքան սառ՝ կը
թափթփի ձեռքերուս վրան:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կը ձիւնէ:

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Սեղմենք զիրար:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Լսեցէ՛ք, ոտքի ձայներ կան:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ի սէ՛ր Աստուծոյ, լսեցէ՛ք վայրկեան մը:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Իրարու կը մօտենան, իրարու կը մօտենան. լսեցէ՛ք: (Նոյն պահուէն խենդիկն մանկիկը կ'սկսի ճշարտ յեղակարծօրէն՝ խաւարին մէջ):

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Մանուկը կ'ուլայ:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Փոքրիկը կը տեսնէ, կը տեսնէ, և քանի որ կ'ուլայ՝ պէտք է որ բան մը տեսած ըլլայ: (Մանուկը իր բազուկներուն մէջ կը գրկէ եւ ոտքի ձայներ եկած կողմը կը յառաջանայ. միւս կիները կը հետեւին եւ անձկօրէն կը օրջապատեն զայն): Անոր ընդառաջ կ'եթամ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Ուշադրութիւն ըրէ՛ք:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ի՞նչպէս կ'ուլայ. ի՞նչ կայ. մի՛ լար մի՛ վախնար. մենք հոս ենք, վախնալու բան մը չկայ շուրջէ՛: Ի՞նչ կը տեսնես. բանէ մը մի՛ վախնար. այսպէս մի՛ լար, ի՞նչ կը տեսնես, ըսէ՛, ի՞նչ կը տեսնես:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Քայլերու ժխորը հոս կը մօտենայ. լսեցէ՛ք, լսեցէ՛ք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Շրջազգեստի մը շրշիւնը կը լսեմ չոր տերեւներու վրայ:

Զ. ԿՈՅՐ.— Կի՞ն մըն է արդեօք:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐԸ.— Քայլերու ձայն մըն է . . .

Ա. Ի ԾՆԷ ԿՈՅՐ.— Չոր տերեւներու մօտ՝ ծովն է թերեւս որ կը մանչէ . . .

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ո՛չ, ո՛չ, քայլերու ձայներ են, ոտքի դոփիւններ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Հիմա պիտի հասկնանք, արդ լսեցէ՛ք չոր տերեւներու խաչափը:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ես կը լսեմ, կը լսեմ անոնց ձայնը՝ զրեթէ մեր մօտը. ակա՛նջ դրէք, ակա՛նջ դրէք: Ի՞նչ կը տեսնես, ի՞նչ կը տեսնես:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ո՞ր կողմը կը հայի մանուկը:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Կը հետեւի շարունակ քայլերու բարձրացուցած ժխորին. դիտեցէ՛ք, դիտեցէ՛ք, երբ զինքը կը դարձնեմ, ան վերատին դիտելու համար նոյն կողմը կը դառնայ . . .

կը տեսնէ, կը տեսնէ, կը տեսնէ, պէտք է որ տարօրինակ բան մը տեսած ըլլայ:

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— (Կը յառաջանայ) Բա՛րձր, մեր գլուխներէն վե՛ր բարձրացուցէք զայն, որպէս զի կարողանայ դիտել:

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Բաժնուեցէ՛ք, բաժնուեցէ՛ք: (Կը բարձրացնէ մանուկը կոյրերու խուսքէն բարձր). Ոտքի ձայները դադարեցան մեր մօտը...

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Անոնք հոս են, մեր մէջը...

ԴԵՌԱՏԻ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Ո՞վ էք դուք. ո՞վ էք դուք: (Լուսքիւն):

ԱՄԵՆԷՆ ՏԱՐԵՑ ԿՈՅՐ ԿԻՆԸ.— Գթացէ՛ք մեր վրայ. (Լուսքիւն. մանուկը աւելի յուսահասօրէն կուլայ):

Վ Ե Ր Ջ.

Էջ 89 վարէն Բ. տպին վրայ գեցեղել.

Բ. Ի ՄՆԷ ԿՈՅՐ.— Ես ծովին ձայնը բնաւ չլսեցի:

Ն Ե Ր Ո Ւ Ս

Քիչ անգամներ քու պատկերդ հոգիիս մեջ կը վերծնի,
Բայց կ'զգամ որ քեզ կը սիրեմ միտ ամենեկն աւելի:
Թարմ օրերուս վառ արեւը մթազնեցիր, գիտեմ, դու,
Սակայն կ'ուզեմ անկանալ առանց աչքերդ մոռնալու:

Սը մանաւանդ անուշ ձայնդ զգուանեմ լի, հնչուն,
Որ կը հմլեր սիրսս յոյզով՝ մեջէն բոլոր ձայներուն,
Սրկար ասեմ կուրծքս դողդոջ՝ ընդարմացած կը մնար
Մասուրներէ նոր ազդրւած իբր մենիկ մի քնար:

Քեզեցկազոյն օրբունքներով խիստ շատերը նանչցայ ես,
Ճակասն իրենց անսգիւտ եր ու խօսուածքնին մեղրի պէս,
Սս երգեցի անոնց համար; բարեկամներս թո՛ղ պատմեն,
Քեզի համար, սակայն, լացի, մայրս գիտէ, ո՛հ արդէն:

Այո՛, լացի. սակայն ցանցառ եմ արցունքներս ալ հիմայ
Հեծկլտուներ չունիմ այսօր, հառաչանքս կը մնայ,
Ու կը հասնի շուտ այն ժամը՝ ուր աչքերը կը ժլա՛նին
Սս ժխուրթիւնս ալ այն ասեմ տեղի կուտայ տաղտուկին:

Թոռնեցուցած ըլլալովդ ծաղիկը թարմ տարիքիս
Պիտ՝ չկրնամ զքեզ ասել երբ ծերութիւնը պատէ զիս:
Թող վերածնի քու պատկերդ հոգիիս մեջ օտարուցակ
Սս թող ներեմ քու հոգիիդ՝ իբր աչքերուդ յիշատակ:

ԹՐԳՄ. Գ. ՇԱՊԱՆԵԱՆ
Աղեքսանդրիա, 1917

ՍԻՒԼԼԻ-ԲՐԻՒՅՕՄ

ՀԷՆՐԻԽ ԲԵՍՔԱԼՈՅՅԻ
Ջուրիցերիացի Մեծ Մանկավարժ
(1746 — 1827)

ՀԷՆՐԻԻ ԲԵՍԹԱԼՈՑՑԻ ԻՐ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԻՐ ԳՈՐԾԸ

ԶԱՐԶԱՐԱՆՔԻ ՃԱՄԲԱՆ ԵՐՈՒՆ ՎՐԱՑ ԻՅՆՈՂ
ՀԱՅ ՈՒՍՈՒՑԻԶՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ա

La prospérité d'un peuple dépend beaucoup plus
ds son système d'éducation que de ses institutions
ou de son gouvernement.,,

Dr. G. Le Bon (Psychologie de l'Education)

ԵՑ ՀԱՆ ՀԷՆՐԻԻ ԲԵՍԹԱԼՈՑՑԻ ծնած է 12 յունվար
1746ին Յիւրիս՝ Զուխցերիոյ հիւսիսային այն մասին մէջ, որ Պատի
Մեծ-Դքսութեան արեւելեան սահմաններուն վրայ կ'ընայ, և ուր
ապրող բնակիչներ բողոքական են ու գերմանախօս՝ մեծ մասամբ
իր լեռները հազիւ 800 մէթր բարձրութիւն մը ունին, որոնց կո-
ղերէն հոսող հազարաւոր ազգերակներ կը կաղմեն Տհիւրի, Տօէսսի,
Կլատտի և Լիմմատտի նման գեղեցիկ գետակներ, որոնք օրն ի բուն
կը վազեն դալարազեղ ու կանաչ մարգերու և հովիտներու
մէջէն: Բուսականութիւնը ճոխ է հոն, ու ամէն կողմ կը տեսնուին
մրգաստաններ իրենց ընտիր և պտղատու ծառերով: Հարուստ արօ-
տավայրեր կը սնուցանեն հազարաւոր եղներու և ոչխարներու ան-
դեայներ, որոնք լեռներու կողերուն վրայ և մարմանդներու մէջ կ'ա-
րածեն ամբողջ օրը, իրենց բառաջով Թ. մայիւնով հովիտներու քաղ-
ցըրաբոյր ծմակները լեցնելով: Բամպակի, մետաքսի և երկաթեղէնի
յատուկ գործարաններ՝ հիմնուած ամէն կողմ՝ աշխատանքի առատ
նիւթ կը մատակարարեն բանուորներուն: Յիւրիս հուշակաւոր եղած
է մանաւանդ իր դպրոցներով, որոնք Զուխցերիոյ դպրոցներուն լա-
ւազոյններէն կը համարուէին: Այսօր ալ անոնք առաջին տեղը կը

† ՅԵՍ J. Troussel Nouveau Dictionnaire encyclopédique Vme Volume.

գրաւեն աշխարհի ամէն կողմ ցրուած կրթական յարկերուն մէջ: Մինչև իսկ Յիւրիսի արդի դիմուորական վարժարանը յառաջընթացութեան շատ աւելի գրական ապացոյցներ տուած է, քան ուրիշ երկիրներու մէջ նոյն նպատակով հիմնուած հաստատութիւններ¹:

Դեռ Ժ.Բ. դարուն, Յիւրիսի Եւրոպայի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկը եղած է. — ազատ քաղաք, ուր մտաւորական շարժումը միշտ վա՛ռ մնացած է: Բնութիւնը անբաղդատելի գեղեցկութիւններով օժտած է Եւրոպայի այս մասը, ուր ամէն տարի հազարաւոր գրասալարձիկներ կը տեղան զուարճանալու: Ս.մէն ինչ սիրուն, «ամէն ինչ դիւթական հմայքով մը պճնազարդուած է», պիտի ըսէր օր մը Բեսթալոյցի, Ալպեաններու հսկայական բարձունքէն դիտելով Զուիցերական լիճերը, որոնք լեռներու ստորոտը կը թրջին:

Դեռ պատանի՝ Բեսթալոյցի իր ուսումը աւարտեց իր ծննդավայրին մէջ, որ Ժ.Բ. դարու յառաջընթացութեան վտարաններէն մէկը կը համարուէր: Այդ թուականներուն Յիւրիսը կը մրցէր Լայպցիկի հետ, ինչպէս Պոամէրը կ'օտրչէր հետ՝ ուր երևան եկած գրական նոր շարժում մը ուշադրութեան առարկայ կը դառնար: Հոն՝ 1758ին կէսնէր² իր Հովուերգութիւնները կը հրատարակէր: 1767ին, Լալաթէր³ մին Բեսթալոյցի լաւագոյն բարեկամներէն, իր «Հելուեսիական երգեր»ը լոյս կ'ընծայէր ճիշդ այդ թուականներուն էր որ Յիւրիս գերման բանաստեղծներուն ժամադրաւայրը կը դառնար: Վիլանտ,⁴ հոն՝ 1753ին Պոամէրի ասպնջականութիւնը կը վայելէր, և դեռ իրմէ առաջ, 1750ին Բլոպսթօք⁵ յաղթական կ'ընդունուէր, շրջապատուած

¹ ԵՍՍ Jean Jaurès — l'Armée Nouvelle էջ 236

² Կեսներ (Սալ ումոն) Զուիցերիացի նկարիչ եւ բանաստեղծ, ծնած է Յիւրիսի մէջ 1730ին եւ մեռած՝ 1788ին: Վ. Գ.

³ Եօհան Գ. սուպար Լալաթէր, հեղինակ բնագ. արական քերականի, ծնած է Յիւրիսի մէջ 1741ին եւ մեռած՝ 1801ին: 1767ին հրատարակեց իր Schweitzerlieder «Հելուեսիական երգեր»ը, որով իր նուշակը շինեց ու սիրուեցաւ: Վ. Գ.

⁴ Քրիստօֆ Մարքեն Վիլանտ, (Գերմանացուց Վ. օլթերը) գերման գրագէտ՝ ծնած է 1733ին եւ մեռած՝ 1813ին Սուապի մէջ (Գերմանիա): Թարգմանած է Շեքսպիրի 22 բաերգութիւնները: Վ. Գ.

⁵ Ֆրեկտերիֆ Կօլլիպ Բլոպսթօք, գերման մեծ բանաստեղծներէն մէկն է, ծնած 1724ին եւ մեռած 1803ին: Գասական մի ք մը որ Վիլհելմուսը եւ Հովերոսը ուսում ստիւելէ ետք գերմաներէն դիւցազներգութիւն մը գրեց, որուն յաջորդեց իր «Messias»ը: Վ. Գ.

ինը երիտասարներու և երիտանարդուհիներու կողմէ ու ծաղիկներով դրասանդուած նաւակով մը զգայական պտոյտներ կը կատարէր, իր հիացողներուն Միսիա անուն անտիպ բանաստեղծական գործէն հատուածներ կարդալով :

Այս երգերուն մօտ, մտաւոր նոր և հուժկու հոսանք մը կուգար իր հզօր ձայնը հնչեցնելու, հոսանք մը, որուն վերապահուած էր Եւրոպան մտաւորապէս յեղաշրջող ազդակներուն ամենէն զօրաւորներէն ըլլալու. այդ հոսանքը երեւան կուգար Ռուսոյի հրատարակած Ընկերային Դաւենագրութիւն, ձառ անհաւասարութեան վրայ, էմիլ, և ին գործերով, որոնք նոր դարու ոգիով յղացուած՝ գաղափարական մեծ շարժում մը կը պատրաստէին. Ժնէվցի մեծ իմաստասէրը, առաջին անգամ ըլլալով նորագոյն կամ լաւ եւս արդիական մանկավարժութեան մը հիմքերը կը դնէր իր էմիլով և նոր Հելոիսով. իսկ իր Ընկերային Դաւենագրութիւնով վեր ի վայր կը շրջէր սքօլասթիք և աստուածապետական ըմբռնումը ընկերային և պեկան արդի կազմին մասին: Ռուսօ իր այս գործերով անհատին իրաւունքներուն ջատագովանքը կ'ընէր. ցոյց կուտար անոր ազատ ապրելու և իրրեւ ազատ քաղաքացի ընկերային կեանքով շահագրգռուելու անժխտելի իրաւունքները: Իր էմիլով դեռ աւելի սուաջ կ'երթար և հասունցած քաղաքացիին շահերը մատնանշելէ աւելի՝ մանուկ անհատին բարոյական և մտաւոր կարսղութիւններուն հանդէպ յարգալի կեցուածք մը կը թելազրէր բոլոր անոնց՝ որ անոր դաստիարակութեան գործով պիտի զբաղէին. «Սխալ է միշտ տղայոց պարտականութիւններուն մասին խօսիլ և երբեք՝ իրաւունքներուն»¹ : Ոչ ապաքէն «մանուկը մեզի չստի լաւ կը բնորոշէ գուհկութիւնը ազնուականութենէն, ստորնութիւնը՝ արժանապատուութիւնէ, և երբեմն նոյնիսկ մեզմէ աւելի, որովհետեւ իրեն համար սրամաշուք մըն է ինքզինքը փոքրիկ զգալը. ան կ'ուզէ հասունցած անհատ մը դառնալ»² : Բնապաշտ իր խորքին մէջ, Ռուսօ կ'ուզէր մանուկը դըպրոցին արգելափակ պատերէն դուրս հանել՝ և ազատ բնութեան ծոցին մէջ աննախապաշար դաստիարակութիւն մը տալ անոր :

Անտարակոյս Ժնէվցի մեծ փիլիսոփային միտքերը ամենէն առաջ իր իոկ հայրենիքին՝ Զուիցերիոյ մէջ, արձագանգ պիտի գտնէին, հոն էր ամենէն աւելի ան ուշադրութեան առարկայ պիտի դառնար: Արդարեւ համակրանքն ու հալածանքը հաւասարապէս իր բաժինը

¹ J. Jacques Rousseau — Emile.

² J. F. Herbart — Comment Elever nos Enfants էջ 17

եղան: Պէրնի և Հոլանտայի մէջ դասապարտեցին էմիլի մէջ յայտնած միտքերը: մինչև իսկ ժնէվ իր ծննդավայրը, ընդվզեցնող կեցուածք մը ունեցաւ իր այս մեծ զաւկին հանդէպ, ուր քանի մը տարի ետք (1754ին), սակայն, պիտի տօնուէր իր փառքը¹: Ֆրանսա սկիզբը նոյնքան աններող կեցուածք մը ունեցաւ Ռուսոյի հանդէպ: հալածանքը հոն ալ ծայր տուաւ: Ընկերային նոր իրաւակարգի մը անդրանիկ սերմերը իրմով ծաւալեցան Ֆրանսայի մէջ, ուր Մարայի նման երիտասարդ և կարմիր յեղափոխականներ՝ դեռ Ֆրանսական յեղափոխութեան նախօրեակին «ուսկնդիրներու ընդհանուր խանդավառութեան և ծափերու մէջ Ընկերային Դաւենագրութիւնը կը կարգային»², կ'ըսէ Գոմբայրէ: «Իր դարուն ամենէն հազուագիւտ ուսմակալար փիլիսոփաներէն մէկը եղաւ Ռուսօ և ասոր համար իր Ընկերային Դաւենագրութիւնը անարեւելիցներու աւետարանը դարձաւ» կ'եզրակացնէ Կիւսթաւ Լըպօն³: Վերջապէս ժամանակակից մանկավարժութեան հայրը՝ Ռուսօ, Նէօշաթէլի ինքնակալին դիմեց օգնութիւն գտնելու համար: Բովանդակ Եւրոպա դադափարային նոր խմորումի մը մէջ էր, Ռուսոյի բաղդին կ'ենդարկուէին նաեւ Տիտրօ, Ալամպէր, Վօլթէր և ուրիշներ, անոնք մանաւանդ՝ որ հիմքը կը դնէին Ֆրանսական մեծ համայնագիտարանին: Նոր շարժումը լայն շրջան մը կ'ընէր ազատական Եւրոպայի մէջ: երիտասարդութիւնը խանդավառութեամբ կը հետեւէր անոր, «և ժան ժակի ձայնն էր որ ամենից հուժկու որոտաց յեղափոխական Ֆրանսայի ականջներին, նրա ոգին էր, որ մի քանի տարի շարունակ սաւառնում էր խօլական թափօրների արիւնաներկ կրկեսի վրայ, բոցավառում էր ու թիւ տալիս դաժանադէմ ժակօրիններին, Ռօբեսպիէներին ու Դանտօններին: նախագահում էր և նորաստեղծ հանրապետութեան արմատական որոշումներին, սօցեալական ընդարձակ ուժօրինների ծրագիրներին ևլն»⁴: Բեսթալոցցի անմասն չէր կրնար մնալ գաղափարական այդ կազդուրիչ հոսանքէն: «Ամէն կողմ, կը գրէ Բէնլօշ, եռանդով կ'աշխատէին կրթական բարենորոգութեան, Նոր-դպրոցուսոյցները (néo humaniste) կը հետապնդէին դատական ուսումնասիրութիւններու վերանորոգումը: Մարդասիրական գաղափարներով (philanthro-

¹ Gustave Lanson.— Hist. de la littérature Française էջ 761

² Gabriel Compayré.— J. J. Rousseau et l'Education de la nature էջ 25

³ Gustave le Bon.— La Révolution Française էջ 3

⁴ Միֆ. Վարանդեան.— Բողոքը նորադպրոց ուսումնասիրեան մեջ. սպգ. ժրնեկ 911, էջ 30

poniste) տողորուողներ կը գովաբանէին ուսուցման մէջ «Ուշագրութիւն գրաւող հնարներու գործ սծուքիւնը»¹: Ի բնէ զգայուն և արթնամիտ՝ ու դեռ շատ երիտասարդ մարդկային թշուառութիւններու ականատես՝ Բեսթալոցցի անասանման գորով ու գութ ունեցաւ բոլոր անոնց համար որ դժբաղդ էին ու ճնշուած բռնութեան ամբակուռ և ժանդոտած կապանքներուն տակ՝ Ռուսոն, անկասկած Բեսթալոցցիի ուշագրութիւնը պիտի գրաւէր, ինչ որ անխուսափելի էր արդէն: Բեսթալոցցի պարզապէս յափշտակուած էր Contrat Socialով և Emileով: Այդ խանդավառութիւնը սակայն անգիտակ ու մանկունակ պատրանք մը չեղաւ երբեք, այլ լուրջ ու բանադատուած յափշտակութիւն մը, որ շեշտուեցաւ շատ խոր ու ամուր դրոշմներով մինչև վերջին օրերը իր կեանքին: Եւ իր մանկավարժութեան լայն գծերուն մէջ Բեսթալոցցի պերազանցապէս ուսուցապաշտ մը մնաց: Երիտասարդութեան տարիներուն յաջորդող իր ծերութեան օրերուն իսկ՝ խօսելով Ռուսոյի մասին, ան կ'ըսէր. «Ռուսո հերքիւլեան ուժով մը խորտակեց մարդկային մտքին ու հոգիին կապանքները, ան մանուկին մէջ արթնցուց ձեռներէցութեան և ինքնագիտակցութեան ոգին, ու բնութիւնը մայր ճանչցաւ նշմարիչ դաստիարակութեան»:

Քանզ կը հաստատէ թէ. «ո՛չ մէկ գիրք կրցած է դինք այնքան ցնցել, որքան Էմիլը»։ Հէրդեր, կ'աղաղակէր. «Եկո՛ւր Ռուսո, առաջնորդս եղիր»։ Քարոլինի համար Էմիլը «երկնային գիրք» մըն էր: Կէօթէ, «ուսուցիչներու Աւետարանը» կը կոչէր զայն: Շիլլեր, Նոր Սոկրատը կ'անուանէր Բեսթալոցցին: Բայց ո՛չ Քանդը, ոչ Կէօթէն, ոչ Շիլլերը և ո՛չ ալ այն հուշակաւոր փիլիսոփաներն ու մանկավարժները, որոնց մէջ պէտք է դասել Ժան-Յոլ Ռիխթըրը, Ֆրէօպէլը, Հայնսը, Ժաքօպինը, Հիւմը, Ճօն Մըրլէյը և նոյնիսկ Հէրպէրթ Սթենսըրը, ժամանակակից Անգլիոյ վերջին ամենէն մեծ տեսաբան-մանկավարժը, կրցան այնքան խորապէս զգալ ու սիրել Ռուսոն, որքան զգաց ու սիրեց Բեսթալոցցիին ինք էր մանուկանդ, կը գրէ 'Կօմբայրէ', որ ջանաց ժողովրդականացնել Ռուսոյի գործը: Նոյնքան անվարանօրէն՝ իր լուրջ մէկ ուսումնասիրութեան մէջ Հարալտ Հէօֆֆտինկ կ'ըսէ. «Շնորհիւ մանուկանդ Բեսթալոցցիի և Պաղէտովի՝ Ռուսոյի մանկավարժական հայեացքները ժիժ դարուն յաղթող հանդիսացան և մուտք գործեցին դաստիարակչական գործին մէջ»³:

¹ Pinloche.— La Réforme de l'éducation en Allemagne au XVIII siècle

² Gabriel Compayré.— J. J. Rousseau էջ 96

³ Harald Höfding.— J. J. Rousseau et sa philosophie էջ 155

Հերպարտով աւելի լաւ պիտի կրնայինք ուսումնասիրել Բեսթալոցցին, կ'ըսէ Տ.Ք. Մակէր, գերման հեղինակ մը, (Գոմբայրէի յիշատակութիւն) սխալ պիտի չլլար աւելցնել թէ Բեսթալոցցին ուսումնասիրած ատեն Ռուսոն զանց առնել համբակութիւն պիտի նշանակէր, որովհետեւ իր դրական ու բացասական գծերուն մէջ ան Ռուսոյի հետեւող մը եղած է¹ :

Մինչդեռ ժընէվ կը դատապարտէր Ռուսոն, հետեւելով Ֆրանսայի օրինակին, Յիւրիխ պաշտպան կը կանգնէր անոր: Յեղափոխուած՝ երիտասարդութիւնը կը համախմբուէր քաղաքական և ընկերային պահանջներով: Անատորազիր հրատարակութիւններ հրատարակ կ'ելլէին յարձակողական և խիզախ ոգիով մը գրուած, հին կարգերու դէմ պայքարի դրօշակը տակաւ կը պարզուէր:

Պայքարի այդ օրերուն էր որ կը հասուննար Բեսթալոցցի, թէեւ տակաւին քսան տարեկան, բայց նոր վարդապետութեան երբուեալ հետեւող մըն էր: Անգամ մը պետութեան դէմ լարուած դաւադրութեան մը մէջ իր, Լավաթէրի և ուիշներու մասնակցութիւնը տեսան ու շատերուն հետ զինքն ալ տուգանքի ենթարկեցին: Երիտասարդական այդ պայքարներուն մէջ է որ Բեսթալոցցիի նկարագիրը դարբնուեցաւ և ան մնաց «միշտ ազատական՝ և բռնատրոններու դէմ՝ պաշտպան խելճերուն ու ճնշուածներուն»² :

Հասարակական կամ լաւ եւս ընկերային կեանքի մօտ ընտանեկան կեանքն ևս խոր ազդեցութիւն մը ունեցաւ իր նկարագրի կազմութեան մէջ:

Հայրը վիրաբոյժ Յիւրիխի մէջ՝ մեռաւ երբ դեռ ինք վեց տարեկան էր, թողլով իր ընտանիքը թշուառութեան մէջ: Իր գործի մօր խնամքը լայն տեղ մը բռնեց Բեսթալոցցիի նկարագրին կազմութեան մէջ, ան իր զաւակը սիրեց անսահման սիրով մը, ինչպէս սիրած էր իր միւս զաւակները, մանչ մը և աղջիկ մը, և զուհեց իր բոլոր հանգիստն ու երջանկութիւնը ու ջանաց խնամոտ դաստիարակութիւն մը ընձեռնել իր փոքրիկներուն: Գոմբայրէ բաղդատական քանի մը տողերու մէջ վեր հանելով Ռուսոյի և Բեսթալոցցիի նկարագիրներուն տարբերութիւնը՝ ընտանիքի մէջ կը գտնէ բուն պատճառը Արդարեւ, Ռուսոն մօրի է գուրկ՝ անհող հայր մը ունեցաւ, այդ իսկ գուցէ եղաւ պատճառը, որ օր մը, հայրը ինք ալ՝ անտարբեր գտնուեցաւ իր զաւակներուն հանդէպ, զանոնք յանձնեց պետութեան խնամակալութեան³ ու ջատագով եղաւ ընկերային այն

¹ Poul-Monroe. — Histoire de l'éducation, էջ. 307

² G. Campayré. — Pestalozzi, 14-15

³ J. J. Rousseau. — Les Confessions

իրաւակարգին, ուր պետութիւնը պիտի ստանձնէր ծնողքի դեր նորածիններու նկատմամբ: Շատ ուշ միայն Ռուսօ ըմբռնեց իր գործած սխալը¹: Բեսթալոցցի ընդհակառակը ընտանեկան յարկին տակ փնտռեց մեծագոյն դաստիարակները՝ հայր և մայր՝ պիտի ըլլային մանուկին առաջին քայլերը առաջնորդողները: անոնց պիտի ըլլար, ուրեմն, մեծագոյն պատասխանատուութիւնն ու վարձատրութիւնը մանուկին նկարագրին և անհատականութեան կազմութեան գործին:

Կրթութիւնը ընտանիքէն — ծնողքներ առաջին դաստիարակները մանուկին, — Բեսթալոցցի մանկավարժութեան մաս կը կազմէր: Իր վէպերէն մէկուն մէջ՝ *L'Influence* եւ *Գերդուդ*², վէպ՝ որ մեծ ընդունելութիւն գտաւ և որուն համար Պէրնի ինայողական Ընկերութիւնը 50 տուքադ և ոսկի շքադրամ մը ղրկած էր իրեն, «*Լաւագոյն Քաղաքացիին*» արձանագրութեամբ, և զոր Բրուսիոյ Լուիզ Թագուհին կարդալէ վերջ յարած էր: «Կը փափաքէի տեսնել Բեսթալոցցին և ըսել իրեն. — Յանուն մարդկութեան ընդունէ իմ շնորհաւորութիւններս»³, Բեսթալոցցի կը նկարագրէ որ Արները և զիւղին երէցը, Գլիզֆին (վէպին անձնաւորութիւններէն մին) ուսուցչութեան պաշտօնի կը կանչեն այն պահուն միայն՝ երբ կ'ըստուզեն որ այս վերջինը իր տանը մէջ արդէն անձամբ խնամոտ դաստիարակութիւն մը կուտայ իր զաւակներուն:

«Կրթութիւնը ընտանիքէն», դաստիարակութեան մէջ նոր ուղղութիւն մը չէր որ կը քարոզէր Բեսթալոցցի իր այս խօսքերով: Ռուսօ արդէն տարիներ առաջ ըսած էր նոյն խօսքերը. «Ուշագիր մայր մը իր զաւակին կիրքերը կրնայ սանձահարել»⁴: Ուստի և կըրնայ անոր նկարագիրը կազմել, կ'աւելցնէ Հէլվէցիուս, եթէ սակայն անդախտներ ու ծառաներ կարենան դաստիարակութեան պահանջած պայմանները լրացնել»⁵: Եւ արդէն ո՞չ ապաքէն մանուկին թերութիւնները ծնողներու թերութեանց հետեւանքն են, և ծառանգականօրէն ծնողքներէ իրենց զաւակներուն փոխանցուած ունակու-

J. J. Rousseau. — Emile ՆՈՅՆՊԷՍ Lettre à Mme. B... 17 Janvier 1770

² Այս վէպը սրդեկ ուսանիայերէնի քարզմանուած է:

³ Է. Պալապանեան. — Արեւելեան Մամուլ. 1896 թիւ 11, Բեսթալոցցի

⁴ J. J. Rousseau. — La Nouvelle Héloïse 2us. 5, էջ 158

⁵ Helvétius. — De l'Homme V. V.

թիւններ, ինչպէս կը հաստատեն բնապաշտ փիլիսոփայութեան հետեւողներ¹ :

«Ընտանեկան կրթութիւնը հանրային վաղահաս կրթութենէն զերազասելի է, կ'ըսէ Տ. քթ. կարնիէ. ան տղայոց մէջ կը ջնջէ իրենց բնութեան և խառնուածքին կնիքը. լաւ մայր մը միայն ընդունակ է չարիքի սերմերը արմատախիլ ընել տղուն մէջ»² : Ֆրէօպէլ պիտի ըսէր. «Մայրը առաջին մանկութեան ճարտարագէտն է» :

Բնաթալոցցի դաստիարակութեան մէջ ծնողքին զլխաւոր դեր մը վերապահելով՝ իրեն նպատակ ունէր գտնել եղանակ մը, որ ամենէն աւելի զինք կարենար մօտեցնել մանուկը բարի և զգայուն քալաքացի մը դարձնելու : Ծնողքին սէրն ու գուրգուրանքն անհրաժեշտ կը նկատէր այդ բանին համար. մանուկը չոր ու ցամաք անհատ մը դարձընելէ առաջ՝ ան կը փափաքէր տեսնել զայն ընտանեկան տաքուկ մթնոլորտին բարիքներով շրջապատուած. իր այս իշխիւն համար թերեւս յիշէր Ռուսոյի մէկ խօսքը Էմիլի մէջ. «Թողէ՛ք որ իրենց մանկութեան զուարճանան փոքրիկները, որովհետեւ կեանքը, ապագան, չա՛տ դառնութիւններ վերապահած է անոնց» :

Դեռ շատ երիտասարդ, Բնաթալոցցի ինքզինքը ուսումնասիրութիւններու նուիրեց : Աստուածաբանութիւնը, որուն պահ մը հետեւած էր, շուտով տեղի տուաւ աւելի դրական և հիմնական ուսումնասիրու : Ազատութիւնը մինչև իր երակներուն մէջ զգացող զուիցերիական արդի մանկավարժութեան հիմնադիրը՝ Ռուսոյով յառաջ տարաւ իր ուսումնասիրութիւնները : Բնապաշտութիւնը հիմքը կազմեց, ուրևնի, իր փիլիսոփայութեան, որուն վրայ հիմնուած՝ ուսումնասիրեց արդի ընկերային կեանքի օրէնքները և կարգ ու սարքը : Ի բնէ հակամէտ քաղաքական կեանք մը ապրելու, հետամուտ եղաւ ուսումնասիրելու մարդկային հին ու նոր օրէնքներն ու իրաւակարգերը : Դեռ քսան տարեկան էր, երբ սպարտական օրէնքները սքանչելի մասին ուսումնասիրութիւն մը կատարեց : Բայց միայն դաւանական և դասական հեղինակներու գործերը չէին որ կը հետաքրքրէին զինք, կը գրէ 'Իօմբայրէ, այլև ընկերային կեանքը, զոր խորապէս ուսումնասիրելու համար արդէն սլարսրտ հող կար : Բնաթալոցցի իր դպրոցական արձակուրդները կ'անցնէր մերթ իր հաւուն՝ քարոզիչ Բնաթալոցցիի մօտ, և մերթ ալ Ռիխթերշլայլ՝ բժիշկ Հօյի՝ իր մօրեղբօր մօտ : Անոնց ընկերակցութեամբ կ'այցելէր ազգատներուն և թշուառներուն : կը դիտէր չքաւոր ժողովուրդին ու

¹ H. Spencer. — De l'Education intellectuelle, morale et physique
էջ 176

² Dr. P. Garnier. — Le Mariage 865 և. Education des enfants 575

հէգ գիւղացիութեան տառապանքը, կը լսէր անոնց տրտուհները և իր սիրտը անսահման գորովով ու գթութեամբ կը լեցուէր: Այդ շրջանը, ուրեմն, կերտեց իր մէջ պատուաւոր և զգայուն մարդը: Յեղափոխութեան մը գաղափարը, որով կը կարծէր յեղաշրջել մարդկային անարդար իրաւակարգը, ծնած էր իր մտքին մէջ. և արդէն իր նախնիքները ազատական նոյն գաղափարներու համար չէր որ դեռ ժ.Չ. դարուն իտալիայէն գաղթած էին Զուիցերիա: Բեսթալոցցիի համար յեղափոխութիւնը դպրոցով, կրթութեամբ, դաստիարակութեամբ միայն կարելի էր յառաջ բերել, որուն համար պատրաստուեցաւ ինք և օր մը, հակառակ ամէն կարգի դժնդակ զրկանքներու, կամովին հայրը եղաւ հազարաւոր որբ և անտէր մանուկներու, զորս խնամեց և դաստիարակեց բարի եւ հաւազաւ հօր մը նման:

Բեսթալոցցի ամուսնացաւ երբ դեռ քսան տարեկան էր: Իր կինը, Աննա Շիւլթէս, արժանի ընկերուհի մը եղաւ իրեն ու մինչեւ իր մահը բաժնեց իր երջանկութիւնն ու վիշտերը: Ընտանեկան այդ քաղցրութիւնը, որ հազուադէպօրէն կրնար վրդովուիլ, թերեւս աւելի խոր պատճառներ ունէր, որովհետեւ Բեսթալոցցի իր ամուսնութենէն առաջ ապագայ իր ընկերուհիին կ'իմացընէր իր ունեցած հակումներն ու թերութիւնները: Աննա Շիւլթէսի գրած իր նամակներէն մէկուն մէջ կ'ըսէր ան. «Մարդկային տառապանքին հանդէպ անտարբեր երբեք պիտի չկրնար մնալ ինք. և եթէ հարկ ըլլայ, պատրաստ է խորտակելու իր երջանկութիւնը ու ընկերու վիշտն ու կակիծը ամոքելու համար, թէ ամուսին մը ըլլալէ առաջ քաղաքացի մըն է ինք, — քաղաքացի մը մանաւանդ Ռուսոյի հասկացողութեամբ — թէ պիտի տառապի ինք և թէ պէ՛տք է մանաւանդ տառապիլ ու զոհուիլ գիտնալ. թէ հարկ է անհատական և ընտանեկան երջանկութիւնը ստորադասել համայնական և ընդհանուր երջանկութեան»¹: Ապագայ մեծ մարդը կը թագնուէր այս տողերուն ներքեւ, ան որ մարդկութեան մեծագոյն բարերարներէն մին պիտի դառնար օր մը, քաղաքակրթութեան անիւը աստիճան մը եւս առաջ մղելով. «Եւ պէտք չէ մոռնալ և թագնել երբեք որ միայն մեծ անհատականութիւնն է աղբիւրը և առանցք քաղաքակրթութեան»²:

Աննա Շիւլթէս հակառակ իր ծնողաց սեւ կամքին՝ իր ճակատագիրը միացուց Բեսթալոցցիի ճակատագրին: Իր վճիռը բնադառն չեղաւ իր կեանքին ապագայ օրերուն համար: Սիրեց իր ամու-

¹ G. Compayré.— Pestalozzi, էջ 18

² Georges Brandès.— Le Grand Homme, էջ 62

սինը գորովով մը՝ որ միայն կեանքի իմաստութիւնը բնազդօրէն զգալու բացառիկ ընդունակութիւն ունեցող իր սեռէն էակներու տրրուած է, և հպարտ զգաց ինքզինքը ընկերուհին տեսնելով անոր, որուն կոչումը նուիրական էր և որուն փառքը ապագայ դարերու հետ աւելի պիտի մեծնար: Նախ յօդուածագիր և ապա ուսուցիչ եղաւ Բեսթալոցցի, և ինքզինքը նուիրեց մարդկութեան, որ երբեք չյամեցաւ իր անունը մեծ մարդոց այն փաղանգին մէջ զետեղելու, որոնք քաղաքակրթորթեան ջահակիրները եղան: 17 փետրուար 1827 Բեսթալոցցի գոցեց իր աչքերը յաւիտեան՝ մրմնջելով. «Առանց վշտի կը մեռնիմ ես: Կը ներեմ թշնամիներու և կ'օրհնեմ բարեկամներս»:

Բ Ե Ս Թ Ա Լ Ո Ց Ց Ի Մ Ա Ն Կ Ա Վ Ա Ր Ժ

Բ

Բեսթալոցցիի մանկավարժութիւնը հանդիսութիւն մը ունեցաւ իր կեանքին հետ: Բանաստեղծ ի բնէ խառնուածքով՝ պօհեմի կեանքը եղաւ իր սիրած ու ապրած կեանքը: Իր հագուելակերպին մէջ որքան անփոյթ, նոյնքան անտարբեր մնաց իր մասին եղած քննադատութիւններուն: Մանկավարժական դրութիւն մը փիլիսոփայական հասկացողութեամբ՝ դրեթէ բացակայեցաւ իր մօտ իր երկերը, որոնք 15 հատորներու մէջ ամփոփուած են, յաճախ ինքնակենսագրութիւններ են՝ մերթ վէպեր, երբեմն կրկնութիւններ՝ շատ անգամ կեանքի նոր փորձառութիւններէ քաղուած սկզբունքներ, բայց երբեք փիլիսոփայական կամ իմաստասիրարան դրութիւն մը, ինչպէս ըրած են օրինակի համար. Տէքարթ մը, Սբինոզա մը, Քանտ մը, Հէկէլ մը, Լըն Լըն Եւ արդէն Բեսթալոցցիի կը պակսէր այդ ուղին: Խառնուածքով ծայրայեղօրէն զգայուն և ընկերային՝ Ծօրմիւլներու և տեսարանական դարձուածքներու անձուկ կաշկանդումներուն չէր կրնար հանդուրժել բնաւ: Իիսել մանուկը եւ ֆննել ու ուսումնասիրել անոր հոյե-բնախօսական կարողութիւնները, ուսումնասիրել նաեւ բնութիւնը եւ այս երկու ուրոյն ազգակներուն միջեւ գտնել զարգացման գիծեր, միութեան եզրեր՝ ու իբրեւ օրհնք, իբրեւ հեմարտութիւն կիրարկել զանոնք դաստիարակութեան գործին մէջ, — անաւասիկ իր փնտռածը, իր դաւանածը:

Այս տեսակէտով իր մանկավարժութիւնը Ռուսոյի բնապաշտ փիլիսոփայութեան ձգտող գիծ մը ունի իր մէջ, բնապաշտութիւն մը

որուն վրայ, սակայն, ինչ ինչ փոփոխութիւններ և նորութիւններ պիտի աւելցնէր վերջը Բեսթալոցցի, բնութեան կոյր օրէնքներէն ձերբազատելու համար մանուկը 1775ին, երբ դեռ քսան և ինը տարեկան էր, Բեսթալոցցի Նէօհոֆի (Aargau) մէջ իր սեփական կալուածին վրայ բացաւ իր դպրոցը, որ ձեռական աշխատութիւններու սահմանուած հաստատութիւն մըն էր գլխաւորապէս իր քսաներեք տարեկանին զաւակ մը ունեցաւ՝ Ժաքըլին, որուն վրայ կատարեց մանկավարժական առաջին փորձերը։ Ժաքըլին փորձառութեան աղբիւր մը եղաւ իրեն համար, Ժաքըլին զոր անսահման

ԺԱՆ-ԺԱԳ ԱՌԻՍՕ

գորովով մը սիրեց ինք, անոր սրտին ու հոգիին մէջ կարգաց մանուկին սիրտն ու հոգին։ Սիրեց զայն, ինչպէս կը սիրէր իր բոլոր աղքատ և որբ աշակերտները, որ փողոցներէն ժողոված՝ Նէօհոֆի իր դպրոցին մէջ կը կերակրէր ու կը կրթէր՝ իր զաւակին հետ հաւասարապէս։

Ու եզրակացուց իր մանկավարժական հայեացքները կարգ մը խօսքերու մէջ ինչպէս. «Ամենաչնչին արժեք մը իսկ պիտի չունենային ուսուցման բոլոր եղանակները, որոնք մանուկին զուարթութիւնն ու նախաձեռնութիւնը կը փնայցնեն»։

Մանկավարժութեան մեջ Բարոզուած բոլոր այն խօսքերը, որոնք իրականութեան հետ ոչ մէկ աղերս ունին, անխմաստ նամասակութիւններ են։»

«Ծիծաղը, ժպիտը, երկնային պարզելներ են, բողբոջն որ ծիծաղին ու զուարեանան մանուկները, մանաւանդ ջանացե՛ք անոնց մեջ զուարթութիւն արթնցնող առիթներ ստեղծել։»

«Մի՛ ձգէք մանուկները բառերու լաբիւրինթոսին մեջ, աշխատեցե՛ք իրողութիւններով ու փաստերով կազմել ու զարգացնել անոնց միտքը։»

«Բնութիւնը մեծագոյն դաստիարակն է։»

«Մանուկը բնութեան եւ իր միջեւ միջնորդի պէտք չունի»
«Ինչ որ խառնող չէ իր սերմին մէջ, պիտի վիժի երբ որ մեծնայ»
«Մանօթութիւնը իր մօտէն կ'սկսի ուրիշ հետզհետէ կը ծաւալի»¹ ևլն:

Դեռ կարելի է երկարել շարքը իմաստալից և փորձառապէս ձեռք բերուած այս խօսքերուն, որոնցմէ ոմանք իրմէ առաջ և իրմէ վերջ ալ յեղյեղուած են արդէն: Յիշատակենք մէկ քանի օրինակ.

«Տղայոց միտքը վերացական գաղափարներ կը խնդեն, ինչ որ չեն կրնար ըմբռնել, մինչդեռ բնութիւնը զանոնք իրեն կը կանչէ այնքան շօշափելի իրողութիւններով:»

«Պէտք է ուսումնասիրել, բնել բնութիւնը որ պիտի զգուշացնէ մեզ իր օրէնքներուն հակասող բոլոր անպատեհութիւններէն:»

«Մեր դաստիարակութիւնը սոսկ իմաստակութիւն է՝ մեզի ամէն ինչ կը սորվեցնեն բնութեան օրէնքներու նի՛շոյ հակառակ:»

Այս տողերը թիւրկոյինն են, որ գրած է Բեսթալոցցիէն առաջ: Բաղդատական ուսումնասիրութիւն մը եթէ փորձէինք ընել, դեռ պիտի կրնայինք Տիտրոյէն, Ռուսոյէն, Ֆէնէլսնէն նմանօրինակ տողեր բերել, հաստատելու համար այն ճշմարտութիւնը թէ բացարձակ մերոս մը բոլոր կլիմաներու եւ բոլոր պայմաններու տակ՝ յանախ անհասկեալի է, ինչ որ ինք, Բեսթալոցցի իսկ կ'ըսէր. «Անգղն ու արծիւը իրենք իսկ պիտի չկրնային ուրիշ թռչուններու բոյնին մէջ հաւկիթներ գտնել, եթէ նախապէս այս վերջինները ձգած չլլային հոն զանոնք»: Եւ ինչպէս կը խոստովանի թուրքոյ. «Իտրծնականին մէջ, շատ մը ուսուցիչներ, իրերու հարկադրութեամբ կը գործեն, ինչպէս Եսանախա Բոլխանայի ուսուցիչներէն մին, որ գերման նոր մեթոտով մը ուսուցանելու տեղ, որ գերազանցապէս յիշողութիւնը զարգացնելու դրութեան մը կը վերաբերէր, ամէն ինչ գոց կը սորվեցնէր, առանց դրութեան և առանց արդիւնքի»²:

Եւ արդէն ժիժ դարու ո՛չ մէկ մանկավարժ այդ տարամերձութիւնը (exclusivisme) քարոզեց, կը գրէ Մէնտուս²: Ուրեմն կ'արժէ աւելի մօտենալ Բեսթալոցցի գործին և գտնել բուն իսկ այն խորունկ զիծերը, որոնք իբր մանկավարժ երեւան կը հանեն ուսուցանելու իր անմխտելի կարողութիւնները:

Ըսենք անմիջապէս որ Բեսթալոցցի ամբողջ իր կեանքին մէջ մնաց դերազօնցապէս մանուկներու դաստիարակը, իր դերը պարփակուեցաւ աւելի ա՛յն հաստատութիւններէն ներս՝ որ նախակրթարանի վարի մէկ քանի կարգերը կ'ընդգրկէ՝ կրթական այդ յարկը:

¹ Tolstoï. — La liberté dans l'école, էջ 264

² P. Mendousse. — Du Dressage à l'éducation, էջ 112.

եղաւ իր նախասիրած վայրը և կատարելապէս անընդունակ ու վարչապէս անձեռնահաս ճանչցուեցաւ ան հաստատութիւններուն մէջ որ վարժարան անունին տակ ծանօթ են և ուր կոչուեցաւ պաշտօնավարել, ինչպէս պարագան է իվէրտոնի մէջ իր տեսչութեան իր ընկերային դաւանանքներուն ծառայելու և մանկավարժութեան մէջ իր առաջադրած գաղափարները իրագործելու համար Բեսթալոցցի կը դաւանէր բարելաւել գիւղացիութեան տնտեսական և մտաւորական կեանքը, այն գիւղացիութեան մանաւանդ, որ աւատապետներու ծանր լուծին տակ տքնաջան կը հեծէր:

Մինչդեռ Ռուսոյի տեսակէտով «աղքատը ուսման պէտքը չունի, իր վիճակը կը հարկադրէ զայն, և պիտի չզիտնար ուրիշ մը ունենալ», Բեսթալոցցի աւելի եռանդուն ու գործնական՝ կը ջանար համայնացնել կրթութիւնը: «Այս տեսակէտով ան շարունակից Ռուսոյի աշխատանքը, երբ յուզուած ամբոխին բարոյական անկումէն՝ ժողովրդային կրթութեան դրութիւնը որդեգրեց»²:

Ի բնէ երազներով ու յոյսերով ապրող՝ Բեսթալոցցի կարծեց թէ գիւղական ազարակ մը բաւական պիտի ըլլար ապահովելու իրեն հարստութիւն մը զոր ուխտած էր տրամադրել գիւղացիութեան տընտեսական բարելաւման: Ուստի սկսաւ հողամշակութեան և առջի պատերութեամբ հիմնեց Նէօհոֆի իր անդրանիկ դպրոցը, 10էն 20 տարեկանի մօտ 20ի չափ աշակերտներով, մեծ մասամբ որք, ոմանք կատարելապէս ստահակ:

Աշակերտներու ընտրութեան մէջ Բեսթալոցցի բնաւ խտրութիւն չէր դնիր, մանաւանդ աւելի ուշադրութիւն կը դարձնէր անոնց որ խնամքի և օժանդակութեան շատ աւելի մեծ պէտք ունէին: Աշակերտներէ ոմանք, հակառակ իր ծայրայեղ բարութեան, ձեռք մը ձրի զգեստի և զոյգ մը կօշիկի տիրանալէ վերջ՝ ալ անգամ մըն ալ երեւան չէին ելլեր³: Բեսթալոցցի իր ըրածին անգիտակ մէկը չէր սակայն, երբ ինք իսկ կ'ըսէր թէ. «ամենագուեհիկ մարդկութեան մը նմոյշներն էին իր աշակերտները»: «Բայց չէ՞ որ ճշմարիտ մանկավարժին դերը կը կայանար ուսուցման այն եղանակը գտնել, որով ամենէն աւելի վստահօրէն պիտի կրնար մանուկին էութեան մէջ թագնուած յուր կողմերը չէզոքացնել ու բարիին և գեղեցիկին զգացումը արթնցնելով կազմել անոր կամքը և նկարագիրը: Ահա այս խոր համոզումով Բեսթալոցցի մօտեցաւ իր գործին, և անձնուիրութեամբ լեցուն՝ առաջ տարաւ զայն ամէն տեսակ բիրտ գրկանքներու կուրծք սալով:

¹ J. J. Rousseau. — Emile, I

² Harald Höfding. — J. J. Rousseau et sa philosophie էջ 154-55

³ G. Compayré. — Pestalozzi, էջ 22

Նէօհոֆի (Նոր-Ագարակ) իր դպրոցը մտաւոր և ձեռական աշխատանքի յատուկ դպրոց մըն էր, ուր յաճախող աշակերտներ օրուան մեծ մասը կ'անցնէին պարտէզին և պանրատան մէջ: Ամրան և դարնան՝ բացօդեայ աշխատանքներ կը կատարէին, իսկ ձմրան՝ դաշտային և պարտէզի ձեռական աշխատանքին սենեկի աշխատութիւնը կը փոխարինէր, ուր երկսեռ աշակերտութիւնը մանել, հիւսել և տարազագործել կը սորվէր վարպետ ջուհակներու մասնաւոր խնամքին առարկայ:

«Նախնական ուսումը ձեռարուեստին հետ համընթաց»¹ Բեսթալոցցիի որդեգրած հիմնական սկզբունքներէն մին էր, — սկզբունք՝ զոր իրմէ վերջ որդեգրեցին շատեր, Ֆրանսայի, Ամերիկայի, Կերմասիոյ մէջ: Եւ որ այսօր շատ մը դպրոցներու ծրագրին մաս կը կազմէ:

Նէօհոֆի մէջ Բեսթալոցցի իր աշակերտներէն ամենէն ընդունակներուն կը հայթայթէր միեւնոյն ատեն մտաւոր գրադումներ, ուշադրութիւն դարձնելով մասնաւորապէս լեզուներու, կրօնի և բարոյագիտութեան:

Իր առօրեայ կեանքը համակ գործունէութիւն և սէր էր, այս բառերուն մէջ պէտք է փնտռել բովանդակ արժէքը Բեսթալոցցիի մանկավարժութեան: Եւ արդէն մեթոտի մը յաջողութիւնը կախուած է զայն կիրարկելու եղանակէն, և եթէ «բեսթալոցցեան դրութեամբ հիմնուած դպրոցներ մինչեւ այսօր շատ մը երեւելի անձեր չեն ընձեռած, կ'ըսէ Հէրպէրտ Սքէնսըրը, պատճառը այն է որ համբակ արհեստաւորի մը ձեռքին մէջ լաւագոյն գործիքն իսկ յոռի գործ կը տեսնէ»²:

Զրկանքը, որ շուտով կը յաջորդէր Նէօհոֆի իր այս ձեռնարկին, բնաւ չյուսահատեցուց զինք: Ան յանձն առաւ կորովի ու բարոյականի մեծագոյն դասը իր անձին օրինակով իսկ սորվեցնել աշակերտներուն, ուստի ապրեցաւ զրկանքի մէջ, բայց հպարտ եղաւ ըսելու. «Մուրացիկի պէս կ'ապրիմ ես աշակերտներուս մէջ, որպէս զի անոնք սորվին մարդու պէս ապրիլ»³: Բեսթալոցցի իր աղքատիկ աշակերտներուն հետ կ'անցնէր ամբողջ օրը կը շնչէր նոյն օդը, կը ճաշէր նոյն սեղանէն, կ'ուրախանար անոնց հետ, ու կ'արտասուէր անոնց համար, ամէն անգամ երբ զրկանքը կը մօտենար իր հաստատութեան դռներուն:

Եթէ Ժաքըլին մանկավարժօրէն Բեսթալոցցիի առաջին փորձա-

¹ René Le Blanc. — La Réforme des l'école primaires — supérieures. Omer Buys. — Méthodes Américaines d'éducation générale et Technique.

² H. Spencer. — l'Education intellectuelle, morale et physique, 111

ութեան հանգրուանը դարձաւ՝ Նէօհոֆը իրեն ընձեռած մանկավարժական բոլոր նոր տեսութիւններուն հետ՝ նիւթական քայքայումի առաջնորդեց զինք. և հակառակ իր մէկ քանի անձնուէր բարեկամներու նիւթական ջանքերուն, որոնց մէջ կ'արժէ յիշատակել Պալցի մարդասէր իզըլինը և մանաւանդ էլիզապէթ Նէօֆը՝ ազախին մը, որ ինչպէս Պապէլի իր սպասուհին՝ նիւթական և բարոյական ամէն զոհողութիւն չխնայեցին փրկելու զինք Նէօհոֆի մէջ իրեն սպառնացող վտանգէն: Ի զուր, սակայն: 1780ին Նէօհոֆ վերջապէս կը փակէր իր դռները: Հոն էր որ Բեսթալոցցի պրեյ իր մէկ քանի ընտիր գիրքերը. Լիննսուսն ու Գերդուսը (1782ին), Ճզնաւորի մը Երեկոն (1780ին), Քրիսթոֆ եւ Էսլեր (1782ին), և շն:

Սթանսի դպրոցը, որ 18 սարի վերջ գործունէութեան երկրորդ շրջանը պիտի կազմէր իր կեանքին, երբեք չունեցաւ իրեն համար այն կազդուրիչ կախարդանքը՝ զոր ապրեցաւ Բեսթալոցցի Նէօհոֆի մէջ, ուր ժաքըլինի հայր եղած էր, և ուր ապրեցաւ ինք իր վերջին օրերը ու գրեց Կեանքիս ձայնագիրը և Կարապի Երգը անուշով տեսակ մը ինքնակենսագրութիւնները:

1798ին Հէլվէտիական Գաշնակցութիւնը Սթանսի իր վարժարանին տնօրէն կը կարգէր Բեսթալոցցին, ճիշդ այն պահուն որ Նաբոլէան Պոնաբարդ Իտալիա կ'արշաւէր: Սթանսի դպրոցը հազիւ քանի մը ահիս կեանք ունեցաւ, որոնք բաւական եղան սակայն իր անուշին շուրջ համակրանք ստեղծելու:

Տօքքէ քապրոյը, որ առիթը կ'ունենար Սթանսի վարժարանը այցելելու, այսպէս կը նկարագրէր զայն. «Երբ դասարանէն ներս մտայ, աշակերտներ այնքան մեծ խանդով ու ուշադրութեամբ իրենց գործին փարած էին, որ հազիւ գլուխնին ի՛ կողմս դարձուցին: Ոմանք կը գծագրէին, ուրիշներ թուաբանական խնդիրներ կը լուծէին: Բեսթալոցցի առանձինն կը վարէր դպրոցը, իրեն աջակից ունենալով աշակերտներուն ամենէն կարողներն ու յառաջադէմները: Այս վերջինները կ'օգնէին աւելի փոքրերուն: Աշակերտներ երեքական հոգի խմբակներու բաժնուած՝ իրենց մէջտեղը կ'ունենային առաջնորդ մեծը՝ որ թեւերով իր փոքրիկ ընկերները գրկած՝ կը բացատրէր ու կը սորվեցնէր անոնց իրենց դասերը: Այս կերպով փոքրիկներուն մէջ ինքնապիտակցութեան ողին կ'արթննար, ու դպրոցը կը դառնար ընկերական սիրոյ վառարան մը»: Պիւզինքէր երէցը՝ Սթանսի իր այցին՝ հիացումը սապէս կը յայտնէր. «Աչքերու հաւատալ կը դժուարանանք, այս յարկին ստակ սողաք փոխադարձ սիրոյ լաւագոյն դասը կը սորվին»: Սէրը, կը յարէր Բեսթալոցցի, սէրը դըպրոցական գործին մէջ ամէն ինչ է. «Համոզուած եմ, կը շարունա»:

կէր ան, որ իմ սէրս միայն պիտի կարենայ ուղղել աշակերտներուս յոռի կողմերը: Իմ սրտովս միայն պիտի կրնամ կազմել անոնց մէջ զօրաւոր նկարագիր մը»:

Եթէ Նէօհոֆի դպրոցը զրկանքի երկար շղթայ մըն էր իրեն համար, Սթանսը ո՛չ նուազ անձկութեան օրեր վերապահած էր իրեն: Եւ ինք որ օր մը Հելվէտիացիներուն ուղղած իր մէկ ճառին մէջ կը յորդորէր զիրենք Նաբոլէանի յաղթական բանակներուն կողքին քաղաքակրթութեան դրօշը պարզած դէպի կռիւ սլանալ՝ կոռելով Յրանմայի՝ քաղաքակրթութեան նոր ջահակիրին կողքին, օր մը յուսահատ ու պատրանաթափ՝ տարամերժ այլուրութիւն մը պիտի փնտռէր Պոնաբարդեան բռնակալութիւնը պախարակելու², որուն հետեւանքով Սթանսի ՅՕի չափ որբերը դուրս կը թափէին դպրոցէն զոր կը գրաւուէին զինուորներ հիւանդանոցի վերածուելու համար: Սթանսի մէջ Բեսթալոցցի կորսնցուց իր առողջութիւնը, այլեւս չէր կրնար տոկալ ամէն կարգի բիրտ զրկանքներու, սկստարիւն թքնել՝ և դէպի վեր՝ Ալպեաններու բարձունքին վրայ՝ կիւրնիկէլ փնտռել կազդոյր իր քայքայուած առողջութեան, ուրկէ, օր մը դիտելով Հելվէտիական կանաչ դաշտերը և անոնն հորիզոնները, պիտի ըսէր. «Կը հիանամ բնանկարի գեղեցկութեան վրայ, բայց կը մտածեմ մանաւանդ այն խելճ մարդոց մասին, որոնք այս գեղածիծաղ հովիտներուն մէջ կը բնակին, որոնք կը տանջուին իրենց յոռի կրթութեան, սոցիտութեան և աշխատութեան պատճառով»:

Սթանսի դպրոցին յաջորդ՝ Պիւրկատորֆը, ուր Բեսթալոցցի կրցաւ տիրանալ անժխտելի համբաւի մը, որ այլեւս իր անունը պիտի անմահացնէր: Պիւրկատորֆը Բեսթալոցցիի հռչակին կենդանի յիշատակարանը եղաւ, ուր ամէն կողմէ կրթական մշակներ և մանկավարժներ կը վազէին ուսումնասիրելու համար ուսուցման նորագոյն այն եղանակը որ փառքի ճամբան բացաւ Բեսթալոցցիի առջեւ: Պէրնի կրթական յանձնախումբի քննիչներ 1800ին Բեսթալոցցիի մէկ դասախօսութեան ներկայ գտնուելէ վերջ իրենց հիացմունքը անձամբ կը յայտնէին անոր ըսելով. «Ձեր աշակերտները զարմանալի յառաջընթացութիւններ ըրած են. անոնցմէ ամենէն ճկունները արդէն իրիւ գեղապրող, իրիւ դժագրիչ և թուաբանազէտ կը ճանչցուին... Իուք յոյց սուրք թէ ինչպիսի ուժ մը գոյութիւն ունի ամենէն փոքրիկ տղայոց մօտ և թէ ինչ կիրալով այդ ուժը պէտք է մշակել ու զարգացնել»:

Պիւրկատորֆի դպրոցը, ուր չորսէն հինգ տարեկան մանուկներու Ա. ու Բ. սորվեցնելու կոչուած էր Բեսթալոցցիի հետզհետէ

² G. Compayre. — Pestalozzi, 34

բարձրացուց իր ծրագիրը, և երկրորդական վարժարան մը դարձաւ — հակադրութիւն մը Բեսթալոցցիի խառնուածքին, որովհետեւ իր դերը գերազանցապէս կը պարփակուէր մանկապարտէզ-նախակրթարանի մէջ։ Վարչական կարգ մը կարողութիւններէ թափուր՝ իր վարժարանը յաճախ ամուլ քաշքշուքներու կ'առաջնորդուէր, բայց իր ծայրայեղ անձնուիրութիւնը, իր բարոյական անձը, ամէն ինչ էր վարժարանին ի նպաստ, որուն համար այցելու մը կ'ըսէր. «Վարժարան մը ըլլալէ աւելի ընտանեկան յարկ մըն էր ան»։

1804ին, Պիւրկտորֆի վարժարանը իր յաջողութեան գագաթնակէտին հասած՝ կը գոցէր իր դռները, քաղաքական դէպքեր պատճառ կը դառնային ատոր, ու Պիւրկտորֆի դպրոցը գրաւուելով կը վերածուէր իբր կեդրոնատեղի այդ շրջանին ժողովրդային իշխանութեան։

Բայց որքան ատեն որ անոր դռները բաց մնացին, ան տեսակ մը այցելավայր մնաց ամէն կարգի հետաքրքիրներու։ Ուսանելու համար մինչև իտալիայէն, Գերմանիայէն, Սպանիայէն, Ֆրանսայէն ու Անգլիայէն աշակերտներ խումբ խումբ կը փութային, շատ անգամ ետ կը դառնային անոնք տեղի չգոյութեան պատճառով։

Այցելուներու այդ բազմութեան մէջ կ'արժէ յիշատակել անունները մանաւանդ Տիկ. տը Սթաէլի, Ֆրէօպէլի (որ չվարանեցաւ բնաւ Բեսթալոցցին իր ուսուցիչը կոչել)։ Մէն ար Պիրոնի և վիւրթէմպէրկի թագուհիին։ Այս բոլորը, սակայն, զինք չէին գոհացնել, Բեսթալոցցի կ'ըսէր. «Ինչ որ կ'ուզեմ ըլլալ, իտէալներուս համար Զուխցերիան շատ նեղ է։ Իմ գաղափարներս համաշխարհային են» (Cosmopolite)։ Ու առիթէն օգտուելով 1802ին անդամ ընտրուեցաւ Հէլվէտիական դեպանութեան մը, որպէս զի կարենայ Պոնաբարդը իր դատին ի նպաստ շահիլ։ Նաբուլէոն, որ քաղաքական շատ աւելի մեծ երազներ կը սնուցանէր, «Ա. ու Բ. ու վրադելու ժամանակ չունիմ», պատասխանեց՝ կտրուկ։ Թալէյրան, որ քիչ վերջ Նիֆի մէջ բեսթալոցցեան մեթոտին գործնական մէկ կիրարկութեան ներկայ կ'ըլլար. «Այդ բոլորը շատ են ժողովուրդին համար, ըսաւ, ծամածռութեամբ մը». բազմարուեստեան դպրոցի հիմնադիրը՝ Մօնտ, «Մեզի շատ են այդ բոլորը», առարկեց բեսթալոցցեան դրութեան համար։ Եթէ սակայն կայսերապաշտ ոգիով սնած Ֆրանսան անընդունակ էր թափանցելու տարողութեան բեսթալոցցեան մանկավարժութեան՝ իր ժամանակի ամենէն մեծ մանկավարժները՝ որոնք Բեսթալոցցիի հետ ու իրմէ վերջ քաղաքակիրթ մարդկութեան համար դաստիարակութեան նոր orientationներու պիտի առաջնորդէին ապագայ դարերը՝ դահատեցին Բեսթալոցցին։ Այսպէս Ֆրէօպէլ բնաւ չվարանեցաւ.

Բեսթալոցցիին իր ուսուցիչը դաւանիլը՝ Իսկ Հէրպարդի, (գերման մեծ մանկավարժ) 1799ին Պիւրկտորֆ այցէն կրած տպաւորութիւնները այսպէս կը նկարագրէ Մօքսիօն. «Նոյնիսկ աշնան ան ընդունուեցաւ Բեսթալոցցիէն, որ Պիւրկտորֆի մէջ կը դասախօսէր Ան ներկայ եղաւ աշակերտներու փորձերուն և խորապէս թափանցեց որ ուսուցիչը (Բեսթալոցցի) 5էն 8 տարեկան փոքրիկներու մէջ մեծ եռանդ և ուշադրութիւն ստեղծած է՝ ու մանաւանդ հրաշալի արդիւնքներ ձեռք բերած»¹: Բայց ո՞րն է այն մեթոտը որ հիմքը կը կազմէ բեսթալոցցեան մանկավարժեան: Ըսինք արդէն թէ փիլիսոփայական առումով մանկավարժական մեթոտ մը չունէր Բեսթալոցցի. — մեթոտ մը որ հիմնուած ըլլար հոգե-բնախօսական երեւոյթներու վրայ, — ուսումնասիրուած ու բացատրուած մանրամասնութեանց մէջ:

Խօսելով Բեսթալոցցիի մանկավարժեան մասին, Գօմբայրէ կ'եզրակացնէ. « Պէտք է խոստովանիլ որ դժուարին է բնորոշել ու ճշդել զայն»²: Մէն աը Պիրոնի ուղղած իր մէկ նամակին մէջ, Բեսթալոցցիի մանկավարժական գործին վրայ խօսելով Տէսթիւթ աը Թրասի կը գրէ. « Այնքան յեղեղուած ու խօսուած Բեսթալոցցիին մեթոտը կարծեմ հեղինակին մտքին մէջ ալ վերջնական ձեւ մը ըստացած չէ: »

1803 ին Շթայնմիւլլըր Բեսթալոցցիի մանկավարժական դրութեան մասին խօսելով, կ'ըսէր. « Իր մեթոտը իր ձեռք բերած առօրեայ փորձառութիւններն էին: » Ուիլիմէն՝ Իվէրտոնի իր աշակերտներէն մէկը, տարիներ վերջ կը գրէր. « Ինչպէս մեզի, նոյնպէս մեր ուսուցիչներուն համար Բեսթալոցցիի մանկավարժական մեթոտը անձանօթ բան մըն էր»:

Հակառակ ամէն բանի, սակայն, Յիւրիխցի մեծ քաղաքացին ունեցաւ ուսուցման մէջ մեթոտ մը, որ եթէ ոչ խորապէս ու մանրամասնօրէն, գոնէ մասամբ պարզեց իր մեթոտի բացատրութիւն անուն գործին մէջ ուր որոշ կերպով կ'ըսէր. « Ես մանկավարժութեան համար պահանջուած հիմնական սկզբունքները դրի, երբ ընդունեցի դէմ յանդիման տեսութիւնը (մտատեսութիւն՝ ըստ Գ. Լուսինեանի) իբրև խարխիւ դաստիարակութեան գործին. ահաւասիկ իմ անհատական գործս». որովհետև դէմ յանդիման տեսութիւնը (intuition) հիմքն է մարդ-

¹ Marcel Mauxion. — L'Education par L'instruction et les théories pédagogiques de Herbart. էջ 9

² G. Compayré. — Pestalozzi.

կային իմացականութեան բոլոր ծանօթութիւններուն :

Ինչ է դէմյանդիման տեսութիւնը որուն վրայ շատ անգամներ անդրադարձած է Բեստալտցցի իր երկասիրութեանց մէջ :

Պղատոնի համար Intuitionը այն ուժն է որով մեր գերզգայական վիճակին կամ կեանքին կրնանք թափանցել :

Նէլլինկ՝ գերման փիլիսոփան, կ'ընդունի որ դէմյանդիման տեսութիւնը այն գործողութիւնն է, որով մեր իմացականութիւնը բացարձակը իր ամբողջութեան մէջ կ'ընդգրկէ :

Տէքարդ Intuitionը կ'անուանէ այն գործողութիւնը, որով մարդկային իմացականութիւնը գաղափար մը կամ խորհուրդ մը կը յըզանայ : Իրեն համար Intuitionը հակադրութիւնն է արտածական (deductif) ըմբռնումին, որ միեւնոյն ժամանակ ամբողջութեամբ չի գործեր, այլ մեր մտքի կարգ մը շարժումները կը կցորդէ, երեւոյթէ մը ուրիշ երեւոյթ մը յառաջացնելով¹ :

Քանդի anschauungն է Intuitionը, որ իրերու վերաբերեալ անմիջական ծանօթութիւն մըն է² :

Ինչ որ միտքը կը ճանչնայ ուրոյն գործողութեամբ մը և ոչ յաջորդական գործողութիւններով, Intuitionն — դէմյանդիման տեսութիւն, կը դաւանի էտմօն Կօպլօ³ :

Քա՛նիլ Ֆլամարիօնի համար Intuitionը կարգ մը ծանօթութիւններ ուղղակի և անմիջակաօրէն ընդունելու հոգեկան կարողութիւնն է մարդուն մէջ⁴ :

Մ. Մօքսիօն կ'ընդունի իմացական դէմյանդիման տեսութիւն մը (Intuition intellectuelle) յատուկ բանաստեղծներու, արուեստագէտներու և փիլիսոփաներու⁵, ինչ որ կը ժխտէ Քանդ, առարկելով թէ իմացականութիւնը դէպքերու և տպաւորութիւններու շարայարումներով կը կազմուի, հետեւաբար impératif catégoriqueի կը պատկանի ան :

Բայց ինչ է ան՝ — anschauungը Բեստալտցցիի համար : — Այն ինչ որ է գրեթէ Տէքարդի և Քանդի համար : Բեստալտցցի նոյնպէս կ'ընդունի թէ Intuitionը այն ուժը կամ կարողութիւնն է որով արտաքին աշխարհի տպաւորութիւնները անմիջականօրէն կազդեն մեր ներքին ու արտաքին աշխարհին վրայ : Ան փորձառութիւն մըն է բղխած ուղղակի մեր անձէն :

¹ Descartes. Discours sur la méthode

² Emmanuel Kant. Critique de la raison pure

³ Ed. Goblot. vocabulaire philosophique

⁴ C. Flammarion. Dictionnaire encyclopédique illustré 280. 5

⁵ M. Mauxion. l'Education par l'instruction ԷՁ 34

Բնութարոցցեան բացատրութեամբ, արտաքին աշխարհի իրերն ու երեւոյթները մեր մտքին վրայ ուղղակի և անմիջականօրէն ազդելու, մեր արտաքին ու ներքին աշխարհին մէջ ցնցումներ, մեծ ու փոքրիկ տպաւորութիւններ յառաջ բերելու անմիջակ ուժը ունին: Աւելի պարզ օրինակով մը, արտաքին աշխարհը պէտք է նմանցնել ձայնագրի (phonographe) այն ասեղին, որ սկուտեղին (բլէթին): մեր ուղեղին վրայ գծելու կարողութիւն ունի: Ինչպէս որ մեր փափաքած գեղեցիկ երգը ձայնագրելու համար ջանալու ենք որ սկուտեղին իւրաքանչիւր դարձին անոր գեռ կոյս երեսին վրայ սխալ խազ մը չգծուի: այնպէ՛ս ալ, և աւելի, ուշադիր ըլլալու ենք որ մանուկին հոգիին ու մտքին վրայ սխալ ու դարտուղի խազեր չփորագրուին:

Չանալու ենք մանուկը դնել արտաքին աշխարհի այն սլաակերներուն և երեւոյթներուն գէմյանդիման որոնք արագ և լաւագոյն եղանակով կը կերտեն ազնիւ ու հզօր նկարագիր մը:

Բնութարոցցիի համար, այս տեսակէտով, ուսուցիչը իր կարգին կենդանի պատկեր մը կամ երեւոյթ մըն է, արդ, որքան ասուն որ երեւոյթ մըն է սն արտաքին աշխարհին անմիտեղի մաս կազմող, ուրեմն իր անձը, իր ապրելակերպը, բարոյական իր կեանքը աղբիւր մը պիտի դառնայ աշակերտին համար որուն պիտի երկարէ ան իր շրթունքները, իր պապակը, իր ծարաւը յագեցնելու:

Բնութարոցցի կը պահանջէ որ ուսուցիչը իր անձին օրինակով մեծագոյն զիտելիքը ջամբէ աշակերտին: Առանց գեռ աւելի խորերը, աւելի մանրամասնութեանց մէջ մտնալու, կը տեսնենք որ Բնութարոցցի համար Intuitionը անմիտեղի ուժ մը, օրէնք մըն է, կեանքն իսկ՝ որմէ խուսափիլ անհնարին է:

Եւ յետոյ առարկայացնելով իր մեթօտը, կ'եզրակացնենք. — Արտաքին աշխարհը և իր երեւոյթները դպրոցէն ներս փոխանակ տեսականօրէն և ի բացակայութեան ներկայացուելու, առարկայականօրէն ու փորձառական, intuitif դեմ յանդիմանական ճամբով ներկայացնել, հիմքը, խարխիսն իսկ կը կազմէ Բնութարոցցեան մանկավարժութեան: Այն խոր համոզումը թէ՛ իրերը առարկայօրէն ու փորձառական ճամբով մէկ անգամէն աւելի լաւ կը ճանչցուին երբ մանուկին զգայարանքներուն շոշափելի կը դարձնենք դանոնք, քան տասը քսան անգամ ի բացակայութեան անոնց ձեւին ու յատկութեանց մասին ճառած ատեննիս, ուսուցիան բնապաշտութեան առաջնորդեց զինք, ասոր համար ան նախընտրեց բնական աշխարհագրութեան աս մը բաց դաշտի մը կամ բնութեան դրկին մէջ աւանդել, քան

դպրոցական չորս պատերու մէջ արդեւափակ՝ քարտէսներու վրայ՝
ինչպէս կ'ընդունէր բուսաբանական, կենդանաբանական, հանքա-
բանական դասընթացք մը աւանդել բնութեան գրկին մէջ:

Ասոր համար չէ՞ր որ կ'աղաղակէր ան. «Մի՛ ձգէք որ մա-
նուկը բառերու լարիւրինթոսի մը մէջ մոլորի, կենդանի օրինակնե-
րով մշակեցէք իր միտքը» — Գիտական դրութեամբ մը մանուկը
դաստիարակելու համար կոչուած գիտուն մանկավարժներու կարծիքը
մէկ ու կէս դար վերջ տարբեր բան մը պիտի չըլլար. նմանութեան
նոյն եզրերը կ'ունենանք Տօք. Թուլուզի մօտ. «Le but de l'éduca-
tion scolaire est de former l'esprit est non, comme on le croit
communément, de transmettre des connaissances»¹:

Բարոյականի հետ աղերս ունեցող նիւթերու մասին նոյնքան
բժականդիր՝ քաւոզներէ և ֆլիշէ խօսքերէ աւելի ան ջանաց իր ան-
ձին օրինակովը լաւագոյն դասերը տալ ուրիշներուն: Տառապանքը,
որ անբաժանելի պիտի մնայ մտքի և սրտի մարդուն համար, վար-
ժեցուց իր աշակերտներուն, անոնց մէջ և անոնց հետ արտասուելով
իր բոլոր մեծ գործերուն մէջ սէրը ընտրեց իրեն զօրավիգ: Ամէն
ինչ փորձառականօրէն մանուկին աւանդել, գաղափարի միաթիք
ոլորտներու մէջ մտնելէ առաջ պարզէն բարդ, ծանօթէն դէպի ան-
ծանօթ դիմել, մանուկին հեռաւոր առարկաներու և երեւոյթներու
մասին խօսելէ առաջ իր իսկ անձին, իր իսկ շրջապատին մասին
խօսիլ յանձնարարեց:

Ծեծն ու սպառնալիքը, իրրեւ հնացած ձեւ, արտաքսեց իր
դպրոցէն, և ի՞նչ հարկ ծեծի ու խարազանի, կ'ըսէր Բեսթալոցցի,
երբ սէրը կրնայ հրաշքներ գործել: Իրմէ շատ առաջ Ֆէնէլոն ըսած
էր. «Ջանանք հաճելի դարձնել դպրոցը»²: Արթնցնե՛նք մանուկին մէջ
ձեռներէցութեան և ինքնագիտակցութեան ոգին՝ կեանքը իր սեփա-
կան ուժերով ապրելու, տանք անոր առիթ գեղեցիկ զհողու-
թիւններու հոգեպարար զմայլանքը ապրելու, և մանաւանդ ջանանք
միշտ աշխոյժ, միշտ զուարթ սրամաղբութեան մը մէջ պահել զայն,
որովհետեւ «խաղն ու զուարթութիւնը պէտք է ուսման առանցքը
կաղմնն»³: անա այս բոլորը եղան իր քարոզած սկզբունքները, որոնք
գինք հանդիսացուցին մանուկին՝ որով և մարդկութեան մեծագոյն

¹ Dr. Toulouse.— Comment Former un esprit Գ. III, 61
Dr. Maurice de Fleury.— Nos Enfants au collège էջ 246-47

² Fénelon.— De l'éducation des filles.

³ Dr. Ed. Claparède.— Psychologie de l'Enfant, էջ 219

բարերարարներէն մին, իր համբաւը տարածելով աշխարհի ամէն կողմ: Բեսթալոցցի արժանի էր այդ համբաւին ու համակրանքին որ պղատոնական ինչ մը չմնաց սոսկ: Դաստիարակութեան մէջ իր քարոզած սկզբունքները մշակոյթի լայն ասպարէզ մը դարձան ապագայ բոլոր մեծ մանկավարժներուն համար, որոնք իրրեւ դաստիարակ, իրրեւ ուսուցիչ մարդկային ճակատագիրը կը դարբնեն: 'Իրեթէ դար ու կէս վերջ' այսօր, արդիական սկզբունքներով ղեկավարուող բոլոր դպրոցները որդեգրած են բեսթալոցցեան դրութեան շատ մը տեսակէտները, յիշենք, Ֆրանսայի մէջ երկսեռ ամենէն ազատ դաստիարակութեան մը նմոյշը՝ Collège de Normadeն ու անիշխանական Սէպաստեան Ֆօռին Ecole des Rochesը: Իր մէկ հոյակապ գործին մէջ Տքթ. Կիւսթալ Լը Պօն¹, բաղդատական վերլուծումով մը երեւան կը հանէ գերման և ամերիկեան մանկավարժութեան առաւելութիւնները լատին մանկավարժութեան վրայ: Առաւելութեան այդ բաժնին մէջ զանց կարելի չէ առնել Բեսթալոցցիի դերը, որ Ռուսոյի հետ բնապաշտ փիլիսոփայութեան մը և մանկավարժութեան մը հիմքը դրաւ, որ սիրեց մանուկը՝ —ապագայ մեծ մարդը, ուստի և սիրած եղաւ մարդկութիւնը, որ զինքը պետի չմոռնայ երբեք:

Վ. ԳԵՈՐԳԵԱՆ

¹ Dr. G. Le Bon. — Psychologie de l'éducation

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ջ Ա Հ Ա Կ Ի Ր Ի Ա. հասորին զսամ ջերմ ընդունելութենէն խրախուսուած՝ երբ Բ. հասարք հրապարակ կը հանեմ, երբեք յաւակնութիւնը չունիմ լիակատար ու անփերի գործ մը կատարած ըլլալու:

Մեծութիւններու ուսայնին մեջ սպրած երբեմն, կ'զգամ խորապէս՝ թէ անհասներու եւ սզգերու հասունութեան համար ինչէ՛ր անհրաժեշտ են, թո՛ղ սորվին անոնք միայն ասիկա, որ իրենց համբալուրթիւնն ու սոփեսութիւնը, իբրեւ անժխտելի կարողութիւն... միամիտներու պարտադրել կը փորձեն...

Եւ յետոյ, կատարելութիւնը օրէնք մըն է, իսկ բացարձակը՝ ժխտումը ստոր (Օկիլուս Քօնդ): Ո՛չ գրաւոր եւ ո՛չ ալ բերանացի զնահասանկներ, այս գործին Ա. հասորին հրատարակութեան առթի՛ւ ստացուած գրազեռ բարեկամներէ, պիտի կրնային մոլորեցնել զիս:

Ջ Ա Հ Ա Կ Ի Ր Ի ն հրատարակութիւնը փորձ մըն էր եղիպտահայ երիտասարդ մտաւորականութիւնը գրական ձեռնարկի մը գաղափարին լծելու. ուրախ եմ ըսելու որ նպատակիս մեջ երբեք վրիպած չեմ. եւ երբ այսօր հեռաւոր այլուրութիւններու կարօտով լեցուն եւ ուղեւորի յոգնած ցուպս ձեռք առած կը պատրաստուիմ հայրենի գեղեցկութիւններու դառնալ, ինծի վերջին խօսք մը միայն կը մնայ արտասանել բոլոր անոնց՝ որ սարագրի այս հորիզոններուն տակ գրական եղբայրակցութեան մը միակ սփոփարար ու բաղքնութիւններու ուխտեցին Ջ Ա Հ Ա Կ Ի Ր Ի ն:

— Երբա՛նք, երբա՛նք, դեպի բնագաւառ, այսուհետեւ հոն միայն պիտի տրուի Հայուն պատեհութիւնը մեծ ու սիրական գեղեցկութիւններու բազինը հոյակերտելու:

Այդ հաւատքով կը մեկնի անս այս տղերք ստորագրողը:

Վ. Գ.

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ո Ւ Ց Ա Ն Կ Ը

	Էջ
Ուխտաւորք	Ա. Ա. ՀԱՐՈՆԵԱՆ 5
Սուրբա կայծերուն առջեւ	ՍԻԱՄԱՆԹՅՈՒ 9
Ալպօմբ	Վ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ 11
Յարուքիւն	Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ 15
Լոճ'ց սասրակս	ՏԲ. Մ. ՍԱԼԲԻ 17
Կը մեռնի յուզն	ՀՐ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ 27
Հին յիշատակ մը հեռաւոր	ՀՐ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ 27
Դանիել վարուժանին	Ա.ՆԱՅԻՍ 28
Այսուհետեւ	Վ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ 32
Տերն ալ սառապեցաւ	Զ. ՄԱՍԻԿԵԱՆ 33
Մսիքարոյ հնչեակ (քրգմ.)	ԺԱՆ ՐԻՇԸԲԷՆ 40
Անապատի աղջնակս	ՍԱՀԱԿ - ՄԵՍՐՈՊ 41
Քեզի	ՏԻԿ. Զ. ԹԻԻՐԱՊԵԱՆ 44
Կաւուղ Դաւիթը (քրգմ.)	ԽԱՆԴԱՄՈՒՐ 45
Վիպերգ (քրգմ.)	ԷՏՄՕՆ ՀԱՐՕՔՈՒՐ 51
Ֆրանսացւոց եռամեայ սիրա-	
պետութիւնը Եգիպտոսի վրայ	Յ. ՍՈՒՖԵԱՆ 52
Անյայտ գերեզմաններուն	Վ. ՊԷՔԵԱՐԵԱՆ 59
Գիշերաւերջիկին երգը	ԼԷՅԼԱՆԻ 61
Մուրաշի արիւնքն քով	Ս. ՊՕՂՈՍԵԱՆ 63
Բանգուրանիզմը Պոլսոյ մէջ	Վ. ԵԷՆԻԿՕՄՇՈՒԵԱՆ 64
Սէն - Մօրիցին	ՏԻԿ. Ա. ԼԱԼԱՅԵԱՆՑ 76
Հայ իսեալին յալթանակը	ՏԲ. Ռ. ԹԱԴԻՈՐԵԱՆ 77
Հրածեօս	Մ. ՈՍԿԵԱՆ 79
Մեր ջանքերը	Թ. ԵՂԻՇԷ 81
Թափուր սենեակ (քրգմ.)	Հ. ԻՊՍԷՆ 82
Կոյրերը (քրգմ.)	Մ. ՄԷԹԷՐԼԻՆԿ 84
Ներում (քրգմ.)	ՍԻԻԼԼԻ ԲՐԻԻՏՈՍ 108
Բեսքալոցցի	Վ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ 110
Եղիւ. խօսք	Վ. Գ. 122

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

ԷԶ	ՏՈՂ	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
12	վարեց	17 պայծառ	պայծառք
69	վարեց	5 եկաւ	եկան
70	վերեց	1 զսած	զսան
70	»	23 բանախօսութիւններ	բանախօսութիւններու
71	վարեց	2 կը դիւբեր	կը դիւբեր
78	վերեց	2 թիկնոզ	թիկնոզ
78	»	12 բնաջրջել	բնաջրջել
79	վարեց	7 թոյն	թոյր
102	»	4 կիներ	կիներ
112	»	14 կը թելադրեր	կը թելադրեր
112	»	2 հոն էր	հոն էր որ
57	վարեց	8 ըլլալովին մօտ աւելցնել. «կը ջանային ամեն տեղ ու ամենուն հետ լաւ յարաբերութիւններ ստեղծել ու սերս մտնումս թիւն մտակել: Ամբողջ բանակին վրայ'...»	

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պոստսի Չալիբ	(Քերթուածներ)	սպասած
Պղնձե Երգեր	»	»
Շամսուլսայ	»	»
Պոստս	(Դրական հասարակաց)	»
Ջամալիբ (Ա. Թիս)	»	»

ՓԻՆ 15 ԳՐԵ

ԵՒՐՈՊԵՅԻ ՀԱՄԱՐ 5 ՅԼՈՒՆԻ
 ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ » 1 ՏՈՒՄ

Հ Ա Ս Ե

VARTAN KEVORKIAN

B. P. 868, le Caire

Egypte